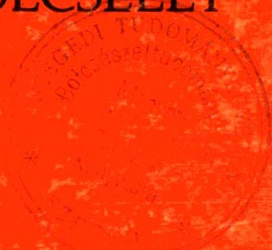

H.4

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

DARVASI LÁSZLÓ

Közepes kor

JOSZIF BRODSZKIJ

Leningrád

CS. GYIMESI ÉVA

Álom és értelem

Beszélgetés Vajda Mihállyal

Bécsi levelek

SZEGED, 1990 1.

Tervüket értem. Egyfelől szembe találták magukat azokkal a szak-közlönyökkel, melyek kevésbé igénylik az előadás teljességét és azon formáját, amelyet a POMPEJI, ha nem is mindig érhet majd el, legalább elvben előnyben részesít, másfelől az irodalmi vagy vegyes tartalmú folyóiratokkal, melyekben költők és kritikusok bár finom, de szüntelen tréfálkozást folytatnak a céhszerűség és a pedantéria ellen: vajh, mit keresnek prózával lelkek a képzőművészet, a szépirodalom, a filozófia vagy akár a társadalomismeret legfőbb fórumán.

Önök tökélyről beszélnek, tiszta és pontos beszédről. Egy lapról, mely (nem kevésbé anakronizmussal) azt a reményt teljesítené be, hogy tán ma is léteznek olyan kérdések, melyek a mainál alaposabb és egyben elegánsabb dialógusban ismét megajándékozhatnának bennünket a kultúra egységének illúziójával. Egy lapról, mely azt reméli, létezik még vagy feltámasztható az a városát szerető polgári közönség, a kíváncsi, kereső olvasó, aki itt vagy másutt kedvvel tekint messzebb szakmája és lakóhelye határainál. Egy lapról, melyet a szűkebb szakma beszédmódjától és a hasonlóan szűk generáció észjárásától függetlenül írna az értő és olvasna a laikus. Egy lapról, mi szívünknek kedves.

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

Szerkesztik: Darvasi László, Laczkó Sándor, Pikó András,
Mikola Gyöngyi, Szilasi László

Szerkesztőbizottság: Bernáth Árpád, Csejtei Dezső,
Hajnóczy Gábor, Ilia Mihály,
Katona Tamás, Lengyel András

TARTALOM

DARVASI LÁSZLÓ	Közepes kor (vers)	3
NÁDAS PÉTER	Pompei	6
SZILASI LÁSZLÓ	Montecassino	7
HORVÁTH ELEMÉR	Kilencedik szonett proto reneszánsz	12
	Panteon (versek)	13
LENGYEL ANDRÁS	Város és hagyomány (Vázlat a „szegediség” kérdésköréről) ...	14
SOLYMOSI BÁLINT	Hosszúzárlat	29
JOSZIF BRODSZKIJ	Jó utat (versek)	31
LADIK KATALIN	Leningrád	33
	Happening 1969	56
	Fehér arca beleordít	57
	A költő köszöntése (versek)	58
LÁNG ZSOLT	Kisvárosi krémtörténetek	59

SZEGED, 1990.

1

CS. GYIMESI ÉVA	Álom és értelem (Szilágyi Domokos lírai létértelmezése) – részlet – Búcsú az utópiától 67
TOMPA GÁBOR	A kerek tó (vers) 84
LACZKÓ SÁNDOR	Beszélgetés Vajda Mihállyal 85
	Eszmetöredékek 95
SZIGETI CSABA	À la recherche du sens Perdu 97
	Európai levél
SZAJBÉLY MIHÁLY	Bécsi levelek 115

ISSN 0865-5553

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Középdél Kör.
Szerkesztőség címe:
POMPEJI 6720 Szeged, Dugonics tér 11 – 12.
Készült a Századvég Kft. nyomdájában,
az IRAT-Alapítvány támogatásával.

Közepes Kor

Pompei

*Utazván magomat véges-végtől
ezen kicsin pocséta, ámbátor mégis
labyrinth országban – hol végtére is
haragvásomban mindent Pompeji városával
tettem hasonlatosvá –, heába remélnő
eszemvel csak azt kellett megtapasztalni
– 1988-at írunk, Uram –, hogy
Világodnak eme kietlen, hitván
régijében nincsen a költőknek
általjában csak két évszaka,
úgy mint fiatal (ámde nagyon fiatal),
és agg (ámde nagyon agg) poéta...
De nem! De nem!
Add, Uram, hogy közepes korú költővé lehessenek!*

Közepes korú költő

ül magára hagyatottan az útvesztő irodájában
és a forradalom történetét gépeli. Mindez persze
legenda, szóbeli közlés, mely akár lábjegyzetként
is felhasználható. Sőt!
„A szöveg halálra ítélhető, de a lábjegyzetek
halhatatlanok.”

A katona nem ismerhette Beckett mondatát,
ami a botránnnyal szembesített meditációt így idézi:
„A növény nevén gondolkodom, mely az akasztottak
ondójából nő, és ha letépik, sivalkodik.”

Ezért rúgta be a frissen festett ajtót.
Sto tű gyélajes?

Ha például – tűnődött el a férfi – egy orosz prózahős így szólít meg: barátocskám!, úgy mégse neheztelj. Nemzetének egyik legjellemzőbb pillanatával ajándékozott meg, és ennek örülni kell.

Beteljesül-e valaha a filológia dicsérete.

Ezt sem tudhatjuk. Azóta, hogy láttam árnyékom, ezt a friss és elképesztően eleven harkályt, már arra sem hagyatkozhatom, hogy a Világból könyv lesz. Van egy madaram, aminek a csőre olyan erős, hogy átütné a felvidéki ácsok tenyerét is. Platánról platánra szálldos, követi gyengeségem, kopogtat, koppant, átüt a haldokló fák törzsébe tömött beton(?) vékonyabb foltjain is, ficáncoló pondróba kap. A fonal, amit maga után húz, lassacskán behálózza az egész várost.

Isten legveszélyesebb ajándéka a rögeszme, ha ez a madár valóság,

kinek az árnyéka vagyok én?

A férfi, miközben felemelte a fejét, legszívesebben így válaszolt volna: Tudja-e, kedves barátom, hogy az Iliász Akhilleusz mauzóleuma? (1.)

Nyírfailat, vér és puskaapor szagának émelyítő keveréke csapott az arcába. (2.)

Ám ahogy a reá szegeződő, véreres fátyollal elhomályosított, szlávos szempárba nézett

(A forradalom eszméletvesztés. A csalétkül hagyott, aranyhabos mézserbe madarak szédülnek... – suhan át, kicsi felhő, a homlokán.) mégiscsak ennyit mondott:

Dolgozom.

1. Folytonosan jelen lenni, nos ez túlon túl profán, emberi. Az istenek fenntartják maguknak a meglepetés jogát. Akhilleuszt ki kellett vonni a cselekményből, hogy utolsó hőroszi lángolásával még egyszer bevilágíthassa alattvalóit. Vissza-

térte isteni fény. Aiasz Telamóniosz Akhilleusz árnyéka, s Odüsszeusszal egyetemben a másik trónkövetelő. A tét igen nagy. Az utód nemcsak a fegyvereket, nemcsak Hellászt, Európát, egy eposzt is örököl. Az utód hazatérhet. Odüsszeusz győzelme után, nem kevés iróniával, azt is mondhatnánk, hogy az ember kiemelkedett az istenek világából. Mindezekért természetesen a költészet felelős. Úgy is nevezzük őt: A folytonosan jelenlévő ember (Közepes kor)

2. Őszintén be kell ugyanis vallanunk, hogy a filológiát némiképpen kölcsönözték többféle tudománytól, s mint egy varázsitalt a legkülönösebb nedvekből, anyagokból és csontokból főzték össze, sőt, hogy ezen kívül még művészi, az esztétika területén imperatív elemet is tartalmaz, ami elgondolkodtató ellentétben áll tisztán tudományos jellegével.

Nietzsche

Epilógus helyett, 1857 májusában, amikor Arany a Walesi bárdok soraival bajlódik, a tavasz zöldjétől meglepett szibériai falucskán cári ulánusok vonulnak keresztül. A nyírek törzsére könnyű, tavaszi sarat pötytyöznek a gőzölgő kincstári lovak. Az egyik katona tréfásan odakiált az út szélén bámszokódó közepes korú férfinak. „Hogy ízlik az irodalomtörténet, Alexandr?” Hogy az ily módon megkérdezett ember egyik egyenesági leszármazottja az a fiatal katona, ki évszázaddal később a Magyarországot lerohanó orosz csapatok közlegényeként a Parlamentbe a gépelő férfival találkozott volna, bizony ez egy közép-kelet-európai üdvtörténet tipikusan kegyetlen fintora lenne, amiért azonban már sem a költészet, sem a költő nem viselheti a felelősséget.

Pompei

Pompei annak a reménye, hogy láthatom a pusztulást. Még élek. Múlandó dolgok szépségének láttán, túlélőként borzonghatok. Szégyentelen, velejéig romlott, önző remény lenne ez? Avagy csak ostoba? Hiszen hol írták elő, hogy minden pusztulásnak kell túlélőjének is lennie. És vajon hasonló pillantással mérem-e föl Európa gyalázatos tömegsírjait? A dömperek ez egyszer nem az én mezíten testemet forgatják bele a gödörbe.

Túlélőnek meg kell kérdeznie, miért nem éppen én. Kérdésével áramló vérébe oldja a holtakat. Ha etikus óhajtanék lenni, akkor köpnöm kéne a pusztulás esztétikájára. Én nem szeretek élni. Nem szeretem szépnek látni a lábába merevedett, menekülő testeket. Aki él, magyarázatot remél. Az üres égtől kérdezi, holmi történelmi összefüggéseken morfondírozik, netán a kráter belsejébe is leszáll, mérni a bugyogó láva hőfokát. De ördöggel ma már senki nem paktál tudásért, mint ahogy Istent sem ismerheti föl önmagában.

Capri szigetéről visszahajóztunk Nápolyba. Ezerkilencszázhetvenhét forró nyarán történt ez. Onnan szerettünk volna Pompeibe továbbvonatozni. Látni a szépségbe dermedt pusztulást, érezni, amit Plínus a saját szemével láthatott. Megszámoltuk a pénzünket, és erre már nem volt elegendő. Akkor vacsoráljunk legalább egy jobb étteremben. Száraz, fehér bort hozattunk, peperonétól tüzelő zöltséges bablevest, a tenger gyümölcseivel meghintett paradicsomos spagettit, sercegő báránysültet. Talán a tengeri csillag, talán a kagyló, a rák, vagy a polip volt a romlott. Egy óra múltán, a Róma felé robogó éjszakai vonaton mindent kihánytam.

Montecassino

Azon a napon, amikor Montecassinóban jártam, sokat gondoltam Pál apostol szavaira: *„Mert, ha a miket elrontottam, azokat ismét fölépítem, önmagamot teszem bűnössé.”* (Gal 2, 18) Pál akkor mondta ezeket a szavakat, amikor szembe szállt a képmutatóskodó Péterrel, és megállt a hit által való megigazulás mellett. Ily módon első látásra csak a szent szöveg betű szerinti értelme adott lehetőséget arra, hogy rajta keresztül szemügyre vehessem Szent Benedek hegyét.

Nem tudom, gondolt e erre a mondatra az ismeretlen umbriai nemes fia akkor, amikor – majd másfélezer évvel ezelőtt – 14 évesen nekiindult Rómának, tanulni, vagy nem sokkal később, amikor 3 évre a Subiaco melletti barlangba vonult, gyermekként megkeseredve a világi csábításoktól, vagy a 3 év alatt, mikor remeték etették, vagy amikor rejtekét felfedezték a parasztok, hírét vitték, és 12 kolostorban 12x12 ember kezdte követni a 17 éves tanítót.

Nem tudom gondolt e erre a mondatra Benedek akkor, amikor hosszú unszolásra a nicovorói rend apátja lett, amikor a Regula 12.000 tömör, egyetemes világos, és mégis elasztikus szavát írta, amikor megmérgezték, mert túl szigorúnak látták, amikor Subiacoba, majd onnan is menekülnie kellett, vagy akkor, amikor immár a családias kolostor eszméjével a lelkében a Via Latina mentén, a Liris völgyében felment Montecassino hegyére és Apolló ligetét kiirtva, oltárát ledöntve, szobrát összetörve Apolló templomának romjain megvetette a nyugati szerzetesi élet alapjait.

„Mert, ha amiket elrontottam, azokat ismét felépítem önmagamat teszem bűnössé.”

Nem tudom gondolt e erre a mondatra Benedek montecassinói apát akkor, amikor azt mondta, hogy minden szerzetes szenteljen évi 1.200 órát a Szentírás és az egyházatyák tanulmányozásának. Amikor azt mondta, hogy a szerzetesi élet alapja a helyben maradás és az erkölcsök javítása, amikor helyhez kötötte a vándor remetéket, a szarabaitákat és a girovagusokat. Amikor szegénységet, szüzességet, engedelmességet és mindenekelőtt szeretetet hirdetett, s amikor mindezzel megszelídítette a vérengző gót vezéreket. Vagy amikor elmondta életét tanítványainak, akiknek emlékeiből Nagy Szent Gergely megírta életrajzát.

Ez minden amit tudok.

30 évvel Benedek halála után, mint azt maga megjövendölte, művét fegyveres támadók, a longobárdok semmisítik meg. Ettől kezdve Montecassino hegyét másfél évszázadon keresztül kerüli az ember, az alapító atya sírhelyét benővi a galagonya és a csalán. 673-ban aztán frank szerzetesek indulnak megkeresni az olyannyira tisztelt pátriárka nyughelyét, s egy paraszt segítségével állítólag sikerül azonosítaniuk Benedek sírját (megint a romok, megint a parasztok), s a csontokat, szent ereklyeként összegyűjtik s Frankföldön, a fleury kolostorban helyezik el. 40 évvel később II. Gergely pápa rávesz egy Petronax nevű, a Szentföld meglátogatására készülő gazdag kereskedőt, hogy vegye gondjaiba a montecassinói (titkon már talán üres) sírt. Petronax a romok között éledgelő remetékkel újraépíti a kolostort: Montecassino újra virágzásnak indul, míg – ezúttal a szaracénok – fel nem égetik. Az újjáépített kolostor immár erődtítmény: 1229-ben a császár katonái kiűzik belőle Pelagius bíboros seregét, s a menekülők között ott van a fiatal Aquinói. 1262-ben újraépítik, 1349 őszén földrengés semmisíti meg, a spanyol építésszek között már Loyola is ott kóvályog. Az 1727-ben felszentelt barokk bazilika 1944-ig áll.

„Mert, ha a miket elrontottam, azokat ismét fölépítem, önmagamat teszem bűnössé.”

Nem tudom, gondolt e erre a mondatra Montgomery, amikor 1943 szeptemberében a 8. brit hadsereg két hadosztályával átkelt Messinából Reggio di Calabriába, vagy Clark tábornok, amikor az amerikai 34. hadosztály élén áttörte a Gustav-vonalat, és megérkezett Montecassino alá. Kesselring 100.000 katonája várta. A németek hónapokon keresztül tartani tudták a híres 516-os magaslattal. Időközben a kimerült amerikaiakat felváltja a Montgomery alá tartozó 2. lengyel, 13. újzélandi és 1. kanadai hadtest, és február 15-én 514 közepes- és nehézbombázó valamint 900 tüzérségi löveg ízzé-porrá zúzza az épületegyüttest, a bazilikával, Luca Giordano freskóival és a hatalmas konstantinápolyi bronzkapuval együtt. A 8. hadsereg sikeresen kötötte le a Wehrmacht itáliai hadosztályait, megfelelően előkészítette az Overlord hadműveletet, Róma harc nélküli elfoglalását. Az előreláthatóan Rómába szállított könyvtári kincsek és Szent Benedek sírja épségben maradtak. Az újraépített barokk kolostor lábánál elterülő 1400 m² kiterjedésű temető közepén 16 méteres „VIRTUTI MILITARI” kereszt tövében nyugszanak azok a lengyel katonák 1700-an, akik 1944. május 18-án hősi rohammal elfoglalták a németek által fellegrárrá kiépített és eszelős szívóssággal védett apátság romjait.

„Mert, ha a miket elrontottam, azokat ismét fölépítem, önmagamat teszem bűnössé.”

Az olasz nép hihetetlenül rövid idő alatt, a 60-as évek elejére, eszelős gyorsasággal és alapossággal építette föl ismét, tervrajzokból, metszetekből, az ott lakott szerzetesek emlékeiből Szent Benedek kolostorát. S ma, egy hegy tetején, talán túlságosan is közel az éghez, bonyolultan messze a parasztoktól, ott áll egy iszonyatosan nagy, végeláthatatlanul terjengő, szégyentelenül hófehér, hiánytalanul tökéletes, nagy darab megemésztetlen múlt. A bazilika bornzkapuja olajozottan fordul sarkain, a márványtömbök csorbíthatatlanul.

nok, a szobrok arcán nem csorognak a másutt szörnyűnek ítélt zöld könnyek, a festmények színei világosák és tiszták, a kontúrok élesek, s a hihetetlenül kék olasz ég alatt, ápolt virágoskerttel a háttérben, egy kíméletesen emelkedő, túlzottan széles lépcsősor tövében a perjel udvariaskodás és mosoly nélkül előreenged egy fiatal lengyel apácát.

„Mert, ha a miket elrontottam, azokat ismét fölépítem, önmagamat teszem bűnössé.”

Azon a napon, amikor Montecassinóban jártam, úgy éreztem, hogy az aktuális és az elmúlt számunkra való és eltűnt jelentésének nyomába eredő ember számára nincs semmi iszonyatosabb, mint ha egyszer megkapja azt, amire vágyakozni vélt: a tökéletesen helyreállított, maradéktalanul restaurált, befejezett és kiigazíthatatlan hagyományt. ORARE LEGALE: 9–12, 13–15. Nem a múlt jelenlétét kívántam, hanem használatát, mint Delphoiban tették; nem teljességét, hanem kiegészíthetőségét, Pompeii mélyen fekvő és titokzatos világát, e nagy, nyitott művet; elfordulni elrontástól és újraképzéstől, örülni annak, hogy emlékezetünk szelektív s hogy mégis klasszikus hatalmak örökösei vagyunk. Amikor Montecassinóban jártam, mint Itáliában mindvégig, arra gondoltam, hogy ott, ahol élek, majd napról napra Platónat olvasom, Liviust és Tacitust, A tulajdonságok nélküli embert, meg Tolsztojt, mindenestül, zeném Bach lesz, Mozart és Beethoven, reggelenként futok, olcsó szeszre rá se nézek. Részben így lett, részben nem.

Ősszel pedig heves, bár nem különösebben magas színvonalú viták után beláttam, hogy a kultúra szerkezete megváltozott: nem tudást halmozunk, hanem problémákat oldunk meg. Azóta csak nagy ritkán akadok olyan könyvre, mely olvasásával finoman elfog önnön igaztalanságunk bánatos sejtelme.

A nyitvatartás végetért. A kolostor előtt egy Citroën AX 19 TDS tulajdonosa a kesztyűtartóból előkapott műanyagpohárba frissítőt tölt, magnójába belök egy Kylie Minogue kazettát, majd finoman gázt ad. A mi autónkat pedig

Itália és Ausztria határán azzal a szóval állítja majd meg az osztrákok mosolygós, szőke szakállas határőre: S Z T O J.

1963-ban a katolikus anyaszentegyház és VI. Pál pápa Európa védőszentjévé avatta Nursiai Szent Benedeket, mert Regulája, fiai által egész Európába elvitte a Kultúrát.

Szegeden, 1990. március 21-én

Szilasi László

Kilencedik szonett: proto-reneszánsz

*Nincsenek látomásaim hallucinálok
elvált egymástól Nesszus és a ló
és elsírnak maguk az etruszk lányok
féltékeny pelyhekben szakad a hó*

*Maradjunk abban hát az asszony áldott
Nárcisz meghalt befagyott a folyó
s Orfeuszt széjjeltépték a menádok
(Szallusztiusz és Cassziusz Dio)*

*Na ugye nem lehet na ugye látod
milyen perverz térkép a status quo
a zsebkendőn megoldatlan csomó
a peronon eladatlan virágok*

*Tiszta reggel mindig két Vénuszt látok
a viz tükrén s kiűt számon a só*

Mahopac

Horváth Elemér

Pantheon

*Két éve latin falakhoz beszélek
a halott Mandelstamot tegezem
s a halott Vallejt Embertelen
ahogy behallatszik a madárének
a grúz húsvét a perui nagypéntek
S a kettő közt a téli Szegeden
egy asszony kavargat a tűzhelyen
s egy férfi egy fiú egy kutya néznek
nyugodtan és bizakodón Nem érzek
különösebb drámai feszültséget
s nincs étvágyam Tudomásul veszem
az asztalt a széket a terítéket
az örökzöld hamut s legépelem
ahogy szoktam gondosan hidegen*

ahopac

Horváth Elemér

Város és hagyomány

Vázlat a „szegediség” kérdésköréről

*„...minden hagyomány az értelmezés
kegyelméből él; ezen az áron áll meg,
marad eleven.”*

(Paul Ricoeur)

*„...a hagyomány megtagadása többnyire
irracionális visszaeséseket
eredményez.”*

(Tamás Gáspár Miklós)

Van-e szegedi, az itt élőket mint szegedieket megtartó és segítő helyi hagyomány? Olyan öntudatlanul is ható tradíció, amely – bár nem filozófia, s nem is valami laicizált vallás – mégis irányítja a hagyományba kapcsolódók életét. Olyan mentális kötelék, mely azt a – megalapozott – érzést adja a benne élőknek, hogy nincsenek egyedül, egy nagy folyamat részesei, s a múlt eredményeire mindenkor építhetnek, ugyanúgy, ahogy az utódok majd az övékét tekinthetik alapnak. A helyismerettel foglalkozó kutatók egy kicsiny, de jól körülírható csoportja alighanem igennel válaszolna, s közös mesterük, Bálint Sándor régi írásai is a *genius loci* erejére, értékére figyelmeztetnek. Nem véletlen ez. A modern kori Szegeden mindig is eleven volt az értelmiségben a hagyományörzés, a hagyomány továbbadásának igénye, az itt élők önkéntelenül is fölismerték, hogy a hagyományban megtestesülő erkölcs az értelmezés által, az értelmezés, a továbbadás aktusában él. Már Dugonics András életművében kimutatható ez az igény, s azóta a java szegedi alkotók – legalább munkásságuk egy rétegében, egy vonulatában – erre is törekedtek. Tömörkény, Móra, Juhász Gyula munkássága például (hogy csak a legismertebb neveket említsük) – bár nem ezért lett jelentős – egyebek mellett e funk-

ciót is betöltötte, s körülöttük, mögöttük kisebbek raja segítette ezt az értelmező, továbbadó munkát. S az utóbbi években is tiszteletre méltó életművek születtek „a hagyomány szolgálatában”. A „legszögedibb szögediként” emlegetett Bálint Sándor például egyebek mellett magisztrális művek sorában örököltette meg a szegedi parasztság múltba vesző világát (*Szegedi szótár 1–2.* Bp. 1957., *A szögedi nemzet 1–3.* Szeged, 1976., 1977., 1980.), miközben a népi szakralitás vizsgálatával a valóságos életnek egy olyan összefüggérendszerét is bemutatta, amelyet előtte szinte figyelemre sem méltattak. Péter László pedig cikkek százait, összesen immár közel kétezer kisebb-nagyobb dolgozatot írt „a szeretete városról”, fölidézvén múltjának eseményeit, kis és nagy közszereplőit. E hagyományápolás nyomán a szegedi múlt lassan „benépesül”, öntörvényű külön világgá áll össze. A szegedi polgár ma már tudja, vagy legalábbis tudhatja, „hol lakott itt” (ha nem is Vörösmarty Mihály, de, mondjuk) Juhász Gyula, Móra Ferenc vagy József Attila, s számon tartatik, mikor, milyen alkalmakkor jártak itt a magyar kultúra nagyjai. S szaporodnak a „közembert emlékeztető” márványtáblák is, melyek immár – túl az irodalom körén – műszaki nagyjainkra is fölhívják a figyelmet. Valamiképpen törvényszerűnek, a hagyomány erejét illusztrálандónak kell tartanunk, hogy az utóbbi évek egyik legnagyobb publicitást kapó magyar regénye, Temesi Ferenc kétkötetes *Por* című „szótár”-könyve – már az innen elszakadt fiúnak a városhoz való visszatérése jegyében – egyenesen ezt a szegedi hagyományt igyekezett interpretálni s „kiegészíteni” az ún. posztmodern irodalom eszközeivel. A válasz az alapkérdésre, hogy tudniillik van-e Szegednek saját hagyománya, mégsem egyszerű. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az utóbbi években olyan értelmiségi – jórészt: író – generációk távoztak a városból, akik ma már – olykor nyíltan deklarálva is – tagadják a város számukra való aktualitását, a hagyomány eleven-ségét. A nagy tradíció tehát mintha megszakadna s ereje szétfoszlana; úgy látszik, a hit, amely a hagyomány mélyén meghúzódva elevenné tette azt, kiüresedett, s a hagyomány

így üres csigaházzá vált, csak élettelen mészvázát hagyva ránk.

Pragmatikusan persze viszonylag egyszerű volna „elintézni” a kérdést. Csupán azt kellene leszögezni, hogy a hagyományátadás aktusa bizonyos körökben még eleven, de az új értelmiségi generációk, kik a holnap középhadát alkotják majd, ezzel a hagyománnyal már nem tudnak mit kezdeni. Nem ismerik igazán, s nem is igen vélik aktuálisnak azt, amit mégis ismernek belőle. E választ nehéz is volna tagadni; tapasztalati tény. De éppen ez a helyzet veti föl élesen: mi is a hagyomány általában, milyen ennek „szegedi” változata, s miért keletkezett, keletkezik benne „üzemzavar”?

Hogy mi a hagyomány általában, arra szerencsére van elméletileg kidolgozott pontos válaszuk. Leginvenciózusabb filozófusaink egyike, a hagyomány problémájával folyamatosan szembesülő angolszász analitikus filozófiákon iskolázott Tamás Gáspár Miklós legutóbb megjelent könyvében, az *Idola tribusban* (1989) a hagyományról is írt egy esszét. E magisztrális tanulmány, melyet szerzője szerényen csupán vázlatnak tekint (címe is ez: *Vázlat a hagyományról*), de jóval több annál, tisztázza az alapvető összefüggéseket.

Legfontosabb szempontjainak és fölismeréseinek kivonatolása minket is közelebb visz problémáink megértéséhez.

„A hagyomány – mondja Tamás Gáspár Miklós – annak a bölcsességnek (vagy balgaságnak) a korpusza, melyből kihullottak az egykori érvek”, illetve, csak „elfeledett érvek” vannak benne. (248–249.) A hagyomány így – „szemben például a filozófiával, illetve pontosabban a filozófiáról mint érvek tárházáról alkotott történeti-kritikai tudásunkkal – feledésen, azaz önmaga tartalmi elemei mellett és ellen szóló érvek és kételyek rendszeres kiiktatásán alapszik, érvelés nélkül kizárja magából a hozzáférhető erkölcsi tudásnak a különféle morális dilemmákra adható alternatív válaszait. (...) Azok az etikai vélekedések, amelyek nem állnak összhangban a hagyomány alapjául szolgáló habitussal, túl esznek a hagyomány horizontján. Ha részesei vagyunk tehát

valamely hagyománynak, hiába van pusztá intellektuális tudásunk a miénkkel vetélkedő véleményekről, ez utóbbiakban nem hihetünk – sőt ezek meg sem kísérhetnek bennünket –, mert máskülönben kizárnánk magunkat a hagyományból.” (251.)

A hagyomány mint hagyomány így a tekintélyben kapja meg igazolását, „pusztán a kiváltságos tanúk tekintélye által meghatározott, önkényesen zárt témakatalógus. Semminő racionális indokunk nincs rá, hogy higgyünk benne.

Csak az a bökkenő, hogy a hagyományon bévül élő hagyományos emberek soha nem így nézik a hagyományt. Számukra – saját láthatárukon belül – a hagyomány nem egyéb, mint a *hozzáférhető igazság maximuma*.” Ez a sajátos „igazság-maximum”, melyet Tamás Gáspár Miklós beszédes terminológiával *kánonnak* nevez, „a hagyomány belülről nézett, immanens képe, az, amely vakká tesz bennünket hagyományunk egyedisége és esetlegessége iránt, egyedülállóvá és egyedül lehetségessé teszi azt a horizontot, amelyen *innen* keressük az igazságot; az a perspektíva, amelyen belül abszolútumok kereshetők. Ez a hagyomány hagyományos immanens jelentése, és ez az, amely teret ad a racionalitásnak és a kritikának. A *kánon* által kiváltott szükségesség vakság áll ellen a relativizmusnak és szkepszisnek, nem a hagyományok pluralisztikus nézete. A hagyományon belül élők és belőle ki-nem-kukkantók képesek – láthatárukon belül – önnön hagyományuk mellett és ellen racionálisan érvelni. A *kánon* az a hagyomány, amelyről azt hisszük, hogy igazsága, jósága, szépsége miatt a miénk, nem holmi történelmi esetlegesség miatt. A *kánon* annak a dogmatikus szendergésnek a művelődéstörténeti megfelelője, amelyből nem biztos, hogy tanácsos fölébrednünk.” (269–270.)

De fölmerül a kérdés: mi készíti elő, mi teszi elfogadhatóvá számunkra, hogy éppen valamiféle korlátozottságba kapcsolódjunk bele?

A válasz intellektuális tevékenységünk mentális függőségében rejlik. Az úton könnyebb járni, mint új csapást, új ösvényt vágni; a mindennapi élet szövedékébe beleszövő-

dött „közembereknek” – s ilyen szempontból szinte valamennyien közemberek vagyunk, a legnagyobb elmék legnagyobb teljesítményei a kivételek – olyan segítség ez, amelyről nemigen mondhat le. Baj csak akkor keletkezik, ha ez az út félrevisz, ha ez a hagyomány balgaságnak bizonyul. A hagyomány ugyanis – genetikusan nézve – nem más, mint „a gyakorlatban, az erkölcsben megtestesülő, begyakorolt, jellemmé vált habitus”, ha tetszik, erény „történetének fölfedésére irányuló értelmező munka”. (243.) Ez a habitus pedig olyan érületi konszenzuson és együttműködésen alapul, amely nemzedékek állandósult tanulási folyamata. A hagyományba bekapcsolódó tehát a hagyomány korábbi hordozóival kerül kapcsolatba, s megkapja a folyamatosság, az érzelmi stabilitás élményét.

De el lehet-e így jutni az „igazsághoz”, ahhoz a bizonyossághoz, amely nem pusztán a szubjektum élménye, hanem a valóságban nyer alapot? Természetesen nem. A hagyomány, akár a vallás, csak paradoxonokban létezhet. Ám ez a „tradícióban foglalt, kiküszöbölhetetlen paradoxon a személyes átélésben, a személyes relevanciában” elfogadhatóvá válik az egyén számára s túlmutat a „logikai aggályokon”. (255.)

S bármily esendő is a hagyomány a maga korlátozottságában, szelektív vakságában, nem igen lehet (vagy legalábbis nemigen érdemes) kilépni belőle anélkül, hogy egy másik hagyomány keretei közé ne kerülnénk; a „hagyományok megtagadása – mondja még a kritikai pozíciójú Tamás Gáspár Miklós is – többnyire irracionális visszaeséseket eredményez”. (252.) S nagy kérdés, a különféle filozófiák s „elméletek” vajon radikálisan különböznek-e attól a gondolkodási modelltől, attól a mentális folyamattól, amit hagyománynak lehet nevezni? Végletekbe nem volna jó esni, ne tagadjuk hát filozófia és hagyomány különbözőségét, jóllehet – aligha véletlenül – ilyen vagy olyan filozófiai hagyományról is szokás beszélni. De mondjuk ki azt is, a különbség, a filozófia öntudatos, reflexív-kritikai jellege csak viszonylagos. Magasabbrendű ugyan, mert magában hordja a

hagyomány meghaladásának lehetőségét, de mégis valamilyen módon hagyománynak alávetett maga is. Szerepe tulajdonképpen nem több, mint a preferált hagyomány tisztítása, racionalizálása, újrafogalmazása az új fejlemények tükrében; s csak szélső esetben meghaladása, azaz a preferált hagyomány fölszámolása. A hagyomány – most ne kutassuk, miképpen, milyen közvetítésekkel – a filozófia értékpreferenciáira is hat. Hogy a filozófia, a lehetséges érveknek e gazdag tárháza, e történeti-kritikai tudás melyik nagy hagyományba kapcsolódik, meghatározza aktuális fogékonyságát. (Az *Idola tribus* legterjedelmesebb tanulmánya, amely *A nemzeti érzés erkölcsi lényegéről* szól, maga is jó példa erre. E – különben nagy elmeélel s sok igazsággal megírt – dolgozat tagadhatatlanul egy liberális-konzervatív hagyomány szemszögéből érvel; mindarra, ami e hagyomány horizontján kívül van, még polemikusan sem reagál. Feledve Ludassy Mária észrevételét, hogy tiszta formájában maga a liberalizmus is utópia.)

A *genius loci*, a hely szelleme köré épülő hagyomány, értelemszerűen *intim* hagyomány, kiemelt fontosságú jellemzője a bensőségesség. Itt különösen érvényes az, amit Tamás Gáspár Miklós általános érvénnyel fogalmaz meg: „amire a hagyománynak szüksége van, az együttműködés a holtakkal. És persze a holtak egykorvolt együttműködése egymással.” (250.) A lokális hagyomány – a nagy tradíciók árnyékában – csupán segédhagyomány. De ahhoz, hogy élő legyen, magába kell szívjon sok mindent a lehetséges nagy hagyományokból. Valamiképpen tehát, kettős korlátozottságában is egységes mikrokozmosz.

Nyilvánvaló, hogy a hagyománynak, e sajátos korlátozottságával egyetemben is életfontosságú vezérlőmechanizmusnak a szegedi változata ma nem kellően, „hagyományszerűen” működik. Elsekélyesedett, beszűkült; egy tartalmaitól függetlenedő, automatikus továbbadási gesztussá soványodott. De miért? Miért s hogyan keletkezett ez az üzemzavar a szegediség speciális tartalmainak átadásában?

Az okok történetiek, s hosszú folyamat végeredményei; bennük van Szeged lehetőségeinek beszűkülése.

A hagyomány, ahogy Paul Ricoeur mondja, „az értelmezés kegyelméből él; ezen az áron áll meg, marad eleven”. Ez a hagyományátadó és -újraértelmező munka a mindenkori, Víz (1879) utáni Szegeden sokáig folyamatos és hatékony volt. Az alapot egy parasztpolgári habitus adta, s ez továbbélve dúsult és színesedett, új s új elemekkel gyarapodott. A nagy árvíztől a világháborúig terjedő időszak így a hagyományátadás és az új hagyományelemek teremtésének kettősségében zajlott. Volt egy népközpontú, erős helyi történeti tudat, mely Dugonics Andrássra, a város addigi történetének legismertebb személyiségére ment vissza, de ez a továbbélő hagyomány az élet új fejleményeit is magába tudta építeni, azokra is ki tudta terjeszteni érvényességét. Előbb kialakult az ún. szegedi parasztnovella (Nacsády József terminusa), amelynek „névtelen” vagy jórészt elfelejtett szerzői a modern város kiépülésével párhuzamosan a „félmúltat” képviselő szegedi paraszti világot örökítették meg s emelték be az ezt a múltat elhagyó városlakók világába. A motiváció talán az érdekesség, a különösség megismerésének és megismertetésének igénye (is) lehetett, de az eredmény jóval több lett: a félmúlt vállalása, hagyományként kezelése, s ezzel a mind különösebb, nem-városias világ emberi értékeinek, teljesítményeinek elismerése. Ami azért fontos, mert ez a parasztság, mely a város tanyavilágát megteremtette, saját erejéből alkotott mezőgazdasági kultúrát a legelők föltörésével. S e munkájuk – művelődéstörténeti szempontból is – példaadó, eszményteremtő volt, hisz a szorgalmat, a munka éthoszát testesítette meg; életük tanulmányozója ezekre az értékekre kapcsolódhatott rá. S a teljesítményen alapuló igazság igényére, a szélsőségek kerülésére, divatos szóval: tudatos toleranciára. Ezt az értékvilágot a legtisztábban s a legmagasabb esztétikai színvonalon, hangsúlyozott tárgyias-sággal Tömörkény István mutatta be. Persze „néprajzi hitellel” is – ez gyakori vád s csak időnként dicséret vele kapcsolatban. De aki ismeri a szaktudományos néprajzi leírások-

kat, s ismeri ugyanakkor Tömörkény írásait is, tudja, Tömörkény valami mást, valami többletet is ad tárcanovelláiban: azt az emberi értékrendet és -világot, azt a magasszintű moralitást, amelyet ez az etnográfiailag is értelmezhető paraszti élet „termelt ki” magából, de amely emberi sorsokká s így példává emelve jóval több s értékesebb, mint a mechanikusan ismétlődő szokások sorozatszerűségének leírása. Egy nagy tradíció, egy konzekvensen „elrendezett” s világosan áttekinthető erkölcs alapvető elvei s eszményei fogalmazódnak újra Tömörkény java írásaiban (amelyeknek aztán az ő személyes tekintélye külön súlyt ad utólag). (Eszztétikai jellemzőiket most szándékosan ne firtassuk; egy esztétikai célzatú interpretáció most félrevinné gondolatmenetünket. De így se feledjük Németh G. Béla fontos Tömörkény-tanulmányának elismerő véleményét, s ne feledjük, van 10–15 olyan Tömörkény-novella, amely európai nivójú!)

Tömörkény mindmáig hírlapokba temetett tárcáiból, de kötetekbe gyűjtött írásaiból is némi szorgalommal gazdag adattárat lehetne összeállítani egy laikus erkölcstan illusztrálására. Ez kétségtelenül érdekes és tanulságos volna, de most szempontunkból talán fontosabb annak kimondása, hogy ez nem egyszerűen Tömörkény jellemzése volna; ez az adattár mentalitástörténeti forrás is a szegedi paraszt polgári tudat megismeréséhez. És egyben a hagyomány folyamatának egyik rétege is.

A munkaéthosznak, az emberi helytállásnak, a minden napokban is megvalósuló toleranciának az eszménye indirekt módon, a történeti-szociológiai elemzés eszközeivel utólag is kimutatható a szegedi múltban. Karády Viktornak a szegedi zsidóság asszimilációjáról szóló, megjelenés alatt lévő tanulmánya kemény adatokkal bizonyítja, hogy – a szerbek és a németek „elmagyarosodása” mellett – a zsidóság is oly mértékben befogadtatott itt, az asszimiláció mértékét jelző mutatók oly mértékben *szignifikánsak*, mint talán sehol máshol az országban. E tény pedig – talán nem igényel itt különösebb bizonyítást – nemcsak a szegedi zsidóság haj-

landóságát mutatja; a „befogadók” is minősítetnek általa, hiszen az asszimiláció mindig kétoldalú jelenség.

Az a hagyomány, amelyet Tömörkény örökített ránk, s amelyet az újrafogalmazás révén maga is csiszolt, tökéletesített, természetesen nem magában állt. Mellette más jellegű, más funkciójú részhagyományok is megjelentek; kiformalódásuk a „modern”, „városias” élet uralkodóvá válásának következménye. Közülük kettő különösen fontosnak s – ami legalább annyira lényeges – tartósnak bizonyult. Az egyik az uralomhoz való óvatos, szkeptikus, főnntartásokat soha el nem hagyó ambivalens viszony rögzülése; az elfogadom, ha muszáj, de „megvan a véleményem róla” óvatossága. Ez nem más mint egy történetileg rögzült szkepszis a hatalom minden e világban lehetséges formája és realizációja ellen, de e *rögzülés* anélkül ment végbe, hogy e szkepszis automatikusan kemény oppozíciót vont volna maga után. Sőt, e szkepszis nem zár ki egy szolidan ironikus, nem föltétlen, de mégiscsak valóságos elfogadást sem. (Szeged – paraszti jellegű rétegei mellett – elég hangsúlyosan hivatalnok-város is volt, meg lehetett itt tapasztalni a bürokrácia minden negatívumát, de ez a szegedi bürokrácia mégiscsak jelentős szerepet játszott az árvíz utáni modern város kialakításában, érdemeit tehát nem lehetett letagadni.) E részhagyomány klasszikus modelljét, ideálformáját Móra Ferenc tárcáinak bizonyos vonulata testesíti meg (az, amely őt 1922 után országszerte népszerűvé tette), de ez – fontos megszorításokkal – már a fiatal Mikszáthnál is jelentkezett. S ezt a részhagyományt erősítette, ezt színezte és alakította Móra egy időben volt legjobb barátjának, az újságíró-levéltáros Sz. Szigethy Vilmosnak számtalan 1919 utáni nosztalgikus-emlékező tárcája és nem egy könyve is. A másik ilyen fontos részhagyomány, az életet otthonossá, meleggé, emberivé tevő kulturális teljesítmények becsülése, egyáltalán: a közvetlenül, praktikusán nem fölhasználható, ám mégis fontos szépség méltánylása. A 20. század első felében kétségkívül ez volt a legvékonyabb, legkevésbé múltba beágyazott, múlt által igazolt tradíció, de fontos megemlíteni, mert a korábbi

szórványos előzmények után éppen ez a szakasz formálta ki. A szabad, többnyire irodalmárként dolgozó értelmiség önálló értelmiségi csoportként való megjelenéséhez köthető ez, és sokaknak – köztük sok, ma már elfelejtett, „névtelen-né” vált írónak, újságírónak, tanárnak, uram bocsá, bohémek – munkája van benne. Megformálásában – a valamennyire ebben is részes Móra mellett – elsősorban s döntően Juhász Gyulának volt meghatározó szerepe. Annak a Juhász Gyulának, aki fiatalon, 1910 körül még a „szegedi irodalom” provincializmusa ellen hadakozott, de aki makói tanárkodásából Szegedre visszatérve (1917) nemcsak a város legjelentősebb költői életművét alkotta meg, hanem – a „palotás”, szobros, kávéházas, irodalmi kísérleteket is már elbíráló Szeged bázisán – a kulturális értékek népszerűsítésének, gondozásának, hagyománnyá nemesítésének önzetlen szerepét is magára vállalta. Számos fiatal költő pályáját segített elindítani első kötetükhöz előszót írva, vagy kritikában méltatva őket. (A legismertebb, de korántsem az egyetlen, a fiatal József Attila volt, akinek *Szépség koldusa* című első könyvéhez profétikus előszót írt.) Az 1917-ben elhunyt Tömörkényt hamarosan valóságos kultusszal vette körül, megírta életrajzát, országos háttérbe szorulása idején – dacolva a kordivattal – klasszikussá avatta. A szegedi irodalmi kismesterekről értő s méltányló cikksorozatot írt, saját tekintélyével is mögéjük állva mintegy előkészítette a hagyományba való bekerülésüket. Képzőművész barátainak, küzdőtársainak, így például az induló Moholy-Nagy Lászlónak vagy az ugyancsak külföldre kényszerült szobrásznak, Gergely Sándornak (aki a Szegeden alkotott szobrászat máig legmagasabb szintjét jelenti) ugyancsak egyengette a pályáját. S versei sokasága tanúsítja, hogy Szeged történeti hagyományait is igyekezett elevenné tenni a maga eszközeivel. Egyik méltatója, Péter László joggal jegyezhetette meg róla, hogy Szeged történetéhez a legjobb útikalauz éppen az ő költészete. S egyebek mellett Juhász életművének eredménye az is, hogy publicisztikája révén egy magas igényű, korszerű s „időálló” kulturális értékrend is meggyökeresedett

Szeged szellemi életében. Ady és Bartók szegedi legitimálását például jórészt ő végezte el.

A hagyomány gazdagítása s továbbadása azonban Juhász elhallgatása (1929), öngyilkossága, ill. Móra halála (1934) után jelentékenyen megváltozott. Ezt követően vált igazán láthatóvá a kultúrában az a törés, amelyet a nagy, Szeged központú dél-magyarországi régió trianoni széttörése eredményezett, de amelyet a kialakult nagy egyéniségek erőfeszítései egy ideig még valamennyire ellensúlyozni tudtak. A harmincas évek közepétől a nagy kreatív alkotók hiánya, illetve városhoz kötődésüknek alkalmivá, időlegessé válása döntően egy lokálpatrióta színezetű szaktudományra tolta át a hagyományápolást. Az új szakasz szegedi hagyományának újraírója s továbbadója így elsődlegesen a néprajzos Bálint Sándor lett. Ő azonban, aki 1934-ben elméleti igénnyel is próbálta újrafogalmazni a hagyományt (*Szeged a magyar kultúra történetében*. Izenet, 1934.1.sz.) nem szellemtörténeti indíttatású kultúraértelmezésével hatott, nem is az addigi teljes körű hagyományt adta tovább (jóllehet volt benne ilyen igény), hanem annak csak egy szűkebb, etnografikus ágát. Egész ilyen irányú munkássága, kései nagy összegzései is a paraszti tradíciót vitték tovább, s – módszeres tudományos bemutatásuk révén – kanonizálták. Eszmetörténeti újdonságot igazában nem is ezek a munkái jelentenek; minőségileg újat a szakrális néprajz kutatásával, pontosabban a népi vallásosságnak a kutatás szemhatárába emelésével és részletező leírásával hozott. A vallás mint megtartó erő, mint a mindennapi élet nagy szervező s generáló mozzanata az ő munkássága nyomán tudatosult. A vallás, mint nagy hagyomány, természetesen nem Bálint Sándortól indult; az emberi társadalmak egyik legősibb s leginkább univerzális hagyománya ez – Szegeden is évszázadok óta jelen volt s hatott. Sőt, úgy látszik, Bálint Sándor már e hagyomány jelentős mértékű kiüresedésének, érvénytelenné válásának fázisában találkozott vele; alighanem ezért is figyelt föl rá ily tudatossággal. De a népi vallásosságnak e tudományos pontosságú leírásával mégsem egyszerűen egy

elmúló, kihunyó hagyományt mentett meg a feledéstől. Leírásával egész, e hagyománytól is éltetett emberi példájával, nagy személyes hitelével az e hagyományban rejlő emberi erőforrásokat is újra aktivizálta – átmentette a menthetőt egy szekularizált világlátás, egy szekularizált értékrend kerekei közé.

Az 1944 után nagy átalakulással a hagyomány továbbvitele még inkább a szaktudományos igyekezetre, elsősorban a rendszeressé váló helytörténeti kutatásra hárult. (Az irodalmat sokáig dilettánsok jelentették, a filozófia jóideig egyszerű politikai propaganda volt.) Hogy ez a helytörténeti kutatómunka milyen szaktudományos eredményeket ért el, más írás feladata lesz mérlegelni. Itt csak annyit szükséges rögzíteni, hogy a hagyomány életereje szempontjából ez a – sok szempontból kényszerű, elsődlegesen politikailag determinált – munkamegosztás ellentmondásos következményű lett. A hagyomány köré – nem ritkán kritikátlanul – az évtizedek során soha nem látott szélességűre nőtt, jelentősen megnövekedett az igazolást biztosító történeti anyag, s immár a korábbi korszak nagy alkotói is részesei, tárgyai lettek a hagyománynak. Intézménynevek, emléktáblák s nem utolsósorban pályájukat, emléküket méltató tanulmányok sora által mutatja ezt. De a szabadon, csak az intellektus korlátai által behatároltan szárnyaló nagy kreatív alkotók, akik saját „olvasatukkal” megújíthatták, fölfrissíthették volna a hagyományt, hiányoztak a hagyomány továbbadásából. Részben maguk az ilyen egyéniségek is hiányoztak, részben pedig a hagyományba mégiscsak bekapcsolódó, arra tudatosan reflektáló írók tehetsége bizonyult kevésnek az aktuális értelmezéshez. Sőt, az újabb s újabb írógenerációk mindinkább a „szegediség” hagyományán kívül, esetenként egyenesen a városból is távozva találták meg írói világukat. Mára, sok jel szerint, a szegediség üres rekvizitum lett, ha egyáltalán megjelenik az irodalmi művekben. (Még leginkább Tóth Béla életműve kivétel e megállapítás érvénye alól, de ő sajátos realizmusa révén e hagyománynak csak egy, talán nem a leginkább aktuális ágát viszi tovább.)

A hagyományátadásnak ez az átalakulása, a hagyományhoz való „üres” viszony meglehetősen széles körben való elterjedése számos kérdést fölvet. A legfontosabb azonban az, mi idézte elő ezt – a helytörténet ázsiójának növekedésével párhuzamos – kiüresedést?

A válasz, még egyszerűsített formában is, nem könnyű. Csak egy átfogó, de mégis részletező leírású eszmetörténeti monográfiában volna biztonsággal megadható – ehhez pedig még az elemi előmunkálatok sem kezdődtek meg. Néhány körülmény szerepe mégis fölismerhető.

1. Az utóbbi évtizedekben Szeged lakosságának összetétele jelentősen átalakult. A paraszti hagyomány, autochton fejlődésű parasztpolgárság mint társadalmi réteg mára lényegében fölszámolódott, illetve jelentékenyen átalakult, hagyományhordozó ereje jórészt elenyészett. Ez a lakosság ráadásul – ha szabad így, ilyen „kompromittáltan” fogalmazni – föl is „hígult”; ma már az itt lakók egy jelentős hányada, szociológiailag releváns része nem itt született és nevelkedett, csak felnőttként került ide. Ezek beintegrálása, a hagyományba való bekapcsolása a hagyományában meggyöngült „őslakosság” által már nem történhetett meg rendszeren.

2. Ez azonban önmagában még nem lett volna elég a deformálódáshoz. Ehhez társult, s e szociológiai folyamatok negatív következményeit elmélyítette, hogy a hagyományápolásban kulcsfontosságú humán értelmiség, annak is egy, főleg „szabad” pályákon mozgó része, az írók s újságírók csoportja nem tölthette be megfelelően eredendő funkcióját. A kulturális életre rátelepedett a „hivatal” s – miközben a kultúra anyagi föltételeit megteremtette – jelentős mértékben diszfunkcionálissá tette azt, amit támogatni akart. A város életében ugyanis az utóbbi évtizedekben olyan súlyra jutott a hivatalnoki szemlélet és akarat, a hatalmi „irányítás”, mint eddigi történetében még soha. (Pedig Szegeden a „modern” korban a hivatalnokértelmiségnek mindig is jelentős szerepe volt.) A tudat hivatalnoki „irányításának” igénye azonban, bár teljesen természetesen soha nem valósulhatott

meg, jelentősen zavarta a hagyomány öntisztulási folyamatát, a valóságba ágyazott aktuális értékrend kiküzdését. Azt a nagy kísérletet, amit a hetvenes évek első felének Tiszatája jelentett, amely modernség, érték és hagyomány új összhangját igyekezett megteremteni, mozzgóitjának, főszerkesztőjének, Ilia Mihálynak „kiiktatása” például derékbátörte. A hagyomány így, helytörténész továbbadónak minden erőfeszítése ellenére arctalanná, esetlegessé vált. Az egykorvult alkotók személye még többnyire bekerült a hagyományba (de nem mindenki; olyan fontos életmű alkotója, mint Bibó István például nem); ezeknek kultusza is lehetett, egyesek szentté is avatódtak, de „bekerülésük” valódi indokai, a valódi érdem elhomályosult. A hagyomány így mindinkább nem, vagy csak részlegesen tudta betölteni újraértelmező, aktualizáló, irányító szerepét. S ettől a megcsonkult, eltorzult hagyománytól a legfiatalabb nemzedékek mind inkább elidegenedtek, hiszen a magyar társadalom nyolcvanas években végbement mentalitástörténeti metamorfózisa teremtette új problémákra ez a hagyomány már nem tudott válaszolni.

3. Ugyanakkor, éppen ezek a jövő szempontjából legfontosabb (mert legtovább aktív) generációk – szocializációjuk egyetemi formái következtében – önkéntelenül is olyan szaktudományos, kulturális hagyományokba kapcsolódtak bele, amelyek internacionális jellegük miatt nem tudnak, talán nem is akarnak kapcsolódni a helyi, lokális hagyományhoz.

A mára kialakult helyzet – ne tagadjuk – elég vigasztalannak látszik. Nagy kérdés: van-e megoldás? Föléleszthető-e egy erejét veszített hagyomány, vagy, ugyanezt más oldalról kérdezve, a hagyomány nem szocializálta nemzedékek tudatos választással hagyományhoz juthatnak-e? Lehet-e egyáltalán egy hagyományt úgy helyreállítani, hogy én most pedig elhatározom, helyreállítom a hagyományt?

Bizonyos, ilyen egyszerűen nem megy. A spontaneitás naiv ártatlanságával már nem lehet közeledni Szeged múltjához sem; a hagyomány így nem folytatható. De megérthető, könnyen belátható, hogy a hely, ahol élek, fontos számom-

ra, kitüntetett darabja a világnak. S így múltja is az. A múltból pedig, értelemszerűen, a nem-helytörténésznek csak az fontos, ami e múltnak ma leginkább fölhasználható, tehát legértékesebb eleme. S ezt az aktivizálható, a múltból még ma is elevenként kiemelhető tapasztalatot – mint lehetséges inspirációt – már érdemes gondozni. Persze, nem lehet mindenki helytörténész, aki közvetlenül nyúlhat e múlthoz, s átélheti a fölfedezés, a megismerés élményét. De az igazi értelmiségi kritikai lény, alkalmas arra, hogy elemzésnek vesse alá a múlt számára fölkinálkozó vonulatait, s maga válasszon közöttük, mit érdemes továbbvinnie. Beiktatható tehát szellemi háztartásunkba egy sajátos, helyi „illetékességű” értelmező munka. Egy tudatos város felé fordulás, mely érdeklődésünkre főnntart egy kis helyet a szűkebb környezet élete, múltja, eredményei számára.

Az ember, bármennyire „egy falu lett mára a világ” (E. Teller), nem a nagy világban, mint totalításban él, hanem annak csak egy közvetlenül átélhető, meghatározott pontján. Határolt, körülírható s valamicskét a világ minden más helyétől különböző *lokalitás*ban. A hely szellemével, a régiek által is érzékelt *genius loci*val tehát akár akarja, akár nem, kapcsolatba kerül. De nem mindegy, hogy egy hagyomány szét hulló töredékeivel, eltorzult, kiüresedett mészváz-darabkáival találkozik-e, mely már legföljebb csak díszíteni tud, vagy élő, eleven hagyománnyal. Nem biztos, hogy hátrányunkra válik, ha elfogadjuk, Konrád György intelmét: „Nemcsak a dicsőség a miénk, hanem a szégyen is. Nem mazsolázhatod ki a múltból mindig azt, ami éppen ízlik.” (Magyar Hírlap, 1990. jan. 6. Mell.)

Szeged múltja oly gazdag, született itt annyi s oly sokféle nagy teljesítmény, hogy annak, aki kíváncsi rá, sok és sokféle inspirációt tud adni. Aktuális gondjaink megértéséhez s megoldásához az egyik lehetőséget a múlt nyújtja. Hogy mit értünk meg belőle, csak rajtunk, erőfeszítéseinken múlik.

Hosszúzárlat

*holott végzem ahol kezdtem
és félek nem bírom abbahagyni
majd, megintcsak ugyanúgy lelkizni
fogok, meg testetölteni itten,
öltözködni és vetkőzni,*

*amikor véletlenül sincs
az, hogy mire föl?, mert tudniillik
a vázlat változatlanul hajlik
a megvalósulásra, csak a csíny
a nyilvános csáberó torz*

*még legott benne nyersen vonz
egynémely áldatlanságot; talán
ez az a pont, mi nem gondolat már,
de nem a nő még maga, gond
és tiszta elmeállapot;*

*gondolom azért, hogyan él
bennem tovább a félsz, nem a hiány,
nem a pótözvegy s nem a vágy táplál
fel egy verset, – árnyék kísér,
a nemlét tulajdonárnya;*

*mi volna, ha most általam
halna minden, velem, munkálnának-
e az angyalok?, és én a tárgyak
körét, a vérgyűrűket a dallam-
égen leírnám-e még, vagy*

*inkább csak lefelé, hosszant
gyalogolnék, mint aki eleven
mint aki egy sötét és teljesen
anyagismeretlen kürtőhöz tart
gyámoltalan; – és nem találkoznék*

senkivel, ki azt mondaná
„állj” „vándor” „ki vagy”, tudj’isten, össze-
vegyült már az ellen(idő) szava, vize
az éjszaka, a hús s a fák
vakesőjével... nincs tovább

mert nincs talán válasz se rá,
még ha csak kérdeznének is a fentiek,
látomás mért nem járhat helyben (meg)
mért nincs vitriolos gúnyám
vagy mért nincs vitustánc...románc

esetleg, most, válaszolom
mégis, ha van nő, ki vétkez velem
s ha vagyok ki vagyok, s vele végzek, –
s mint a régiek, megírom dalom
mint ha volna dolgom csak ez

s mondd más mi lehet, a jövőt
kérdem mint magamat, de csönd, semmi,
legföljebb egy rekviem hangjai;
nem hallucinálok, a nőt
sem és magamat sem hallom

nem is várom már, jobb ha nem;
a múlt is csak egy lehetséges szó
amit még visszhangoz testem, mocsok,
sózott föld, hogy mi volt, nem én
mondom már meg, nem él bennem

emlék sem tetszhalott vagy tett-
rekész szerelem, s ha még nem veszett
nem romlott minden el, én majd
elfeledek mindent lassan míg beszélek
végülis megvagyok; de hol, hol nem

Szeged

Solymosi Bálint

„Jó utat!”

(Brodszkijtől – Brodszkijnak)

Mint látod, boldogul
kitől a szép érzelmeket
tanultam, mint egy bukott an-
gyal, vodkát vedel magában.
nem tett mást, a partra lépett.

akár egy felkapott,
új, kifogástalan geo-
metriai forma, tél, fagy
reggeli fénye, gyorsabban
futott végig arcomon „Jó

utat!” A bűn. Se illat, hang
nem volt „vagy” szava a kétség
beesés pillanatában
nézte, hogyan dől össze, hull szét hangtalan
hangtalan halacska

volt csak A rajongás tárgya
nem Nem hallom a szavakat,
és megindítanak a hegedűk
a városon visz keresztül
egy hasonlat, húsz vatt

a kőhal víz nélkül is jól
megvan Párizs nem változott
Történelem? El is önt a meleg.
prófétánk tetten éretett
Hogy, mikor éppen nincsen szezon

ebédeltem tengerparti
nyárban, Álom karjaiban,
és kivette az úr hidegébe
Az ország mint menni, végre,
kém, spion civilben

és Ágyba zuhantam,
úgy, hogy a zakót ki se gomboltam.
első kávéját issza már,
a parton negligséiben áll
gondoltam Orosz cenzura.

„Gebedjek meg” hogy ami tör
tént, hogyan is történhetett
Elaludt minden. az eső
végét kívárni mint bűzlő
állat, hogy ez a szeretet

A szél az kezdődik.
a múltasztással támad fel
gyakorta a kedvező szél....
Angyalok szolgálja. Aligha fél
ténykedik jobban figyel

hát a folyó jóslatára
Végül is, a gyilkosság És
én azt hittem isteni adomány.
Hogy, de ne gyűjtsd fel a lámpát
nem más és más szépasszonyt lát

emberként én, Egyébként szó
szerint. csak ugyanaz az egy
jön folyton. és Megázva szót
fogad, De csönd! Mit mondhatok
az életről? Hogy hosszúnak

találtam. Bár árnyékot vet
ett visszhangot nem kelt Linóleum ragad
a talpra. És elhagyja a partot
asszonyok a házakat, ez
épp nem túl nagy örömet ad

Leningrád

A Finn pályaudvar előtt, amely egyike annak az öt pályaudvarnak, ahol az utazó elhagyhatja vagy megközelítheti ezt a várost, közvetlenül a Néva partján magasodik annak az embernek az emlékműve, akinek a város a mostani nevét köszönheti. Igaz, minden leningrádi pályaudvaron van hasonló emlékmű, vagy embernagyságú az épület előtt, vagy súlyos mellszobor azon belül. Mégis a Finn pályaudvar előtti valamilyen különleges. Nem maga a szobor figyelemre méltó, nem az a póz, ahogy Lenin elvtárs áll előttünk előrenyújtott kézzel, mintha a tömegekhez szólna, hanem a talapzat, a piedesztál. Ugyanis Lenin elvtárs páncélautón állva szónokol. A kivitelezés a ma nyugaton oly divatos korai konstruktivizmus stílusát idézi, és egészében véve az a gondolat, hogy egy páncélautót kőből faragjanak ki, bizonyos mértékű pszichológiai akcelerációra utal, a szobrászat mintha kissé megelőzte volna a korát. Tudomásom szerint ez a világ egyetlen olyan emlékműve, amely páncélautón ábrázol egy embert. Ha másért nem, már ezért is az új világ jelképe ez a szobor. A régi világot általában lóháton ülő emberek jelenítették meg.

Ezt a tényt támasztja alá, hogy innen három kilométernyi távolságra a Néván lefelé, a túlparton szintén egy ember emlékműve magasodik, kinek a nevét a város alapításától fogva viselte – Nagy Péteré. Ennek a szobornak, a közismert *Bronzlovasnak* a mozdulatlanságát gyakran viszontláthatjuk a róla készült fényképeken. Maga az emlékmű rendkívül hatásos, hat méter magas, Étienne-Maurice Falkone legjobb alkotása, akit a megrendelőnek, Nagy Katalinnak Dide-

rot és Voltaire ajánlott. A karéliei földnyelvről idehozott nagy gránittömbből nő ki Nagy Péter alakja: a cár bal kezével mintegy visszatartja és leszorítja a lovat, amely Oroszországot szimbolizálja, és kinyújtott jobb kezével észak felé mutat.

Mivel a város nevéért e két ember között oszlik meg a felelősség, ezért nem csak az emlékműveket hasonlítom össze, hanem azok közvetlen környezetét is. A páncélautós embertől balra a kerületi pártbizottság álklasszicista stílusú épülete áll, s mellette a hírhedt „Keresztek” – az előzetes lefartóztatásban levők legnagyobb börtöne Oroszországban. Jobbra tőle a Tüzérakadémia, és a szobor kinyújtott jobb keze irányában – a bal part forradalom utáni legmagasabb épülete, a leningrádi KGB-központ. Ami a Bronzlovast illeti, az ő jobb kezénél is katonai intézmény van – az Admirális. De már a bal oldalánál a Szenátus helyezkedik el – ma az Állami Történeti Levéltár épülete –, s a szobor kinyújtott kezével a folyón át az egyetemre mutat, melyet ő építtetett és ahová később a páncélautós ember is járt egy ideig.

Így hát a kétszázhetvenhatéves városnak két neve van – egy „kezdettől fogva lévő” és az „ő neve”. Ám lakói nem kedvelik sem az egyiket, sem a másikat. Magától értetődően a hivatalos iratokra és a postai küldeményekre azt írják, hogy Leningrád, de beszélgetés közben egyszerűen „Pityert” mondanak. A politikának ebben nincs szerepe, inkább arról van szó, hogy akár a Pétervár, akár a Leningrád szót elég nehéz kimondani, és az emberek szívesen elkeresztelik lakóhelyüket, hogy még inkább otthonosan érezzék magukat benne. A „Lenin” név erre egyszerűen nem alkalmas, már csak azért sem, mert vezetéknév (sőt felvett név), a „Pityer” viszont természetesen hangzik. Különben is, már vagy kétszáz éve így hívják a várost. És I. Péter szelleme itt jobban érzékelhető, mint a későbbi korok fantomjai. Sőt, mivel az uralkodó eredeti neve Pjotr, a „Pityer” ehhez képest kissé idegenesen hangzik, így egyben megfelelése a város légkörében amúgy is meglevő külföld-majmolásnak, idegen jellegnek, az Európát utánzó épületeknek, s még talán a város

fekvésének is: egy északi folyó deltájában, amely a nyílt, ellenséges tengerbe ömlik.

Oroszország kimondottan szárazföldi ország, felszíne egyhatoda a szárazföld egészének. Magát az ötletet – várost építeni a szárazföld legtávolabbi csücskében és utána kinevezni azt a birodalom fővárosának – I. Péter kortársai enyhén szólva sikertelennek tartották. Az anyaöl-melegségű, minden idegen hatást magától elhárítani akaró, hagyományhű, klausztrofóbiás, magába forduló orosz világ beleremegett a metszően hideg balti szélbe. Péter reformjai valójában azért váltottak ki szörnyű ellenállást, mert a Néva deltájának vidéke nem volt jó semmire. Mélyföld és mocsár, s az építkezéshez meg kellett erősíteni a talajt. Bár a környéken nagy erdőségek voltak, de nem akadtak önként jelentkezők, akik kivágták volna a fákat, és arra sem vállalkozott senki, hogy az ingoványos talajba gerendákat verjen.

Ám Péter lelki szemei előtt megjelent a város, sőt még a városnál is szélesebb távlat: Oroszország, amely végre megmutatja arcát a világnak. Ez akkoriban egyet jelentett azzal, hogy Oroszország a Nyugat felé fordul, így a város arra ítéltetett – egy olasz író szavaival élve, aki ezidőtájt járt Oroszországban –, hogy ablak legyen Európába. Péternek tehát kapu kellett, szélesre tárt kapu. Az orosz trónon az őt megelőző és követő uralkodókkal ellentétben ez a két méter magas férfi nem szenvedett a tradicionális orosz betegségtől, az Európával szembeni kisebbségi komplexustól. Nem utánozni akarta Európát, hanem azt akarta, hogy Oroszország Európa *legyen*, ahogy ő maga is, bár némi fenntartással, európeér volt. Közeli barátai és harcostársai közül sokan és ellenségeinek nagy része is, kikkel harcolnia kellett, szintén európeérek voltak. Péter több, mint egy évet töltött Európában, dolgozott, utazgatott, azaz egyszerűen ott élt: de később egyszer sem tért oda vissza. Számára a Nyugat nem volt terra incognita. Ez a józan elme, noha hajlamos volt a rettenetes lerészegedésekre is, úgy ítélte meg minden országot, ahová betette a lábát (beleértve hazáját is), mint csupán földrajzi kiterjedést. A földrajz számára valóságosabbnak

túnt, mint a történelem, kedvenc égtája az észak és a nyugat volt.

Valójában a földrajzi tér, különösen a tengerek szerelmese volt. Azt akarta, hogy Oroszországnak flottája legyen, és ez a „cár-ács”, ahogy kortársai nevezték, sajátkezűleg építette meg az első hadihajót (most a Flotta múzeumában van kiállítva), felhasználva azt a tudást, melyet akkor szerzett, mikor a holland és brit hajóépítő cégeknél dolgozott. Azt akarta, hogy a város az orosz flotta kikötője legyen, egyben erődítmény a svédek ellen – akik évszázadokon át fosztogatták ezeket a partokat –, a birodalom északi védőbástyája. Ugyanakkor az új Oroszország szellemi központjának, a racionalitás, a tudományok, az ismeretek és felvilágosodás forrásának is szerette volna látni ezt a várost. Péter minden tudatos tettét e látomás megvalósításának rendelte alá: nem úgy, mint az őt követő korszakok uralkodói, akiknél mindez csak a militarista kísérletek mellékterméke volt.

Mikor a látnok ráadásul még uralkodó is, irgalmatlan cselekedeteiben. Enyhe kifejezés volna I. Péter módszereit, amelyekkel terve megvalósításához látott „kényszer szülte” intézkedéseknek nevezni. Annak érdekében, hogy alattvalóit az új föld elfoglalására kényszerítse, adót vetett ki mindenre és mindenkire. Péter idejében az orosz korona alattvalójának nem volt nagy választási lehetősége: vagy behívták a hadseregbe, vagy Szentpétervár építésére küldték, és nehéz megmondani, melyik fenyegette kevésbé az életét. Több tízezer ember pusztult el névtelenül a Néva-delta mocsaraiban, s ezeknek a szigeteknek semmivel sem volt jobb hírük, mint az újkori GULAG-nak. Csak az volt a különbség, hogy a XVIII. században az ember legalább tudta, hogy mit épít, és volt esélye arra, hogy megkapja az utolsó kenetet és a sírjára a fakesztyet.

Valószínű, Péternek nem volt más módja terve véghezviteléhez. Uralkodásáig Oroszország a központi akaratot csak háborús helyzetekben ismerte, és máskülönben sohasem volt egységes egész. Az egyetemes alávetettségnek a

Bronzlovas által megvalósított rendszere szülte az orosz totalitarizmust, melynek gyümölcsei a keveseknek alkalmasint édesek ugyan, noha magvai számukra is lehetnek keserűek. A tömeg tömegméretű megoldásokat követelt, és Pétert sem a műveltsége, sem az orosz történelem adott helyzete nem tette képessé egyébre. Az emberekkel ugyanúgy bánt, mint jövődő fővárosa földjével. Ez az uralkodó, az ács és navigátor, miközben városát tervezte, csupán egyetlen esz-közt ismert – a vonalzót. A teret teljesen egysíkúnak és víz-szintesnek képzelte, és ezen az alapon úgy látta, mintha tér-kép volna, ahol a legcélszerűbb – az egyenes vonal. Ha észlelünk is valami ferdeséget ebben a városban, ennek oka nem a tervezés, hanem a rajzoló felületessége; esetleg csu-pán annyi, hogy ujja időnként lecsúszott a vonalzóról, és körme alatt meghajlott a vonal. Éppúgy, mint a megfélemlí-tett alattvalók.

Ez a város legalább annyira alapozódik építőinek csont-jaira, mint az általuk mocsárba vert cölöpökre. Bizonyos fo-kig elmondhatjuk ugyanezt a Régi Világ bármely helyéről, ám a történelem jobbra gondoskodik róla, hogy a kellemet-len emlékeket elhomályosítsa. Pétervár viszont túl fiatal ah-hoz, hogy mitológiája enyhültebb változatban terjedjen, és valahányszor elemi csapás vagy emberek kitervelte baj sza-kad rá, a rémhírekre kiéhezett, beesett, kortalan arcú, fakó szemű tömeg suttogni kezd: „Hát nem egy elátkozott hely ez? ” Erre az ember összerezzen, és egy pillanat múlva, mi-kor feleszmélve újra rátekintene a beszélőre, annak már nyo-ma veszett. Ha a lassan áramló tömeget és a mellette csú-szó-mászó járműveket nézi, nem lát jóformán semmit – csu-pán közönyös gyalogosokat és az eső torzító hálóján ke-resztül a gyönyörű cári épületek fenséges körvonalait. Az építészeti távlatok geometriája itt remekül alkalmazkodik az örök veszteségtudathoz.

Ám egészében a Természet helyi érzékelésének meg- van a maga logikája; melynek értelmében egyszer a Termé-szet majd visszatér, hogy visszakövetelje az emberi erőszak által elvett tulajdonát. E logika létrejöttében nem csak az árvi-

zektől pusztává változtatott város állandóan ismétlődő legendája játszott szerepet, hanem a tenger fizikailag érzékelhető közelsége is. Bár a valóságban nincs szó másról, mint hogy a Néva ki szeretne bújni gránit kényszerzubbonyából, de a városra zúduló ólomszínű balti felhők látványa úgy erősítleníti az embereket, hogy szinte megroppannak a feszültség súlya alatt, amelyből enélkül is van éppen elég. Néha, elsősorban az ősz vége felé ez az időjárás a metsző széllel, az ömlő esővel, a járdákra kicsapódó Névával hetekig tart. Még ha ténylegesen nincs is semmi változás, egyszerűen az idő-tényező miatt gyakran gondol arra az ember, hogy egyre rosszabbul mennek a dolgok. Ilyenkor rádöbben arra, hogy a várost nem védi töltés, hanem körbefonja a csatornák „ötödik hadoszlopa”, és tulajdonképpen szigeten él, egy szigeten a sok közül, azon, amit a minap a moziban látott – de lehet, hogy álmában –, és akkor, ott a hatalmas hullám és a többi, és a többi; majd bekapcsolja a rádiót, hogy meghallgassa az éppen aktuális helyzetjelentést. Ez persze általában bizakodó hangulatot áraszt, s optimizmust sugall.

Ennek az érzéki csalódásnak a fő oka persze maga a tenger. Bármennyire is furcsa, hiszen mostanság Oroszország már több tengert is birtokol, a lakosság döntő részétől idegen az óceán eszméje. A folklór éppúgy, mint a hivatalos propaganda ezt a témát bár pozitív, romantikus felhanggal, de eléggé ködösen értelmezi. Az egyszerű embernek a tengerrel mindenek előtt a Fekete-tenger jut az eszébe, a nyári szabadság, a déli főveny, no meg a pálmák. A tengernek a leggyakoribb jelzője a versekben és a dalokban a „tágas”, „kék” és „gyönyörű”. Néha előfordul ugyan a „végzetes” is, de oroszul ez a jelző inkább az előbbiekhöz kapcsolódik. A szabadság, a nyílt térség fogalma, és az a vágy, hogy fejest ugorjunk a végtelenbe – ezek itt mélyen elfojtott ösztönök, s következésképpen a visszájukra fordítódva manifesztálódnak: víziszony és a vízbefúlástól való félelem formájában. Emiatt a Néva parti város léte már önmagában is kihívás a nemzeti pszichikummal szemben és teljességgel rászolgál arra a címkére, melyet Gogol aggatott rá: „Külföldi a saját

földjén”. Ha nem külföldi, akkor legalábbis tengerész. I. Péter egy szempontból elérte, amit akart: a város kikötő lett, de nem csak fizikai értelemben. Metafizikai értelemben szintén. Oroszországnak nincs más olyan helye, ahol a képzelet ennyire könnyedén elszakadt volna a valóságtól: Pétervárra megjelenése az orosz irodalom kezdete.

Lehet, hogy Péter tényleg egy új Amszterdamot álmodott meg, de ami kisült belőle, éppúgy nem hasonlít a holland városra, ahogy a Hudson parti Új-Amszterdam sem. De ami ez utóbbiban felfelé terjeszkedett, az Péterváron vízszintes irányban terjedt, ugyanazokban a gigantikus méretekben. Hiszen a két folyó szélessége közötti különbség is más építészeti megoldásokat követelt.

A Pétert követő korokban már nem különálló épületeket emeltek, hanem építészeti együtteseket terveztek, pontosabban szólva, építészeti tájképeket. Az európai építészeti stílusoktól eddig érintetlen Oroszország felnyitotta a zsilipeket, és beáramlott a barokk a klasszicizmussal együtt, és megtöltötte Szentpétervár utcáit és rakpartjait. Az orgonasípokra emlékeztető oszlopsorok egy időben nőttek ki a földből a paloták homlokzataival, s az euklideszi geometria több kilométeres diadalmenete a végtelen távlatait nyitotta meg. A XVIII. század második felében és a XIX. század elején a legjobb olasz és francia építészek, szobrászok és díszítőművészek igazi Mekkájává vált ez a város. Ami a birodalmi főváros-jelleget illette, a város a legkisebb részletekre is aggályosan ügyelt. A folyók és csatornák gránitburkolata és vasrácsaik számtalan apró díszítőelemének végtelenül, elegáns volta minderről ékesen szól. A paloták termeinek és a cári család meg az arisztokrácia Pétervár környéki rezidenciáinak belső kiképzése szintén erről tanúskodik: e díszítés szeszélyessége és könnyed eleganciája már-már túllépi az illendőség határait. És bármilyen minta alapján dolgoztak is az építészek, legyen az akár Versailles, akár Fontainebleau vagy más egyéb, mégis a végeredmény igazi orosz alkotás lett, mivel elsősorban a hatalmas tér készítette arra az építész, hol és milyen szárnyépülettel bővítse ki az eredeti mintát, mi-

lyen stílusban építse meg azt, s nem a gyakran ostoba, bár rendkívül gazdag építetők hóbortos elképzelései. Amikor a Péter-Pál erőd Trubeckoj bástyájáról nézi az ember a Névát, vagy a Finn öböl felől, az a furcsa érzés fogja el, mintha mindez nem az európai civilizációt utolérni szándékozó Oroszország lenne, hanem az európai civilizációnak a térség és a víz hatalmas filmvásznára varázstükörrel kinagyított vetülete.

Végeredményben a mindenütt jelenlevő víznek köszönheti a város gyors növekedését és pompás küllemét. A Néva húszkilométeres szakasza a város ölében, ami a központban huszonöt kisebb-nagyobb mellékágra válik szét, olyan víztükröt biztosít neki, hogy a narcisszizmus szinte kikerülhetetlen. A várost mintha állandóan fényképezné a folyó, a többezer négyzetkilométeres víztükröz ezüstbromidja percről percre visszatükrözi; s a kész film azután a Finn öbölbe ömlik, amely úgy néz ki a napsütésben, mint e szemet vakító felvételek tárolója. Ezért nincs mit csodálkozni azon, hogy a város időnként egy végtelenül hiú ember benyomását kelti, akit a saját külsején kívül semmi más nem érdekel. Kétségtelenül, az ilyen helyeken, mint Pétervár, az ember figyelmét inkább az épületek homlokzata köti le, sem mint embertársai külső megjelenése. A kő-narcisszizmus természetét tárja föl előttünk az oszlopsoroknak, oszlopcsarnokoknak és pilléreknek e kifogyhatatlan, szédítő sokasága, s egyben feltárul annak a lehetősége is, hogy a víz talán a sűrített Idő szimbóluma, legalábbis az élettelen világban.

Ám lehet, hogy ezt a Dosztojevszkij szavaival élve „szándékoltan mesterkélt várost” az orosz irodalom jobban tükrözi, mint a folyók és a csatornák. A víz csak a felszínről tanúskodhat, egyedül csak azt tükrözheti vissza. Az orosz irodalom fő témája viszont már Pétervár alapításától fogva a város külső és belső szellemi terének ábrázolása, ennek hatása az emberekre, belső világukra. Valójában itt a Néva partján született meg az orosz irodalom. Ha az ismert mondas szerint az orosz írók mindannyian „Gogol köpönyegéből bújtak ki”, akkor nem árt emlékeztetni arra sem, hogy ezt a

köponyeget nem másutt, mint Péterváron, a XIX. század elején rángatták le a szegény csinovnyik válláról. Az alaphangot azonban Puskin adta meg a *Bronzlovásban*, ahol a hős, egy ügyosztály kishivatalnoka, miután szerelmesét elveszítette az árvíz következtében, megfeddi hanyagsága miatt az uralkodó lovasszobrát (hiszen nincs töltés a városban), majd megőrül, mikor látja, hogy a feldühödött I. Péter lovával együtt leugrik a talapzatról, és üldözőbe veszi, hogy őt, a szemtelen kisembert a földbe tapossa. (Önmagában ez egy eléggé lapos történet lenne a kisember lázadásáról a határtalan hatalom ellen és az üldözési mániáról, ha nem volnának a csodálatos versek, a legjobbak azok közül, melyeket a város dicséretére valaha is írtak, s talán csak Mandelstam sorait lehet még hozzájuk mérni, akit a szó szoros értelmében e birodalom földjébe tapostak száz évvel azután, hogy Puskind párban megölték.)

Mindenesetre Pétervár már a XIX. század elején az orosz irodalom fővárosa volt, s egyáltalán nem amiatt, hogy akár a hősök, akár maguk az alkotók udvari emberek lettek volna. Az udvar évszázadokon át Moszkvában székelt, mégsem történt ott semmi ilyesmi. Az alkotói kedv e váratlan, robbanásszerű kitörésének az okát ismét a földrajzban kell keresni. Ha az akkori orosz élet kontextusában gondolkunk, akkor e viszonyok közepette Szentpétervár keletkezése egyenértékűnek tűnhetett az Új Világ felfedezésével: a gondolkodó embereknek lehetőségük nyílt arra, hogy önmagukat is és a népet is „kívülről” szemlélhessék. Más szóval ennek a városnak a léte lehetővé tette számukra az országhoz való „objektív” viszonyt. Az a gondolat, hogy a kívülről jövő kritika a legértékesebb, manapság is népszerű. Ezt a feltevést alátámasztotta a város alternatív – legalábbis külső megjelenését tekintve –, utópisztikus jellege, és aki először vett kezébe tollat, méltán érezhette azt, hogy annak, amit mond, a hitelessége vitathatatlan. Ha igaz, hogy az írónak el kell magától távolítania személyes tapasztalatát, mert csak így módon képes reflektálni azt, akkor ez a város, elide-

genítő hatásából eredően lehetővé tette az író számára, hogy megspórolja magának a külföldi utazások költségeit.

Az arisztokrácia, a középnemesség és a papság köréből jött írók mindannyian – egy közgazdasági terminussal élve – a középosztályhoz tartoztak, amely már önmagában is felelős az irodalom léteért. Két-három kivételtől eltekintve főoglalkozású írók voltak, az irodalomból éltek, és eléggé szűkösen ahhoz, hogy különösebb csodálkozás és magyarázatások nélkül egyaránt megértsék a legszegényebbeket és a felső osztályok fényűzését. Ez utóbbiak kevésbé foglalkoztatták őket, hiszen nagyon kicsi volt a valószínűsége annak, hogy hozzájuk tartozzanak. Éppen ez okból az orosz irodalom a belső, reális Pétervár részletes, sztereoszkopikus képét írja le, mivel maga a vegetálás alkotja annak valóságát; hiszen a kisember univerzális jelenség. Sőt, minél pompázatosabb a közvetlen környezete, annál inkább szembeütnő a kontraszt. Nem véletlen, hogy mindannyiukat – nyugalmazott katonákat, szegény özvegyeket, kisemmizett kishivatalnokokat, tüdőbajos diákokat és így tovább – a kifogástalanul megtervezett, klasszicista, utópisztikus oszlopcsarnokok háttérében pillantjuk meg. Nem csoda, hogy ez azonnal megragadta az író képzeletét, s így jöttek létre az orosz próza első fejezetéi.

Ezek a szereplők oly gyakran tűntek fel a papíron és oly sok ember akadt, aki papírra vetette őket, és nyersanyagukkal olyan kifogástalanul bántak ezek az emberek, és olyan volt maga a nyersanyag is – a szó –, hogy a városban rögzest valami furcsa dolog vette kezdetét. Ahogy ismertté váltak ezek a rögzült, erkölcsi tartalommal telített szemantikai alakzatok, ezzel párhuzamosan megkezdődött a velük való azonosulás is. Mint ahogy gyakran megtörténik az emberrel, ha sokáig bámulja magát a tükörben, a város szinte függő viszonyba került háromdimenziós irodalmi tükörképével. Nem azért, mintha infantilis lett volna (persze, lehet, hogy ez is közrejátszott), de egy narcisztikus ember eredendő idegességével egyszerűen nem tudott elszakadni attól a tükörtől, amit az orosz írók tartottak elé – Stendhal szavaival élve

– az utcák, az udvarok, a szegényes városi lakások tükrétől. A tükör előtt álló időnként ki szeretne volna igazítani, vagy össze szeretne volna törni tükörképét, ami egyáltalán nem lett volna bonyolult, hiszen majdnem mindegyik szerző a városban élt. A XIX. század közepére már egybemosódik a tükrözött és a tükörkép: az orosz irodalom olyan mértékben összeolvadt a valósággal, hogy most, ha Pétervárra gondol az ember, nem tudja megkülönböztetni egymástól a kitalációt és a valóságot. Ez azért is furcsa, mert olyan helyről van szó, amely csak 276 éves. Az idegenvezető megmutatja a Harmadik Ügyosztály épületét, ahol Dosztojevszkijt elítélték, de megmutatja azt a házat is, ahol Dosztojevszkij hőse, Raszkolnyikov agyonütötte a vén zálogosnőt.

A városkép megformálásában már csak azért is döntő szerepe volt a XIX. századi orosz irodalomnak, mert éppen ebben a században Pétervár a paloták és követségek tömörüléséből Oroszország hivatali, politikai, üzleti, katonai és végül ipari központjává nőtte ki magát.

Fokozatosan elveszti elvont jellegét a már-már az abszurditás határát súrolva tökélyre törő építészet, és az új épületek már egyre kevésbé lesznek tökéletesek. Mindez a funkcionalitás (azaz a jövedelmezőség) gyakorlati követelménye miatt történt így, s ennek természetes kísérője volt az esztétikai elkorcsosulás. Péter utódait, az egyetlen Nagy Katalin kivételével nem igen jellemezte gazdag képzelőerő, sőt az utódok még Péterét sem kölcsönözték. Mindegyikük saját Európa-változatát próbálta utánózni, s bár ezt rendkívül nagy gonddal tették, a baj csak az volt, hogy a XIX. századi Európa nem volt méltó az utánzásra. Cár cárt követett, s a hanyatlás egyre nyilvánvalóbbá vált. Az új elképzeléseket csupán egyetlen követelmény tartotta féken: alkalmazkodni kellett az előző eszményhez. Igaz, hogy napjainkban az esztéta zavart lelkét még a Miklós-korabeli kaszárnystílus is melengeti, hiszen ez legalább jól átadja a kor szellemét. Ám egészében eléggé félelmetes hatást keltett a porosz kaszárnya-társadalom eszményének orosz változata, a klasszicista épületegyüttesek közé beszorított ronda bérházakkal együtt.

Majd eljött a frufus viktoriánus eklektika kora, és a század végére ez a város, melynek alapítása a történelemből a jövőbe való ugrást jelentette, egy átlagos észak-európai nagypolgárra kezdett hasonlítani. Röviden ez volt a helyzet.

Még a múlt század harmincas éveiben Belinszkij, a kritikus így lelkesedett: „Pétervár jóval eredetibb, mint Amerika bármely városa, mivel egy vadonatúj város az óhazában, ezért egyben az ország reményteljes jövőjének a záloga.” Viszont egy negyedszázaddal később Dosztojevszkij ugyanerről a témáról már szarkasztikus kijelentéseket tesz: „Vegyünk például egy modern szállodát – az amerikanizmus teljes diadala, többszáz szoba, olyan, mint egy hatalmas ipari üzem, és ahogy megpillantja, bárki tudhatja, hogy nálunk már van vasút és mi már üzletemberek vagyunk.”

Mégis „amerikanizmusról” beszélni, mikor Pétervár történetének kapitalista periódusáról esik szó, erőltetett dolog lenne, noha az Európával való külső hasonlóság tényleg meghökkentő. És nem csak a bankok és részvénytársaságok épületeinek homlokzatai követték berlini és londoni társaik elefántszerű darabosságát, súlyosságát, hanem az olyan üzletek belső kiképzése is, mint a Jeliszejev üzletházé (mind a mai napig nyitva van, régi formáját érintetlenül megőrizte, s lehet, hogy azért se bővítették ki, mert mostanság erre aztán nincs semmi szükség), ami akár a párizsi Fouchon-nal is felveszi a versenyt. Arról van szó, hogy minden „izmus” nemzetközi méreteken nyilvánul meg, s elveti a nemzeti vonásokat – s ez alól a kapitalizmus sem volt kivétel. A város a virágkorát élte; a férfi lakosság aránya kétszeres volt a nőkhöz képest, virágzott a prostitúció, tele voltak a menhelyek; a kikötőben szinte egymást érte a külföldre gabonát szállító sok hajó, ahogy a kikötőben manapság is egymást érik a külföldről Oroszországba gabonát szállító hajók. Pétervár nemzetközi városnak számított, nagyszámú külföldi telepessel – franciákkal, németekkel, hollandokkal és angolokkal, a diplomaták és kereskedők sokaságáról nem is beszélve. Mintha megvalósulni látszott volna Puskin jóslata a *Bronzlovashól*: „Ide hajó hajót követ,/Vendég hoz-

zánk mindig jöhet,/Vele kedvünkre lakomázunk.”* Amíg a XVIII. században a nyugat utánzása csupán a divat és a smink átvételét jelentette az arisztokrata körökben (De nagy majmok ezek az oroszok! – így panaszkodott egy francia nemes a Téli Palotában a bál után. – Milyen gyorsan megtanultak mindent! Már lefőzték a mi udvarunkat is!), addig a XIX. században Szentpétervár a maga újgazdag burzsoáziájával, nagyvilági és félvilági köreivel igazi nyugati város, és megengedheti magának még azt is, hogy bizonyos fokig lekicsinyelje akár magát Európát.

Ám ugyanakkor ennek a lekicsinylésnek – mivel főként az irodalomban jelentkezett – nincs semmi köze a hagyományosan orosz idegengyűlölethez, amely elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a pravoszláv egyház fennsőbbségét bizonygatták a katolikus egyház felett. Ezzel a lekicsinyléssel a város saját magára reagált, a meghirdetett eszmények ütköztek meg itt a merkantilista valósággal, ez az esztéta reakciója volt a burzsoára. Itt sosem volt döntő kérdés a pravoszlávia és más keresztény vallások szembeállítás, hiszen a székesegyházakat és a templomokat ugyanazok az építészek tervezték, mint a palotákat. Ha nem megy be az ember e templomok boltívei közé, és nem nézi meg figyelmesen a kupolán levő keresztet, nem tudhatja biztosan, hogy melyik egyházhoz tartoznak – sőt, ebben a városban nincsenek hagymakupolák sem. Bár ez a lekicsinylés azért nem volt teljesen mentes a vallási érzülettől.

Az emberi léthelyzetet célba vevő bármely kritika feltételezi a bíráló kialakult véleményét a végső kérdésekről és az ideális rendről. Az orosz esztétika története Szentpétervár építészeti együtteseit az ideális rend (beleértve az egyházat is) egyedül lehetséges megvalósulási formájának tekintette. Mindenesetre ha az ember sokáig él ebben a városban, hajlamos rá, hogy összekösse egymással az arányt és az erényt. Amennyiben ezt a régi görög elképzelést átvisszük az északi egek alá, itt jóval kategorikusabb lesz és harcias

* Kormos István fordítása

jelleget ölt, s arra készíti a művészt, hogy a formát a kelleténél jóval komolyabban vegye. Különösen jellemző ez az orosz, avagy születési helyét is figyelembe véve, a pétervári költészetre. Lomonoszovtól és Gyerzsavintól kezdődően egészen Puskinig és köréig (Baratinszkij, Vjazemszkij és Delvig), majd a XX. század elejével, az akmeistákkal (Ahmatova, Mandelstam) bezárólag, mintegy két és fél évszázadon át nem szakított ez az iskola azzal a stílussal, melyben megfogant: a klasszicizmussal.

Csupán ötven év választja el Puskin *Bronzlovasában* a városról szóló dicshimnusz Dosztojevszkij kijelentésétől, melyet a *Feljegyzések az egérlyukból* című kisregényében tett: „Nagy szerencsétlenség Péterváron, a világ legelvontabb és legmesterkéltbb városában élni.” Ezt az átmenetet talán azal lehet magyarázni, hogy a belső fejlődést tekintve a város gyors ütemű fejlődése mégsem volt olyan gyors. Bár külsőleg minden a legnagyobb rendben folyt. Ez a hely, melynek 1700-ban jóformán nem volt egy lakosa sem, 1900-ra már közel másfél millió lakossal rendelkezett. Amire másutt egy évszázad kellett, itt évtizedek alatt megvalósult. Az idő itt mitikus fogalommá vált, mivel egyenlő volt az alkotással. Virágzott az ipar, s az oszlopsorok téglavisszhangjaként a város környékén megjelentek a gyárkémények. A cári balettben Petipa koreográfiáját Anna Pavlovna táncolta, s körülbelül húsz év múlva már maga a balett fogalma is átalakult, és az orosz balett mint szimfonikus struktúra világkörüli hódító útjára indult. A pétervári kikötő évente több, mint háromezer orosz és külföldi hajót fogadott, 1906-ban pedig az orosz parlament épületében, amit Dumá-nak neveztek (duma, azaz gondolat – hangzásában az angol megfelelője a „doom”, „sorsszerűség” – nem vészes előjel-e?) egy tucatnál több politikai párt ülésezett. A „szent” előtag a város nevéből fokozatosan és egyben jogosan el-eltűnedezett, s az első világháború kitörését követő általános németellenes hangulat

következtében a név russzifikálódott, és Pétervárból Petrograd lett. S már egyre kevésbé fénylett át a valamikori lenyűgöző vároeszme a gazdagság, a politika és az állampolgári demagógia pókhálóján keresztül. Más szóval, a Bronzlovas városa, mint a szokványos metropoliszok általában hatalmas ugrásokkal vágtatott a jövőbe, s közben saját kisembele lábára hágott, és őt tolta maga elé. Majd egy szép napon befutott a vonat a Finn pályaudvarra, kiszállt belőle egy alacsony ember, és felkapaszkodott a páncélautóra.

Megérkezése nemzeti tragédia volt, ám a város számára a megváltást jelentette. Teljességgel leálltak itt az építkezések, mint ahogy leállt az egész ország gazdasági élete. Már az is nagy érdeme Lenin elvtársnak, hogy nem lett nagy falu ebből a városból, és megmenekült attól a szégyentől is, hogy az ő kormányzatának székhelye legyen. 1918-ban a fővárost ismét Moszkvába helyezték át. Csak ez utóbbi döntés miatt lehet Lenint Péterhez hasonlítani. Talán maga Lenin sem helyeselte volna, hogy a várost róla nevezzék el, hiszen mindössze két évet töltött itt. Ha ez tőle függött volna, inkább azt szeretne volna, hogy Moszkvát, vagy valamilyen más, igazi orosz várost nevezzenek el az ő tiszteletére. Lenint a tenger különösebben nem érdekelte: szárazföldi ember volt, azaz egyszerűen városi ember. Ha valamiért kényelmetlenül érezte magát Petrogradban, akkor éppen a tenger miatt, noha ő nem annyira az árvíztől, mint inkább a brit flotától félt.

Két dologban azonban hasonlított Péterre: ő is jól ismerte Európát, és szintén könnyörtelen volt. Ám míg Péter széles érdeklődési körével, ki nem fogyó energiájával, dilettáns, grandiózus terveivel megkésett avagy modern reneszánsz embernek számított, addig Lenin teljességében saját kora terméke: korlátolt forradalmár tipikus kispolgári monomániás, hatalomvágygal. Ez már önmagában is kizárólagosan burzsoá eszme.

Tehát Lenin megérkezett Pétervárra, és azt gondolta, itt van valahol elrejtve a hatalom. Elment volna a világ végére

is, hogy megtalálja, így akár más helyekre is (hiszen még Svájcban, Zürichben is próbálkozott). Egy szóval az első között volt, akik a földrajzot politikai tudománynak tekintették. Viszont Péterváron soha nem összpontosult a hatalom, még I. Miklós uralkodásának legreakciósabb korszakában sem. Minden monarchia egy feudális elven, az egyház által támogatott egyszemélyi uralkodónak való önkéntes vagy kényszerű alávetettségen alapul. Végeredményben éppúgy, mint egy szavazólap kitöltése, az alávettség bármely formája is akarati aktus. Az alapvető lenini eszme lényege ellenben az, hogy manipulálni kell az emberi akaratot, kontrollálni a gondolkodást, és ez újdonságot jelentett Pétervár számára. Ugyanis Pétervár csupán a birodalmi irányítás támasza volt; ahol összekeverednek egymással az építészeti remekművek és a bürokratikus hagyományok, ott a hatalom eszméje eleve értelmetlen. Ha Lenin hosszabb ideig élt volna ebben a városban, bizonyára szerényebbek lettek volna az államról alkotott elképzelései. De ő harmincéves korától tizenhat évig külföldön élt, főképp Németországban és Svájcban, ott gyártotta politikai elméletét. Csak egy alkalommal, 1905-ben jött haza három hónapra Pétervárra, hogy megszervezze a cári kormánnyal szemben a munkásellenállást, majd sürgősen újból visszatért külföldre, és tovább folytatta a kávéházi politizálást, a sakk-partikat és Marx tanulmányozását. Már csak ezért sem tengett benne túl a tolerancia: a kudarc ritkán teszi nagyvonalúvá az embert.

1917-ben Svájcban Lenin, miután egy járókelőtől tudomást szerzett arról, hogy a cár lemondott a trónról, híveinek egy csoportjával egy lezárt vagonban – amit a német vezérkar abban a reményben bocsájtott rendelkezésükre, hogy ők alkotják majd az orosz hátszországban az ötödik hadoszlopot –, Pétervárra indult. Az az ember, aki a Finn pályaudvaron kiszállt a vonatból, 47 éves volt, és ott, abban a pillanatban kínálkozott számára az utolsó lehetőség arra, hogy elérje végre, amit akar, vagy ellenkező esetben árulás vádjával bíróság elé fogják állítani. Útipoggyászát csupán egy álom alkotta, álom a szocialista világforradalomról, amely Orosz-

országban veszi majd kezdetét és láncreakcióként terjed tovább. Illetve volt még egy álma, amely szintén az előbbihez kapcsolódott: ahhoz, hogy megvalósuljon a világforradalom, neki kellett az orosz állam első emberének lennie. A Finn pályaudvarig tartó hosszú, tizenhatnapos zötykölődés alatt összekeveredett a két álom, és egy eléggé riasztó hatalmi koncepció vált belőlük: ám amikor Lenin fölkapaszkodott a páncélautóra, még nem tudhatta, hogy csak az egyik álom valósul meg a kettő közül.

Holott Lenin nem azért jött Pétervárra, hogy megragadja a hatalmat: a hatalom ragadta meg őt már réges-régen, és az vonszolta magával egészen Pétervárig. Amit a történelemkönyvek nagy októberi szocialista forradalomnak neveznek, valójában nem volt más, mint egy egyszerű, vérnélküli fordulat. A Vörös Gárda nem sokkal azelőtt szerveződött egysége az Auróra cirkáló ágyújának vaktölténnyel leadott lövése-jelére behatolt a Téli Palotába, és letartóztatta az ideiglenes kormány – amely a cár trónról való lemondása után próbálta kormányozni az országot – ott tartózkodó minisztereinek egy csoportját. A vörösgárdisták nem találkoztak ellenállással: megerőszakolták a palotát őrző női zászlóalj felét, és kirabolták a termeket. Eközben agyonlőttek két vörösgárdistát, egy pedig megfulladt a borpincében. A Palota téren igazi lövöldözés – mikor hullottak az emberek, és fény-szórók pásztázták az eget – csak később, Szergej Eizenstejn filmjében volt.

Lehet, hogy éppen az október 25-i esemény szerény méretei miatt keresztelte el a hivatalos propaganda a „forradalom bölcsőjének” a várost. Bölcső maradt a későbbiekben is, üres bölcső, és elégedett volt ezzel a státusszal. A rablás, fosztogatás szerencsére alig érintette a várost. „Szabadítson meg minket az Isten az értelmetlen és kegyetlen orosz lázadástól!” – mondta Puskin, s Pétervár ettől megszabadult. Az egész országon átvonult a polgárháború vihárra, a nemzetben szörnyű hasadás ment végbe, két ellenséges táborra szakadt; de itt, a Néva partján, két évszázad óta először nyugalom honolt, s a kiüresedett terek macskakövei

között és a járdák résein át kinőtt a fű. Igaz, az éhség és a CSEKA (a KGB leánykori neve) megkövetelte a magáét, de egészében a város csak önmagának és tükörképének volt alárendelve.

Mialatt az ország, Moszkvával, a régi-új fővárossal együtt visszazökkent eredendő, klausztro- és xenofóbiás állapotába, Pétervár viszont, mivel más lehetősége nem nagyon maradt, megmerevedett XIX. századi város-maszkjában, mintha egy fényképész előtt pózolt volna. A polgárháborút követő évtizedek sem változtatták meg jelentősen küllemét, igaz, épültek új épületek, de főként a városbeli ipari negyedekben. A városi lakáspolitiká alapelve az úgynevezett „tömörítés” volt, azaz a szegényeket beköltöztették a gazdagok lakásaiba. Ha például egy család háromszobás lakásban élt, egy szobával meg kellett elégednie, hogy még másik két család is beköltözhessen a megmaradt két szobába. Ezáltal egyre inkább „dosztojevszkijes” lett a városi interieur, s közben a házak homlokzatai hámlani kezdtek, mint a bőr a napozás után, és beszívták magukba a port, a korszak baraságát.

Nyugodtan, elernyedtt pózban álldogált a város, és figyelte az évszakok változásait. Bármi megváltozhat Péterváron, de az időjárás változatlan. És változatlan a fény is, ez a halovány, szórt északi fény, amely tárháza az emlékezetnek, és rendkívül éles látással ajándékozza meg az embert. Ebben a fényben – a hosszú, egyenes utcáknak köszönhetően – a járókelő gondolatai előbb érnek útvonalának végcéljához, mint ő maga, és a jószemű ember másfél kilométeres távolságból is meg tudja állapítani, hányas-autóbusz közeledik, és hány éves az őt követő titkosrendőr. E város szülötte kora ifjúságától kezdve majdnem annyit gyalogol, mint egy jó beduin. S nem amiatt, mintha kevés és drága lenne az autó (hisz rendelkezésére áll a városi közlekedés csodálatos rendszere is), s nem az üzletekben kígyózó kilométeres sorok miatt. Hanem azért, mert egyben, ezen ég alatt, a barna gránitburkolatú rakparton, a hatalmas szürke folyó mentén való járkálás egyben az élet mozgása és a távolba látás isko-

lája. Valami olyasmi rejlik az állandóan mozgó, távolba vivő víz közelében és a rakpart szemcsés gránitjában, amely a járkálás érzéki vágyával itatja át a cipőtálcát. A tenger felől fújó, hínárszagú szembeszélben nem egy szív szabadult meg a hazugság, elkeseredés és védtelenség nyomasztó terhétől. Ha mindez rabságban tartja is az embert, ez a rabság megbocsátható.

A magányt könnyebb elviselni ebben a városban, mint másutt, mert maga a város is magányos. Vigasztalást találhat az ember abban is, ha a kövekre néz: itt vannak, íme, ezek a kövek, s nekik sincs semmi közük a jelenhez, s még kevesebb a jövőhöz. Az épületek homlokzatai minél inkább mélyebbre merülnek a XX. századi létben, annál inkább őrzik függetlenségüket, nem figyelnek az új időkre és azok gondjaira. Egyedül az éghajlati tényező kényszeríti arra őket, hogy tudomásul vegyék a jelent. Késő ősszel és kora tavasz táján érzik magukat leginkább biztonságban, mikor az eső összekeveredik az olvadó hóval, és gyakoriak a szélrohamok. Vagy a tél kellős közepén, mikor a befagyott folyó fölött magasodó paloták és kastélyok a cári idők öreg nemesuraira emlékeztetnek – hősálat és hőszegélyes prémkabátot viselnek. S ahogy a januári lemenő nap bíborvörös gömbje híg aranyával bevilágítja magas, velencei üvegből készült ablakaikat, a látványba beleremegő járókelő megpillantja azt, amire Péter gondolt, mikor e falakat emeltette: egy magányos planéta hatalmas tükrét. És ahogy kileheli a levegőt az ember a metsző hidegben, majdhogynem sajnálja ezeket a dór-frizurájú, meztelen oszlopokat, mélyeket csonttá fagyasztott a könyörtelen tél s a térdig érő hó.

Minél mélyebbre zuhan a hőmérőben a higanyszál, annál elvontabb a város képe. Mínusz 25°C már elég hideg lenne, de a hőmérséklet egyre alább esik, s mintha már örökre leszámolna emberrel, folyóval és épülettel, minden eszmévé fagy, absztrakt fogalommal. A rakpart menti házak a tetőik fölött úszó fehér füsttel mind jobban hasonlítanak egy álló vonatra, melynek úticélja az örökkévalóság. A kertek és a parkok fái a varjúfészkek kavernáival úgy néznek ki,

mint az emberi tudó az iskolai szemléltető eszközökön. A távolban pedig ott ragyog az Admiralitás tornyának tűje fény-sugár gyanánt, amely a sötét felhőket érzésteleníteni akarja. És nehéz megmondani, kihez illik leginkább ez a háttér: a mai kisemberhez-e vagy hatalmaskodó gazdáihoz, akik fekete Limousinban húznak el mellette testőreik kíséretében? És enyhén szólva, a kisember is és gazdája is kutyául érzi magát.

A lakosság száma még a harmincas évek végére sem nőtt, úgy két millió körül mozgott, noha az ipar fejlődése már majdnem elérte a forradalom előtti színvonalat. Sőt egyre kisebb lett a tősgyökeres pétervári családok (kiknek két vagy több nemzedéke már e városban élt) aránya a lakosság körében: a polgárháború, a 20-as évekbeli emigráció és a 30-as évekbeli tisztogatások következtében. Majd jött a második világháború és a 900 napos blokád, a belövések és az éhínség, amely milliók életébe került. A blokád a legtragikusabb lapja a város történetének, és én úgy gondolom, hogy éppen ekkor fogadták el az életbenmaradottak a Leningrád nevet végérvényesen: a holtak emlékezetére. Hiszen a sírfeliratokkal nehéz vitába szállni. A város hirtelen megöregedett: a Történelem végre elismerte létét, és úgy határozott, amit eddig elmulasztott, most morbid módon helyrehozza – hullák halmazával. Ennek a kiismerhetetlen városnak az épület-homlokzatai és mennyezetei, bár már bevakoltan és újonnan kifestve, mintha még ma is, harminchárom év múltán is őriznék az elpusztultak utolsó lélegzetvételt és tekintetét.

Ma a városnak körülbelül öt millió lakosa van. Reggel nyolckor tömött villamosok, trolibuszok és autóbuszok csikorognak a számtalan hídon át, és a szőlőfürt gyanánt rajtuk függő embereket az üzemekbe és intézményekbe viszik szét. A „tömörítés” helyébe a városszéli lakótelepek léptek, amiket a világsszerte ismert, a nép által „barakk”-nak nevezett stílusban építették. A mai városatyák nagy szolgálatot tettek azzal, hogy a város központi részét ténylegesen érintetlenül hagyták. Itt nincsenek sem felhőkarcolók, sem autó-sztrádák – Oroszország az építészet szempontjából hálás

lehet a vasfüggönynek, hiszen emiatt is megőrizhette külső sajátosságait. Ha manapság egy képeslapot kap az ember, ugyancsak találgathatja, honnan küldték – Caracasból (Venezuela) avagy Varsóból (Lengyelország)?

Korántsem arról van szó, hogy a városatyák nem szereték volna magukat betonban vagy üvegben megörökíteni, de valami miatt mégsem tették. Bármennyire is kisszerűek voltak, a város hatása alól nem vonhatták ki magukat, így csak a város néhány helyén építettek külföldiekkel (finnekkel) modern szállodákat, ahol mindent, a villamosvezetékek kivételével azok csináltak: ez utóbbira viszont csak az orosz furfang képes. Ezek a szállodák kizárólagosan a külföldi turisták számára készültek, leggyakrabban éppen a finnek veszik őket igénybe, mivel közel vannak Leningrádhoz.

A lakosság több, mint száz moziban, tucatnyi prózai színházban, operában és balettszínházban szórakozhat, van két nagy footballstadion – a város két profi futballcsapatot és egy jégkori csapatot tart fenn. A sportot egyértelműen támogatja a hatalom, és köztudott tény, hogy a legnagyobb hokidrukker a Kremlben lakik. Leningrádban az idő múlásának legnagyobb előszeretettel űzött formája – a félliteresdi. Az alkoholfogyasztás szempontjából ez a város – ablak Oroszországba, nagyon is szélesre tárt ablak. Már reggel kilenckor több részeget látni errefelé, mint taxit. Az üzletek alkoholt árusító osztályain állandóan ott ácsorog néhány semmitmondó tekintetű férfi, akik mintha keresnének valakit: keresik is a „harmadikat”, hogy legyen kivel elosztani a vodkásüveg tartalmát. Az első férfi a pénztárnál áll, a második – a közeli kapualjban. A lépcsőházak félhomályában a félliter vodka három részre való igazságos elosztása igazán művészi színvonalon történik. Furcsa, váratlan, időnként egész életre szóló barátságok kötődnek itt éppúgy, mint ahogy a legszennyesebb bűntényeket is itt tervelik ki. És bár a propaganda szóban és írásban elszántan harcol az alkoholizmus ellen, az állam mégis folytatja a vodkakereskedelmet, emelik az árakat, mert a félliter az egyik legjelentősebb állami be-

vétel: az előállítási ára öt kopejka, s az üzletben öt rubelért adják. Ez ötszáz százalékos haszon.

A részegeskedés persze a tengerparti emberek között nem ritka jelenség. A leningrádiak leginkább jellemző vonásai a következők: rossz fogak (a vitaminhiány következménye még a blokád idejéből), a susogó hangok helyes kiejtése, önirónia és bizonyos felsőbbrendűségi tudat az ország más vidékein lakókkal szemben. Szellemi értelemben ez a város még mindig fővárosnak tartja magát, s úgy viszonyul Moszkvához, mint Firenze Rómához, vagy Boston New Yorkhoz. S Dosztojevszkij hőseihez hasonlóan Leningrád is büszkeségének tárgyává változtatja át az „el nem ismertségeből” származó majdhogynem érzéki gyönyört, elesettségét; sőt az is magától értetődő, hogy annak számára, kinek orosz az anyanyelve, ez a város valóságosabb, mint a világ bármely más helye, ahol oroszul beszélnek.

Létezik egy másik Pétervár is, az orosz költészet és az orosz próza alkotta város. Itt ezt a prózát állandóan olvassák és újraolvassák, a verseket kívülről tudják, igaz, azért is, mert ha egy gyerek el akarja végezni a szovjet iskolát, be kell magolnia őket. Ez a magolás is erősíti a város jelenlegi státuszát és a helyét a jövőben, hiszen amíg létezik az orosz nyelv, ez a magolás változtatja át a szovjet iskolásokat orosz emberekké.

Az iskolaév általában május végén fejeződik be, ekkor kezdődnek a fehér éjszakák és tartanak egész júniusban. A fehér éjszaka – ilyenkor csak egy-két órára tér a nap nyugovóra – az északi szélességi körben ismert jelenség. Ez a város leginkább fantasztikus időszaka: még éjjel két óraker is lehet lámpafény nélkül írni és olvasni; az aranyló tetőkkel szegélyezett hatalmas épületek nem vetnek árnyat, s egy törékeny porcelán-szervízre hasonlítanak. Körös-körül olyan a csend, hogy hallani még annak a kiskanálnak a csörrenését is, ami Finnországban esett a földre. Az égbolt áttetsző rózsaszín árnyalatú és úgy fénylik, hogy a folyó kék akvarellje visszatükrözni már képtelen. A hidakat szétnyitották, s úgy

tűnik, mintha a Néva-delta szigetei választották volna szét őket, és a folyó közben lassan a Baltikum felé szalad. Az ilyen éjszakán nehéz elaludni, mert nagy a világosság, és nincs az az álomkép, amely versenyezhetne az ébrenléttel. Mikor az ember a vízhez hasonlóan nem vet árnyat.

New York

Joszif Brodskij

Szeged

Fordította: Szőke Katalin

Happening 1969

Erdély Miklós emlékének

*Kopasz benzineskannák a Keleti pályaudvaron,
kicsordulnak belőle a hajnalok.
Egy álomkóros fa piros felhőket ereget
a Szabadság téren épülő metró lövészárkaiban.*

*A Duna parton egy UFO feltámadására sietünk,
éneklő teáskannák a májusi égen,
ragyogó patkányokkal szárnyaink alatt,
alufóliába csomagolt csillagokként egymásba zuhanunk
szelíden, s a május elsejék azóta is elkerülnek.*

Újvidék,

Ladik Katalin

Fehér arca beleordít

*A seb kihül, a méz kicsordul,
érzi saját érverését.
De még éjszakára sem, miként a rovarok,
nem oldja le szárnyait.*

*A sebek alatt a kavicsokat tapogatja. A darazsak szaga édes?
A szomjúság miatt, vagy a kavicsos part miatt,
szétpukkanó halakról, vízcseppekről álmodik.*

*Feláll, belegázol a pirkadatba.
Döglött, ibolyaszínű vitorlák között
soha nem látott fehérebb város.*

Szürke arcát belemossa a blúzós tengerbe.

Újvidék

Ladik Katalin

A Költő köszöntése*

Sápadtabb lesz az ég, ha senki se látja?
Hamvas Béla

*Sötét kabátján hernyó, égi csillagtestek,
szellemét marja láthatatlan éji vihar,
reggel kétségbeesést zúdít a világra,
teste tintája vörös, haja tintája szürke, lelke tintája sikoly.*

*Ő a tökéletes hernyó, a magányos isten,
„aki önmagának teremtett világot, mivel senkinek itt
a magasság és az isteni nem kell.”*

*Alatta kifeszített, didergő Magyarország.
A karácsonyi mozi után
sápadt jegyese vörös ruhában várja,
vörös jegyese szőrös ruhában várja,
kutyaaarcú jegyese késsel várja,
égnézni várja a Nagy Tűzijáték birodalmában,
hol kipusztult madárfajok tolla
kavarog a vörös alkonyatban.*

*S ő jön, derűsen, csillagnézni imádság előtt,
szelleme tavában ég fürdik égben,
férfi a férfiban, nő a nőben, férfi a nőben.*

Újvidék

Ladik Katalin

* A költő Csoóri Sándor 60. születésnapjára

Kisvárosi krémtörténetek

*Egy jó krémcsit kéne már írni!
(baráti buzdítás)*

Az emlékező mondata megküzd az idő sodrával, másképp nem is volna az, bár ami a küzdelmet illeti, lehet e annak nevezni azt, amikor nyuszi-fület mutatva elsuhan, akárha befagyott folyó sima jegén korcsolyázna tova, hol szinte a levegő csekélyke ellenállása van csupán; csusszanó lépteit tempósan egymásba fűzi, sálja lobog, arca két piros cipó, s az sem zavarja, hogy amit ilymód nyer a vámon, elveszti a réven, hiszen csak a fagyott alakzatokat látja – ezért indult el, azokról akar mesélni, akiket meg se moccantott az idő, akik öreg felnőttek voltak diáktársaik között és furcsa kamaszok a felnőtt birodalomban;

például Melindáról, a csendes, szófogadó lányról, aki csupa jelesekert vitt haza szüleinek, hogy azok ragyogjanak és büszkélkedjenek, mert a szülők ilyenek, ha a gyermek azt teszi, ami helyénvaló vagy amit ők annak gondolnak, akkor ragyognak, ha meg nem, akkor elátkozzák a fogantatás titkos pillanatát is, ez következett be egy különös esemény folytán; az évvégi tornaünnepélyen történt e különös dolog (micsoda színpompás ünnepek voltak azok!, igazgató-ság, tanárok, meghívottak, szendvicsek etc.), amikor is a zárógyakorlat egyik bonyolult kombinációjában Melike fennragadt a levegőben, s mintegy félméternyire a talajtól, húsz percig kapálózott, mely idő bőségesen elég volt ahhoz, hogy minden összeomoljon, ekkora leégést!, toporzékolt az igazgató, Bordást, a népszerű tornatanárt azonnal kirúgták, Melikét pedig egyszerűen kiutálták, te kis majom, sziszegte

az igazgató, ne is lássalak többet!, pedig mit tehetett ő minderről;

Bordás munka nélkül maradt, talán nem is bánta, egykori kedvencével, Bronszonkámmal csavargott napestig a folyóparton; Bronszonkám kimaradt az iskolából, mert ahogy mondta, ő hatodikos korában beérett, közel két méter és majd száz kiló volt, egy beérett férfi viszont azt csinálja, amit akar, így aztán alkalmi munkákért kapott pénzét a Keszegék céllövöldéjében lövöldözte el tányérkáikat összeverő figurákra; csodálatos célérzéke volt, Bordás is emiatt szemelte volt ki, bárhonnan képes volt kosarat elérni, zseniális játékos lehetett volna belőle, akit a legnagyobb csapatok is megkörménykeznének, ám Bronszonkám sohasem vált meg kalapjától és csizmáitól, sőt, atletta, az rendben, de a csizma meg a kalap, az marad!, akárki akárhogy kérlette is, közömbösen sercintett, s hátatfordított leforrázott csapattársainak;

Demeter, a buta, mulya fiú súlyban verte Bronszonkámot, legalább másfél mázsa lehetett, képtelen volt csámcsogás nélkül enni, ennie viszont muszáj volt, még órákon is, így aztán sokszor megszegényítették, mit sem használt!, hatalmas zsíroskenyerekkel, amiket ő *flekkenyeknek* nevezett, állított be minden reggel, fűjtatva begyömöszölte magát padjába, aztán délig föl sem állt, ám egyszer Kendy, a véreskezű fizikatanár elkobozta tőle a kenyeret, őt meg kizavarta az óráról, szünetben aztán a platánfa tövében találták, ült a földön, és két marokkal tömte magába az anyaföldet, termékeny, zsíros föld volt, mert az iskolát a folyószabályozás előtti mederbe építették; szájából két oldalt gyökérszálak csüngtek kifelé, mintha valami növény, terebélyes, fényes levelű fa nőtt volna ott benn;

Pepinek viszont órákon is szabad volt táplálkoznia, orvosi engedélye volt, Pepi, szegény, a törpe, állandóan felmászott valamire, felmászott valami kupacra, és arra gondolt, hogy él valahol, tán épp e kupacon, valaki, aki majd hírnevet szerez, e hírnévvel magasítva valamennyi kistermetűt; komikus dolog volt, midőn Amálka kiszemelte őt;

Amálka nagydarab, buta lány volt, anyusnak szólították, tűrhetően tanult, sosem bukott meg, mégis úgy festett mint-ha legalább harmadszorra járná az iskolát: ő vezette át a fiúkat az élet hömpölygő misztériumán, Pepi volt az egyetlen, aki erről a kavargásról még semmifajta fogalommal nem bírt, Amálka hát szelíden kézenragadta egy koranyári délután, s vitte magával a folyópartra, az elvadult málnabokrok ligeteibe, népes diákcsapat lopózott nyomukban, Amálka nem volt szép, sem igazán megnyerő modorú, azért látnivaló akadt bőven, hatalmas melltartókat, temérdek kombinékat hordott, buggyos fehérneműt, akár századeleji dámák, lustán lehevedett, mint egy laza földkupac, aztán váratlan gyorsasággal karjaiba kapta Pepit, cibálta, dobálta, játszott vele, mintha az labda volna, lestoppolta, megdekázta, felpörgette, eltűntette, s akkor csodálkozó óhhh! tört fel a bokorban rejtőzködő felajzott publikumból, mert Pepi, mint aki elsajátította a tennivalókat, ugyanazokat végigcsinálta Amálkéval, amiket az nemrég vele; többé nem is váltak el egymástól;

a Szerédy-lányok is mindig együtt tűntek fel, nővér és húga, elkápráztattak mindenkit, szépségük páratlan volt, ám tele voltak felemás dolgokkal, például Tamás Bellának hívták az idősebbiket, a húga viszont Zádor Anna volt, együtt meg a Szerédy-lányok, a valódi furcsaságot mégis az jelentette, amikor nevettek, ilyenkor gyönyörű testük rongybábuként eltorzult, igéző ajkaikkal hatalmasakat nyerítettek, nyihogtak, modern frizurájuk hullott előre-hátra, higanyként rohangált hajukon a fény, fetrengtek a padokon, ruhájuk felgyűrődött, kivillant hófehér bugyijuk, de ezt akkor már senki nem vette észre, mert őrült kacajuk áthömpölygött környezetükre is, sodorva magával a borzongató, dübörgő pusztulás felé...;

volt még egy emlékezetes nevetés, magányos az áradó időben, magányos, mint füves út menti kereszt, a Dilis Bori nevetése, ennek egészen másfajta hatása volt; Dilis Bori fiúruhában jelent meg, s kijelentette, hogy ő mindig is fiú volt, most felfedi titkát, egy darabig ráhagyták, csupán a fiúvécében okozott bonyodalmakat, az biológiailag megoldhatatlan neked, magyarázták a fiúk hiábavalóan, aztán vörös arccal

kivonultak, nagyszájú kamaszok!; végül Kendy, a szabályok beteges strázsája szabott határt, ha fiú vagy, hát vedd le az ingedet!, a megszegényítés volt Kendy módszere, a Dilis Bori pedig levetkőzött, az osztályok ellepték az ablakokat, Bori vetkőzött, sorban le mindenét, röhögött az ablakba gyömöszőlődött népség, Bori kicsit fázósan lekuporodott, és ő is nevetni kezdett – a röhögés hullámai megtörték ezen a lágy kacajon, csend lett, csak a dalszerű nevetés hallatszott;

Kendytől mindenki be volt rezelve, egyedül Öcsi bírta átverni, fodrászati trükkök százával tudta leplezni szabálytalan frizuráját a stucc-éhes szemek előtt, Öcsi állandóan feleselt, járt a szája, sebes rezonőr volt, de őrizve a szó eredetét (raisonner) ésszel csinál mindent, így aztán senki sem haragudott rá komolyan, egyszer tévedett csupán, mert nem volt ereje ellenállni a kísértésnek, s a plafonra szerelt csigán átbújtatott horgászszinuggel lehalászta szegény Rosenberg tanárnő fejéről a fekete parókát, paróka volt, tudta mindenki, rózsaszínű szalaggal volt a homlokon átkötve, szegény tanárnő, mintha lefejezték volna!, felugrott székéről, hihetetlen mód teljesen kopasz volt, és homlokára egy horogkereszt meg egy hatjegyű szám volt égetve vagy tetoválva, Öcsi a csodálkozástól följobbrántotta a parókát, a tanárnő vissza akarta szerezni, kicsi, törékeny alakja megnyúlt az igyekezetből, vissza akarta kapni embertelen múltjának kényszerű jelképét, mely egyszerre mutatta és takarta azt, ami volt, ott kergetőztek már a fejek fölött, míg egy kósza légáram ki nem sodorta őket az ablakon, szállt két fekete folt, aztán az egyik lezuhant, a másik meg eltűnt a város piros, zöld meg barna háztetői fölött, és lehetett találgatni, hogy melyik melyik;

Frederikó volt Öcsi barátja; Frederikó költő volt, azért lett azzá, mert szerelmet akart vallani Jennynek, az angoltanárnőnek, viszont ha megpillantotta a lányt, szíve, kis robbanás!, nagyot dobbant, száján lakat, lábán bilincs, izzadtan gyűrögette markában a verses levelet; Öcsi aztán lopott Vilmos úrtól (festő és mázoló kisiparos, különben az Öcsi apja) valami különleges festékkeveréket: erős fény hatására a

színtelen lötyty tűzpirosra változott; este bekenték a várost tetőtől talpig, bevonták Frederikó verseivel, éjszaka le sem hunyták szemüket az izgalomtól, micsoda nap, tele lesz a város szerelemmel, s valóban, a déli napsugarak szinte dobbanásnyi idő alatt hívták elő a falakra, kerítésekre, háztetőkre, útburkolatra, buszok oldalára... etc. pingált feliratot; igaz, valami baj lehetett a keverékkel, mert csak részben működött, a részből összeálló egész egyetlen szó volt: V...I...L...Á...G...V...É...G...E, a városra rátelepedett a rémület (másképpen meg kinyíltak a remény rózsái), soha nem tapasztalt zűrzavarban kavargtak az emberek, miközben pedig Vilmos úr rendíthetetlenül pofozgatta műhelye előtt a két fiút, akik kócos fejük elé emelt vöröslő kezeikkel hajladozó május elsejei tulipánokhoz hasonlítottak;

Csöpi apja buszsofőr volt, szája sarkában cigaretta billegett, nagy tenyerével hatalmas pofonokat osztogatott, Csöpinék azonban adhatta, ő nem félt senkitől, semmitől, gonosz fiú volt, eszes, mint Öcsi, csak hogy Csöpi számára nem maga a csíny jelentette a ragyogó lehetőséget, hanem a károsult kétségbeesése, az a szálnalmas helyzet, amelyben elveszítve mindent, ami önmagára emlékeztette, az áldozat bábuként viselkedett; hazafelé tartván elkapott valakit, megcsecserészte, a többieknek illett intésre nevetni ezen, teljes gőzzel derültek társukon, a beszari majmon!, lelkük mélyén azért szűkülve, mert tudták, bármikor rájuk kerülhet a sor..., ám ha Brunnert kellett sanyargatni, akkor már felszabadultan, eloldozott lélekkel tudtak Csöpihez csatlakozni; Brunner egy tévéorozatból kapta a nevét nevetségesen hosszú bőrkabátja miatt, különben vérszesen szelíd gyerek volt, egyenruhája szüntelen búzlott és zsebei körül penészes foltok díszleptek, szünetben tojáshéjak csempésztek zsebébe, azután ráütöttek, Brunner reggeltől estig retteghetett, különösen az iskolából ráérősen hazatartóktól félt, ez volt az ő rettegésének delelő ideje – soha sem tudhatta, mikor zárják be idegen pincékbe, mikor csomózzák láncokkal egy udvar mélyén sötétlő ecetfához, késő délután vergődött haza, mire ott is megkapta a magáét, csatakosan aludt, másnap min-

den sarkon megállt, kikukucskált, persze már jóideje a hátánál lopóztak sanyargatói, valamitől megijedt, futni kezdett visszafelé, és épp a vészterhesen bezáródó fiúkaréjban találta magát; ha viszont ráuntak, mert adódott valami izgalmasabb, ha senki sem üldözte, még Pepi sem ugrott a nyakába, körmeit a vállába mélyesztvén kényszerítve, hogy hazafuvarozza, akkor szinte fuldokolt a légüres tértől, ami ugyan megrémítette, ám ez a félelem nem volt elég erős ahhoz, hogy lelke szárnyakat kapjon...;

voltak, akik nem tömörültek, hanem titkos kis ügyeikkel töltötték idejüket, mint például Ráp Gyuszi, aki nagyapja padlásán talált egy könyvet, mely kint a napfényen hirtelen tele lett különös ábrákkal, a Brunner tojáspecsétjeihez hasonlítottak, kb. ilyesmik voltak:

Gyuszi bennük lelt örömet, szórakozást, felejtést, etc., ismer-ni akarta a jelentésüket, elhárítótisztnek akart jelentkezni, majd Kínába készült, mert hallotta, hogy a kínaiak a macskák szeméből olvassák ki, hány óra, kínaiul tanult, mi mindent tudhatnak ott, barátom, csak úgy felemelnek egy macskát a járdáról, és megmondják a pontos időt!, mostohaanyja cigarettásdobozairól másolta le a kínai írásjeleket, kínai diákokkal próbált levelezni, majd összefogdosott néhány macskát, igyekvően keresett általánosítható összefüggéseket a sárga szemekben, lassan-lassan olyan lett ő is, mint a macskái, titokzatos, szótlán, mindentudó; kicsi, lenéző mosollyal üldögélt padjában, és készségesen megmondta a pontos időt;

vagy ott van Dani, aki szabadon kószálhatott az iskola pincéjében, a nagyapja egykor iskolaigazgató volt, aztán lejjebb és lejjebb csúszott, amolyan karbantartó lett, a tornaterem mögött laktak, Dani szülei disszidáltak, olykor küldtek

ezt-azt, és Dani a lexikonból kimásolt Ausztrália-térképet már szabadkézzel is megrajzolta, így aztán mindenki könyvborítójára rákerült ez a kontinensnyi ország, ahol a disszidensek élnek és ahonnan LATEX farmert kaphat az ember; Dani egyedül mászkált, nem a LATEX-ban, mert azt egy lókoponyáért Öcsinek adta, felfedezett valami alagútrendszert, mely az iskolát a Kálváriatemplommal kötötte össze, erről nem volt hajlandó csevegni, még Misi előtt is megőrizte a titkot; Misi szintén alagutak után kutatott, szerette volna megtalálni a térnek azokat a pontjait, azokat a folyosókat, ahol át lehet lépni az antirészecskék világába, aztán belebonyolódott sok nagyos dologba, azt akarta elérni, hogy ő személy szerint ki-maradjon a tér állandó tágulásából, hogy megváltozzék saját tágulási együtthatója, és akkor a körülötte növekvő világ leválk rőla, lehámlik, mint lányok hátáról a barnára égett bőr, merthogy igencsak megkedvelte a lányokat, nekik mesélt a strandon, a fűzfák enyhet adó árnyékában, sejtelmes, lúdbőrrőztető dolgokról, imádta, kicsi, csodálkozó ábrázatukat; no-de nem lehet egyszerre nőzni meg kutatni!, legyintett Dani, kivéve, ha a nőket kutatjuk, de azokat nem érdemes!;

egy nyári délután Dani két csontvázra bukkant, mit nem adott volna egy teljes embercsontvázért!, és ott volt előtte: kicsi, vékony csontocskák!, nem beszélt rőluk senkinek, nem beszélt, ezért mindig szomorú volt, úgy járkált, mintha lidérces álom nyomná szőntelen, végől nem bírta tovább, kicsi gyermekcsontvázak, hát ilyen is van, gyerekként is meg lehet halni... őgy lett belőle, botrányos őgy, Dani nagyapja lett a főszereplője, a vén szatírt be fogják kasztlizni, pedig hurkot érdemelne a nyakára!, Dani is eltőnt, az őgy őt is elsodorta, de ez már igazán nem tartozik ide;

Abel tanár úrről viszont itt kell mesélni, közölők való volt ő, a franciát tanította, helyesebben szőlva s hogy tőmőren fogalmazzunk, az életet, az iskola ne akarjon feladatokra megtanítani, mert akkor hajlamosak leszőnk ezek elvégzésében látni boldogulášunkat; őrzelmekre, a szellem őlvezetere, barátságra, őnfegyelemre etc. oktatta diákjait, nem szerette a lélek sőtétségét, a szemetet, a bárdolatlanságot, kérem,

ne ilyen durván! kérem, ne ilyen erőszakosan! kérem, ne ilyen banálisán!, a legszívesebben kivitte tanítványait az elvadult parkba, mint görög bölcselő sétált velük a friss levegőn, szelíd báránnyokként hallgatták a legmegátalkodottabbak is; Ábel úr egyetlen egyszer tört ki, Zeuszként villámolva, mi több a tetlegességig ragadtatva magát, imádta a dinnyét, órákig elnyúló szertartás előzte meg a vásárlás nyélbe ütését, mint orvos a beteg hátát, lapogatta, tapogatta, hallózta a gyümölcs testét, akkor Surányi bácsi, a dinnyés, noha ismerte jól az öreg tanár rigolyait, gépiesen: *reccs!!! belelékelte* a pompás és hibátlan áruba, átkozott!, recsegte Ábel úr, gyilkos!, szegény Surányi bácsi, ő a háborút is tisztán harcolta végig, miért nevezik hát gyilkosnak?, többé soha senkinek nem lékelte meg a dinnyét, Ábel úr győzött, ha győzelem a neve annak a természetes állapotnak, melyben követve van egy másik, szomszédos lélek apró rezdülése is, követve és tisztelve, Ábel úr megnyugodva gondolhatott a dinnyékre – aztán túlnőtt rajta is a város, nem bírta elviselni a légszennyezet, a sietős tömegeket, cingáran és kecskeszakállal, hátát begörbítve aprózott haza, a járda aszfaltozását bámulva maga előtt, mely váratlanul teljesen idegen lett számára...

Szatmár

Láng Zsolt

Álom és értelem

– részlet –

Búcsú az utópiától

A hatvanas évek második felének válságban fogant költői termése Szilágyi Domokos ellentmondásokkal terhes értékpozíciójára vall. Az elvesztett, a hiányzó bizonyosság nyomában ott a minden egzisztenciális értékviszonylatot átszövő kétség, amely az antinómiák feszültségéből származik. Sem egyéni, sem nembeli értelemben nincs beteljesedés, mégis, minden jel szerint egy ilyen „nem létező” cél felé törekszünk személyes és történelmi távlatban egyaránt. Mi oldhatja fel ezt az ellentmondást? Ha nincs bizonyítható célszerűség a történelemben, ha a valóság korántsem ésszerű, mire való az emberi lényt jellemző és lankadatlanul előrevivő céltudatosság? És ez a feltartóztathatatlan törekvés a „jobbra”, ez a „láz” igazolhatja-e azt a sok – nem ritkán az ember boldogítása nevében elkövetett – embertelenséget, melyekkel terhes a történelem?

Az értelmes emberi lét mindig megújuló kísérletével szemben ott van az értelmetlen halál, a természet állandó megújulásával szemben az ember elkerülhetetlen végessége. És ennek ellenére mégsem szűnünk meg újra és újra ostromolni a lehetetlent, a beteljesedést: a véges életekre osztott történelem eme kudarcba fulladt ostromok sorozata,

de az emberi szellem nem tud belenyugodni vereségeibe. Miből táplálkozik és támad fel egyre a „láz”, ha semmilyen ésszerű támasza nincs, ha a „szégyentelen” történelemben újra és újra meg kell szégyenülnie?

Sok ilyen és ehhez hasonló paradoxon kihívását fogadja el a költő, és néz szembe olyan ellentmondásokkal, melyek racionálisan feloldhatatlanok. A remény ugyan enyhülést kínál, de ehhez is ellentmondásosan viszonyul a költő: hol elfogadja, hol elveti – remény és reménytelenség között hányódik. Az emberi lét mélységeinek és magasságainak, a történelem pozitív és negatív tanulságainak tragikus ellentmondásain megpróbál felülemelkedni az ironikus magatartás felülnézetével, amely az antinómiákat feloldatlanul hagyja, s a szembenálló pólusokat egymás ellenében kijátszva relativizálja.

De a tragikus feszültségek ironikus eljelentéktelenítése nem sikerül teljes mértékben. Az emberi összetartozás elemi erejének lelki-szellemi visszfénye, az éthosz sokkal erősebbnek bizonyul annál, semmint hogy a költő meg tudná tagadni a közösséget a tökéletlennek, bukdácsolónak látott emberiséggel. Az irónia mögött ott a törekvés: beépülni az emberiség jót és rosszat egyaránt tanulságul őrző közös emlékezetébe, részévé lenni „az élő, az örök életű lelkiismeretnek”.

Ám ez a mélyről feltörő azonosulási készség nem tudja föloldani a racionálisan felismert és ironikusan uralni próbált ellentmondásokat. Nem tudja enyhíteni az emberi minőség értékét is megkérdőjelező kétségeket. Sőt, a maga irracionális természetével az irónia ellenpólusaként külön feszültség forrása lesz, mert minden értelmet meghaladóan igenli azt, amit az irónia tagadni kíván. Az éthosz ugyanis hajlamos – az esendőségben, a bukásban, a bűnben a szenvedés lehetőségét is látva – fölmenteni azt, aki elbukik: az éthosz az irgalom alapja. A kételkedő, a „tisztá” elme azonban inkább a könnyörtelen ítéletre hajlik, arra, hogy bármit teszünk, az időben irreverzibilis, tehát jóvátehetetlen. „Nincs irgalom, nincs irgalom – mondja a költő. – Megyünk – kísért a bánat:

örüljünk, mert állhatatlan. /Megyünk – kísér az öröm, az állhatatlan./ S észrevétlen lépdél nyomunkban, ami megmarad.”

De ha nincs irgalom, mi ad erőt bukásaink után a felálláshoz? Ha ennyi ellentmondás feszültsége terheli, mi a biztosítéka annak, hogy érdemes az amúgy is halálba futó emberi lét felelősségét hordozni? Ha tetteink nyoma ilyen visszavonhatatlanul rögzül az időben, ha jó és rossz egyaránt „mintha márványba vésve” megmarad, és ha az éthosz képtelen a korrekcióra, és folytonosan a mulasztás büntudatát cipeli, akkor mi az emberi minőség értékének záloga? Irgalom és könyörtelenség két véglete, éthosz és ráció kiélezett vitája ez, melyben a költő az ítélet végső fórumaként nem kíván máshoz apellálni, mint a „tudatos anyag”-ként felfogott emberi szellemhez.

Annál meglepőbb, hogy ezt a problematikát a keresztény eszmerendszer egyik központi fogalma, a megváltás motívumkörében tárgyasítja. A *Búcsú a trópusoktól* hat költeménye közt nincs egy sem, amely ne tartalmazna a transzcendenciára utaló érték- és jelentésréteget: a megváltás, az ige, az áldozat és a kárhozat problémája, teológiai vonatkozásrendszere szövi át ezt a kötetet és az egyes darabok között szoros gondolati-motivikus-frazeloógiai összefüggéseket teremt.

Paradox, hogy mindez a tagadás tárgya ugyan, de szervesen beépül a költő egzisztenciális válságát kifejező versek szerkezetébe, egyfajta szellemi dráma nélkülözhetetlennek látszó elemeként. Elvileg természetszerű, hogy a tragikus antinómiák feszültségének feloldási lehetőségeként, a harmónia forrásaként merül fel az abszolútum mint végső cél és értelmet adó érték. Ha van Isten, akkor az embert sújtó könyörtelen ítéletnél, a történelmi büntudatnál hatalmasabb a megváltás békéltető ténye, akkor a tökéletlen, az önmagához is méltatlan ember irgalomra talál. De a költő ezt a lehetőséget csupán kihívásként fogadja el, amit rögtön tagadás tárgyává tesz: a kötet versei új és új formában ütköznek meg

Magyar Akadémia Tudományos Könyvtár
1051 Budapest, Széchenyi utca 6-8.
Szerkesztés: ...
Nyomtatás: ...

az Abszolút ellenféllel, s ennek megfelelően újra meg újra kiélezi az emberi értékvilágot jellemző ellentmondásokat. Az evilági és a transzcendens beteljesedés gondolatát egyaránt kizárják, a céltudatos létezést minduntalan a végesség tényével ellenpontozzák, az éthoszt és a reménységet a történelem kegyetlen tanulságaival szembesítik. A *Búcsú a trópusoktól* egészében egy antinómiákkal teli értékpozíciót közvetít, amelynek összetett esztétikai vetülete az egymással birkózó tragikum és irónia.

A feloldást nem ismerő diszharmoniaiak fájdalmas élessége és az ellentmondásokon olykor felülkerekedő ironikus értékpozíció ingatagsága jellemzi ezeket a költeményeket, amelyek önmagukban és egymáshoz való viszonyukban egyaránt a szellem drámai küzdelméről tanúskodnak. A két véglet valamelyest rezignált egyensúlyát az utolsó költemény (*Ez a nyár*) teremti meg, s ez annak tulajdonítható, hogy a kiéleződő határhelyzetben – természetéhez híven teljesen ésszerűtlenül – feltámad a reménység, melynek konkrét távlatot jelentő tartalma nincs ugyan, de nyitva áll a lappangó lehetőségek, a beláthatatlan megoldás(ok) irányában.

A legellentmondásosabb, a legbonyolultabb értékszerkezet a *Haláltánc-szvit*ben ölt testet: az emberi minőség kerül itt mérlegre ontológiai, történelemfilozófiai és metafizikus viszonylatban, mindennemű pozitív válasz vigasza nélkül. Mert nemcsak az Isten és megváltás tagadása ez a költemény, hanem az emberi öntudat értékének kétségbe vonása is. A megtagadott gondviselés és megváltás ellenében a költő nem állítja piedesztálra az embert, nem választja a másik végletet, az ateista humanizmus álláspontját sem. Az isteni transzcendencia nélküli személyes létezés és a történelem alanyát a „kétlábú tollatlan állat” minősítéssel illeti, és olyan ironikus összfüggéseket teremt, amelyekben megkérdőjeleződnek az emberi méltóság, a személyes élet és az egyetemes történelem értékei. A megváltás és az örökkévalóság lehetőségeinek tagadásával elmélyíti azt a tragikumot, ami a végességnek, az egyéni és történelmi létidő visszafordítha-

tatlanságának, az éthosz erőtlenségének és a jóvátehetetlen bűnöknek a velejárója.

A költemény egy aktuális újsághír ürügyén, egy buchenwaldi háborús bűnös kapcsán idézi fel az egyetemes történelmi tanulságokat, és lesújtó ítélete szerint az emberiség „élőhullaerdő”, „vértanúgyár” – a szabadulás távlatai nélkül. Az élet e költemény szerint „két nemlét közötti ütközet”, amelyben lehetetlen a célok teljes megvalósulása: befejezetlen és egyszeri kísérlet, az utódokra át nem hagyományozható érték, és nem követheti más, csak az örök halál. A történelem gyalázattal kikövezett út, a gyengék helyrehozhatatlan kudarcainak, bukásainak és az erőszak dicstelen győzelmeinek sorozata, ismétlődő bűnök története, melyekre nincs bocsánat.

A gazdag költői üzenet azonban csak a versszerkezetbe rejtett jelentéssz összefüggések felvázolásával ragadható meg igazán. A vers kompozíciójának rétegzettségét egy mindent átfogó ellentét függvényében lehet csak átlátni, értelmezni: az egész költeményt átszövő megváltás-motívum és a szkeptikus történelemfilozófiai jelentéssréteg szembenállása meghatározza az alapvető értékfeszültséget, amelynek minden egyéb alárendelődik. A megváltás-motívum fókuszában ott az *Ómagyar Mária-siralom* kereszt formájában szedett két sora. Ez egyúttal a költemény szerkezetének középpontja is. Ettől balra és jobbra meg-megszakítva idézi a *Példák könyvének* (1510) Jézusról szóló bizonyágtételét: „piros rózsát ha szednek pinkezs idejében / miként annak illatja es megvigasztalja / így Urunk Jézusnak őt mély sebjét gondolván / keresztfán függesztvén / vigasztalja szívünket / oltalmazza lelkünket / örek kárhozattól.”

Ehhez az üdvtörténeti fordulatot idéző, önmagában pozitív értékű motivikus maghoz azonban több, egymással ellentétes előjelű másik idézet kapcsolódik: a szabadulásért könyörgő 144. zsoltár kiemelten keretbe szedett versét – „Ragadj, és ments meg engem az idegenfiak kezéből...” – , amely Isten hatalmához folyamodik, olyan idézetekkel ellen-

pontozza, amelyek a szabadulás reális lehetőségét tagadják. Ilyen az evilági hatalom, az alávetettség, az erőszak súlyát érzékeltető esküszöveg, amely a kereszténység elveivel ellentétes diszkriminációra vall, és ilyen a 126. zsoltár hálaadó sorainak – „és akkor megtelt a szánk nevetéssel...” – félbeszakítása, ami a történelem egy újabb áldozatának ikonikus jelzéséül szolgál. Ebben a motivikus környezetben, a vers zárórészében felerősödik Jézus egyik utolsó mondatának negatív értékhangsúlya („Uram, uram, mért hagytál el engem”), ami az Isten hatalmát, a megváltás értékét cáfolni látzó történelem tényeinek súlyát erősíti, az áldozat értelmetlenségének érzését nyomatékosítja.

A költemény ontológiai-történelemfilozófiai jelentésrétegében (az előbbieknél megfelelően) az ember Isten képmásának ellentétéként, az értelmes lét és a teljesség lehetőségétől megfosztva, halálra és örök békétlenségre kárhoztatva jelenik meg. A „kétlábú tollatlan állat” és a törékeny, ritka szellem (a példák: Csokonai, Bartók, Newton, Mozart) az értéktelen és az értékes, a hóhér és az áldozat sorsa ugyanaz: Isten megengedi nem csupán a különböző értékeket egyformán eltipró halált, de a bűnt is, az embertelenséget, az igazak vereségét. Ezt a gondolatot a költői blaszfémia („ó nagy kerek kék ég élő Istennek laka ó élő Isten kinek a Föld a kalapja”) és a koncentrációs táborok teremtojeként felfogott gunyoros Isten-kép érzékelteti: „s a hetedik napon megnyugovék megvolt már a szögesdrót meg az őrtornyok meg a barakkok et omnia quae in eis sunt”.

Ez a negatív történelmi tanulságokra hivatkozó radikális istentagadás az alapja a megváltás, a bocsánat, az örök élet tagadásának, annak a lázadó indulatnak, amellyel az átkot, a kárhozatot, a poklot jelöli meg az ember osztályrészeként. A kétszer ismétlődő Csokonai-idézet („Mellem csontboltján irgalmatlan sarkával rugdos két halál”) és a „Jobbik felem a föld alá került” sor a test halála mellett a lélekre váró örök halált is elővetíti: így cáfolja az örök kárhozattól oltalmazó krisztusi áldozat értelmét. Ebben a jelentésösszefüggésben a vers egészen átvonuló türelem-motívum is értelmet nyer: a

kereszténység által meghirdetett, de mindig hiányként átélt érték ez, amelynél folytonosan erősebbnek bizonyul „az igazság” olykor állati indulatként feltörő „ingere”, az emberi-séget megosztó békétlenség, amelyet Krisztus egyetemes békéltető áldozata sem tudott megszüntetni.

Noha lemond a versszerűség minden hagyományos kellékéről és szerkezeti elvvé teszi a hangos beszéddel visszaadhatatlan szövegvágási technikát és a különböző grafikai formák jelentésszűrő, paradigmateremtő változtatását, a *Haláltánc-szvit* mégis a költészet magasiskolája. Más műfajban megvalósíthatatlan sűrítettséggel, drámaisággal, összetett esztétikai hatást keltve görgeti az emberi egzisztencia legsúlyosabb problémáit. Az adott kötet szerkezetében pedig olyan nyitány szerepét tölti be, amely előrevetíti a többi költemény tematikus skáláját, a lehetséges további kérdéseket és a könnyű „megoldást”, az önáltatás alternatíváját kizáró alapmagatartást.

A *prófeta* című költemény a szerves folytatás jeleként az előzményre utalva kezdődik: „Pedig én tudtam a szót, az ígét!” Ez az Ige minden lehetséges jelentést magában hordoz, ami az előbbi vers összefüggéseiből származik: a megtestesült ígét, a teremtő és megváltó tett-értékű szót, ami birtokosa és annak közössége számára egyaránt az üdvösséget, az életet ígéri, a szent meggyőződés tárgyát, ami nem feltétlenül isteni eredetű, hiszen „az eszme” – amint a *Haláltánc-szvit* Shakespeare-től vett idézetével állítja – „az Istentől való is csupa kétség / S az ige ellenébe új ígét vet.” A lényeg: az igeértékű szónak és hotrdozójának szoros, végzetes összetartozása, a képviselő hitele és felelőssége, ami együtt jár a kimondás idejének elrendeltségével, az elmulaszthatatlan alkalom, a „kairosz” pillanatának megragadásával, az elhívás, a küldetés prófétai öntudatával.

A költemény az elhivatottságnak és a szerepfeladásnak, a kairosz parancsának és a mulasztás büntudatának mély drámai ellentétét bontja ki. A hiteles szerepvállalást lehetlenné tevő belső és külső tényezők hatalmának súlyát érzé-

keltetve a modern próféta groteszk sorsképletét alkotja meg. Tragikum és öngúny, pátosz és ironia keveredik a szerepillúziókat romboló, a próféta-ságot parodizáló vers esztétikai értékszerkezetében. A költő kegyetlen ítélete egyaránt érinti a történelem hétköznapijaiban sodródó, a nem-autentikus emberi léttel megalkuvó, hivatását feladó prófétát és a megváltásra méltatlan, szabadságáról önként lemondó emberiséget.

Az első szerkezeti egységben a költemény az Ige irracionális jellegét, a tudás bizonyosságát, szabadító hatalmát és az elhivatottság mély öntudatát érzékelteti. A titokzatos eredetű tudást revelációszerűen átélő próféta azt az értéket, üzenetet birtokolja, ami a vidámság, a remény, a hit, a szerelem, a jóság végső forrása, és az üzenet kimondásának felelősségét a bibliai elődök „csontjaiba rekesztett tűzéhez” (Jeremiás) hasonló érzéssel hordozza. Mert ha elmulasztja az Ige kimondását, a szabadító hatalom közvetítője ugyanazon hatalom áldozatává válik – sugallja a költemény a rádiumrögre utaló hasonlattal. „Őriztem az Igét s az Ige bennem a halált” – íme, a hivatás tétje.

A következő szerkezeti egység a próféta és a világ konfliktushelyzetének példázata, amelyben bekövetkezik a szabadító, a megváltó szó kimondásának alkalmá és annak elmulasztása. A külső konfliktust és a belső feszültséget egyaránt ironikus nézőpontból, a vulgáris párbeszéd és a bibliikumot profanizáló stílus eszközeivel, már-már szatirikusan fejezi ki. A mulasztás, az első kompromisszum visszafordíthatatlan folyamatot indít el: a szereptudat erőtlenedését, a meghatározó létfeltételek, a determináltság elfogadását, a kényelmes konszenzus kialakulását, amelyben a próféta és a világ egymáshoz „szelődülve” kölcsönösen feladja a megváltás és a megváltatás igényét.

A mindennapi álértékek, élet-pótlékok engedelmes elfogadása közben, a megváltás értékének groteszk devalválási folyamatában – az utolsó szerkezeti egység ennek a parabolája – szükségszerű a meghasonlás, s végül a szaba-

dító Ige teljes elfeledése. „Az Igét – az Igét elfeledtem. És most már nincs bocsánat.”

A *próféta*: kegyetlen leszámolás nemcsak korábbi illúzióival, hanem egyáltalán a prófétikus szubjektum modern társadalombeli szerepével. A *láz enciklopédiájának* hasonló szerepdilemmáihoz viszonyítva itt mélyebbre megy, mert az értékek relativizálódását a szent és profán rendkívül kiélezett ütköztetésében, radikálisabban fogalmazza meg.

Az Isten és a megváltó Ige hatalmának tagadásától, A *prófétában* kifejeződő elidegenedéstől egyenes út vezet a Rossz princípiumával kihívóan azonosuló költői szerephez; a *Kényszerleszállás* című költemény bukott angyalának „ördögi” nézőpontjából a kereszténység álértékként felfogott eszményét nem csupán tagadja, hanem az ellenkezőjét állítja imperatívusként: „énnekem, aki bukórepülésben, íves sivalkodással, a biztonság kínzóan-vakmerő erejével zuhantam ide, / énnekem ne mondjátok, hogy «szeresd felebarátodat, mint tenmagadat», / csak ennyit mondjatok: / «szeresd felebarátodat hasba löni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat gázkamrába küldeni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat villamosszékbe ültetni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat arcul köpni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodra atombombát dobni, mint tenmagadra; szeress felebarátod húsán hízni, mint tenmagadén» –: / csak ennyit mondjatok, és akkor, bizony mondom, hiszek néktek...”

A költemény alapvető feszültsége a frazeológiában (szövegszinten) kifejeződő értékelés és a szöveg mögötti nézőpont ironikus ellentétéből származik. A groteszk szerepjáték mögött az értékhiány mély átélésének tragikuma rejtőzik: „Kecsesen megemelem a koponyatetőm, nézzétek ezt a kopasz agyvelőt, hogy megkérgesedett, pedig még csak pár millió éves, s hogy elkérgesedett! mennyi mindent kibírt, ami – nem vele történt! Tudjátok-e, hogy e pár-millió év alatt hányszor fordult elő, hogy minden becsületes embernek meg kellett volna örülnie!”

A humánus értékét kétségbe vonó megrendültség indokolja, hogy nem csupán az ártatlanság giccsessé silányított mítoszát karikírozza (az édeskés-groteszk angyalka-motívummal), nemcsak a tudomány „vívmányait” teszi nevetségessé egy szürrealisztikus halandzsában, hanem – a vízirigó példázatában – az öntudatlan állati létet is az értelmes emberi lét fölé helyezi, s végül a bukott angyalok birodalmának ideálját kínálja fel: „Tudjátok, ha én ember volnék, ember, aki arra kényszerült, hogy a világtörténelem leghosszabb századában éljen (leghosszabb, pedig még háromnegyede se telt el), ha ember volnék, mondom, szereznék egy talajgyalut, hogy kényelmes leszálló-pályát készítsen eljövendő kényszerleszállóknak.” Ennek a játékosságában is végletesen negatív utópiának az érvényét azonban felfüggeszti az utolsó sor transzcendenciára utaló kérdésével: „Meg aztán ki tudja milyen magasra jut el egy-egy gyaluforgács?”

A *Kényszerleszállásban* kifejeződő szkeptikus-ironikus szemlélet, amely az emberi létfokozat értékét egészében teszi kritika tárgyává, olyan küszöb, amelyről logikus az átlépés a személyes lét értelmével történő számvetésbe: a *Napforduló* című költemény fausti motivikus keretében az eltörölt szerződés pontjai a leglényegesebb egyéni életértékek körének felelnek meg. Egészség, ifjúság, hit, remény, halhatatlanság – egy szóval a boldogság ígéretét utasítja el mefisztói démonával pörölve, de az „egyezség” felbontásával nem kéri vissza a lelkét sem, csupán a fáradtság, az öregség, a halál jogát követeli.

Meggondolkoztató ebben a költeményben az az ambivalencia, ami a *Szép új világ* (Huxley) egyik szövegrészával való – szándékolt avagy véletlen? – motivikus egyezésből származik. A Vadember és az ellenőr párbeszédének megfelelő része a regényben így hangzik:

„– De én nem akarok kényelmet. Én Istent akarom, és költészetet akarok, én igazi veszélyt akarok, én szabadságot akarok, én jószágot akarok, én bünt akarok.

– Valójában ön azt követeli, hogy joga legyen a boldogtalansághoz – mondta Mustapha Mond.

– Rendben van hát – szolt a Vadember kihívóan –, követelem a jogot ahhoz, hogy boldogtalan lehessenek.

– Nem is említve annak jogát, hogy megöregedjék, csúf és impotens legyen; jogot a szifiliszhez és a rákhoz, jogot az állandó félelemben való éléshez, hogy vajon mi lesz holnap; jogot ahhoz, hogy tifuszt kapjon, jogot, hogy mindenféle elmondhatatlan kínok gyötörjék. – Hosszú csend támadt.

– Mindezt követelem – mondta végül a Vadember.”

Ez a regényrészlet válik a parafrázis alapjává a *Napforduló*-ban, legfeltűnőbbben a befejező sorokban: „Én csak egy utolsót üvöltök, / s követelem a fáradtság jogát! / Követelem, mert végre / pihenni akarok! / Az aggság jogát is követelem, / a feledését, bölcsességét; / azt is, hogy ne érdekeljenek a nők, / hogy legyek impotens, / követelem a nyugalom jogát, / a megnyugvását; azt, hogy beletörődjem / abba, amibe (nem hogy nem lehet, de) / szerződésünk nem enged; / a halál jogát, igen, a Halálét / követelem, Mester! Mindent követelek, / amitől elestem ezzel az / átkozott szerződéssel!”

Csakhogy e motivikus egyezés mellett feltűnő a lényeges különbség. Huxley „új világában”, melynek társadalma a racionálisan megtervezett történelem, a kollektív boldogság eszménye jegyében kiiktatja a szabadságot, a Vadember pontosan ezt – a szabadságát – kívánja visszaszerezni – akár a boldogtalansága árán is. Szilágyi Domokos *Napforduló*-jának alanya azonban lemond a lelkéről is (itt van, Mester, az úgynevezett lelkem, / viheti rögtön), s ezt nem lehet másképp értelmezni, mint hogy a szabadságát sem kéri vissza: csupán aggságra, nyugalomra, halálra vágyik. Ez a hiányzó – a regényben viszont a leglényegesebb – elem ideologikus jelentéstartalmat adhatna a költeménynek, így azonban a vers csupán személyes kiábrándulásként, leszá-

molásként hat mindabból és mindazzal, ami egyébként az öntudatos szellem létének tartalmát és célt szokott nyújtani: a hitből, a küzdelemből, a „lázból”, következésképpen a szabadságból is.

Az *ős Kaján*-beli számvetéshez hasonlatos leltár korántsem ünnepélyes, komor, nem a harcot megelégtelő ember fáradt rezignációjának tónusa jellemzi, hanem beatesen hetyke, durva cinizmus. Nemigen olvashattunk még versben ennyire depoetizáló, vulgáris, argóizű szövegeket, mint ezek a részletek: „Cinikus vagyok? No, ne mondja. Hogy oda ne rohanjak.”; „Ne szóljon közbe, Mester. Nem akartam beszélni, / maga kényszerített, hát fogja be a száját, hallgasson végig”; „különben istenfia is / emberfia volt, csak törvénytelen – / kuss, drága Mester: az utolsó szó jogán / rosszmájú is lehetek – / aminthogy vagyok is”.

A költő a *Napforduló*-ban kerül a legtávolabb Istentől, a lélek halálának, az abszolút halálnak a vágya hatja át, a tagadás és a blaszfémia után most úgyszólván a pokolra száll – ez a szellemi dráma mélypontja a *Búcsú a trópusoktól* című kötetben.

A költői értékpozíció azonban nem tűr meg semmilyen abszolútumot, mindent relativizáló kételyét még a halál sem kerülheti el. A *Hogyan írjunk verset* a következőes kételkedés egy újabb állomása: „eddig legalább tudott egy abszolútumot a halált mely egy vala és oszthatatlan azám az egyedüli abszolút kategória (...) de most már van klinikai halál biológiai halál (az erkölcsről nem is szólva) ember legyen a talpán képzett hullajelölt aki választani tud jószagú isten ide is betört az osztályozás és pedig görög-latin szavakkal...”

Nem véletlen, hogy a közérthetőség intézményesített elvárásait kegyetlenül karikírozó, kihívó ars poeticát pontosan ez a vers fogalmazza meg, hiszen a költő egzisztenciális mélységű kételyei nem tűrhetik az egyértelműséget előíró irodalomkritikai normákat sem: „az abszolútum szertefoszlott uraim és tőlem mégis azt követelik hogy állítsam zöld a zöld”.

Ez a költemény a maga groteszk-parodisztikus eszközeivel, a tipográfiai képet is az irónia szolgálatába állító formájában nagyon igényes összegezése a költő radikális ontológiai is ismeretelméleti kételyeinek, minden dogmától, paragrafustól irtózó álláspontjának.

A gondolati és formai szempontból egyaránt „eretnek” vers azonban nemcsak a minden abszolútumot tagadó kétely kifejezője, nem csupán a szellem szabadságára apelláló lázadás, hanem a semmilyen bizonyosságot nem ismerő, el nem ismerő egzisztencia tragikus diszharmóniája is benne foglaltatik. Mert ha a kétely az egyetlen bizonyosság, ha csak az a bizonyosság, hogy „nincs abszolútum”, ez az életnek értelmet nem adhat. Ennek a kételynek a konzekvenciái életellenesek. És ebben a határhelyzetben következik be a kétségbeesés, amely vagy a halálnak vagy valamiféle hitnek a küszöbe.

A végletekig vitt tagadás után, a szenvedés mélységeiből újra Istenhez kiált, ezúttal Walt Whitman versének, a *Kolumbusz imájának* szavaival: „ó uram / nincs pihenésem ó uram nincs étkem álmom italom”, majd utat enged a fájdalom panaszának: „vérem koleszterin-szintje nőttön nő gyomrom túlterhelték elméletek csontjaimból dekalcinálódik a remény / éjjel fölriadok arra hogy ez milyen szép milyen borzasztó ez és keresem a szavakat rá – / keresem keresem gyötrődöm elaludni nem lehet mert szóban kimondva tán mégis megfoghatóbb a megfoghatatlan / bár engem ez sem vigasztal de hátha vigasztal másokat / jaj ha tudnátok mennyi szenvedést tudtok okozni akaratlanul is – hát még akaratlanul / jaj ha tudnátok mi hal meg bennem oktan észrevétlen fájások miatt / és jaj nem bírom abbahagyni jaj abbahagyni nem bírom jaj / hiszek az átmenetben hiszek az átmenetben tudjátok, merre hova ugye remélem / jaj röhögni akartam egy jót és látjátok ez lett belőle.”

Ez a hit nagyon is ambivalens, ingatag, átmeneti, nem a megnyugváshoz, csupán az életben maradáshoz elegendő. Egyetlen pozitív érték teszi értelmessé a „két nemlét közötti

ütközetet”, a költői feladatvállalás, mely *A láz enciklopédiájá-*nak ars poeticájára emlékeztet: a lét tájait járva „lefordítani” szépséggé, „amit érdemes”, a tökéletlen, ám lehetőségeiben határtalan emberi humánusot. Az emberi közösséghez forduló közvetlen megszólítás, ami egyébként költőnkénél oly szemérmesen ritka, az összetartozás erejét érző éthosz személyes megnyilatkozása: „hihetem, hogy belőletek *lefordítottam* amit érdemes / és csak úgy érdemes ha mindent (...) a többi a ti dolgotok – énutánam / aki – minden osztályozás minden bizonytalanság ellenére – / aki belétek haltam.”

Az összetartozásnak ez a bevallott vállalása, a közösség iránti felelősség érzése tehát egyfajta személyes áldozatkészség kinyilvánításához vezet el, ami – most már teljesen evilági szinten – újra aktualizálja a megváltás problémáját. Nem véletlen, hogy a kötetzáró versben – *Ez a nyár* – a motívum ismét megjelenik, mint egyfajta messianisztikus költői szerepvállalás, amelynek életértelmű tétje: megtestesíteni és átörökíteni az igeértékű üzenetet, megváltó, áldozatos tetté változtatni magát a költői szót. Ha semmi más bizonyossága nincs a személyes létnek, akkor ezzel a – vitális értékkel, eledellé átlényegített – költészettel adni értelmet az életnek: „anyag és eszme közt a félúton / belém álmodta magát a szivárvány – / eső után – – – goluta előtt / tavasz és ősz között a félúton / tovább álmodja magát az ige: / a nyár látható felületeire / ez az én felelősségem amely / meg / tör / etett / tinéktek.”

A való és a kellő, a valóságos és az eszményi, a véges és a végtelen közötti feszültségben – „anyag és eszme közt a félúton” – a költői szó, az „ige” a beláthatatlan emberi lehetőségek teljességét sűríti magába, mint a fény a szivárvánnyá bontható színeket: a költő ennek a fénynek, ennek az üzenetnek a megtöretésre kész, áldozatos hordozója. Ő az, aki a láthatatlant, az eszményt jelképező „nyár” és a valóságos, a mindig tökéletes nyár között, az örökkévaló és az éppen aktuális „itt és most” között közvetít: „Van valahol egy próba-nyár, / fogantatás – koncepció! – / tükörmagunk tükörnyara – / anyag és eszme közt a félúton.” A „büntetett

előéletű” emberiség számára ő a „tükör által homályosan látott” teljesség evilági hírnöke: „a múlt s jövő közt félig-át-eresztő / tükörből lessük, hogy mit kell teremnünk” – szól a Pál levelére utaló parafrázis, megerősítve abban, hogy ama „nyár” az emberi minőség lényege, a „szép halál”, azaz értelmes élet, feltétele.

Az igeértékű szó a költő szerint ennek a teljességnek a foglalatja, ezt kell szolgálnia, s a mércét nem adhatja alább: „mert minden szín egy szóba fér / ne kísértsd a vadont hazárdul / kerte, / virágom / otthonod / ismerd / fogadd / szeresd hazádul.” Ennek az imperatívnak a jegyében „búcsúzik a trópusoktól”, a szóképek és szójátékok pazar bőséggel megidézett dzsungelétől, a „szép” szavak vak mámorától. hogy annál meztelenebbül ragyogjon a „nyár”, az eszményi lényeg, amibe minden értéket, emberi vágyat és reményt belesűrít a költemény.

Az egyéni lét és az emberiség, a szűkebb haza és Európa harmóniájának minden vágya, ezerkilencszázhatvannyolc nyarának minden forrósága és ígérete benne foglaltatik ebben a versben, megalapozva egy messianisztikus szerepfelfogásból, rezignáltságában is feltámadt reményből, várakozásból összetevődő új értékpozíciót.

A *Búcsú a trópusoktól* egészében és egyes darabjaiban is egy mély válság végletei közt vívódó szellem nagy igényű, rendkívüli jelentőségű vállalkozása. Annak a folyamatnak a kiteljesedése, amelynek során a költő a személyesen átélt illúzióvesztéstől eljutott az egyetemes létparadoxonokkal történő szembenézésig. A hat költeményben kifejeződő személyes dráma egyszersmind a 20. századi ember tragédiája, nagy elődeihez méltó, és ugyanakkor minden ízében korszerű.

A drámai összhatás abból ered, hogy az egyes költemények lényegében ugyanazon problémára, a létparadoxonok lehetséges feloldására adott különböző előjelű válaszok, a megváltás kérdését más-másféleképpen felvető és megítélő nézőpontok kifejezői. A költő arra készíti versről versre

haladó olvasóját, hogy belehelyezkedjék abba a pozícióba, melyből saját személyes sorsának és az emberi történelemnek más-más vetületét kénytelen átélni és szemlélni – szubjektív élettörténetének mélységei és magasságai és felelősségtudatának tágassága szerint. Úgy vezeti, hogy megszenvedje a feloldozás, a katarzis nélküli létezés poklát, arra kényszeríti, hogy hite szerint állja vagy ne állja ezt a kegyetlen próbát, de nyugtot nem hagy neki. Az egyes költeményeken belüli nézőpont-megosztás, mely különösen a *Haláltánc-szvit*, a *Hogyan írjunk verset* és *Ez a nyár* szerkezetében kiélezett, fokozottabban igényli a síkváltásra való készségünket: az olvasónak minduntalan más-más értékelési szögből kell látnia, úgy kell tudnia belehelyezkedni egy-egy nézőpontba, hogy ugyanakkor le kell mondania az egyértelmű azonosulás lehetőségéről.

A polivalens értékpozíciót újraalkotni kényszerülő olvasóra a teljes szabadság terhe nehezuil: keresse meg ő, ha tudja, a paradoxonokat áthidaló, az ellentéteket feloldó, a feloldozó eszmei szintézist; alkosson, ha tud, ebben a diszharmonikus, robbanásig feszült emberi világban szilárd alapot nyújtó harmonikus világképet.

Kihívó ez a versek szerkezetébe rejtett intellektuális és erkölcsi imperatívusz, mint ahogy kihívó az embertelenség, a válogatott erőszak pokoli színiskálája, melyet elénk tart, hogy a szellem, az éthosz, a kultúra, a költészet és minden igazán méltónak tartott emberi érték törekénységét átérezzük, és átéljük vele együtt a költői létforma minden huszadik századi dilemmáját. A történelem értéktipró hatalmaival szemben felsorakoztatja a megidézett kulturális hagyomány, a jeles elődök könnyű fegyvereit, azt a történelem fölötti szellemi közösséget, melyet nem vár és nem parancs, csupán a sebezhető éthosz öntudata fog össze, mint a gerillák olykor gyermekdednek látszó megszállottjait.

A költészet pozícióvesztése, a szó értékének válsága itt egy alapvetően prófétikus alkatot kényszerít ironikus álláspontra: a szellem, a kultúra, a szó, az igazság ígézetében élő

személyiségnek kell itt a fonákjáról látnia és láttatnia az értékvilágot, ha hű akar maradni az igazság igáját vállaló önmagához.

A *Búcsú a trópusoktól* sajátos poétikája több, mint a stilisztikai-retorikai normákat, a lírai hagyomány egészét elvető tisztán mesterségbeli forradalom: a festett szavakat igévé vetkőztető indulat ez, arinak a magnak a keresése, amelyben a szó hitele a tett hitelével egyenlő. A „porcelán szinez-téziák”, „védtelen szimbólumok”, „lepkehalk rímek”, „langyos hasonlatok” jelzője a gyengeséget, törékenységet minősíti, a költőnek nemcsak a poétikai hagyománnyal, hanem általában a költői szó elégtelenségével szembeni türelmetlenségét fejezi ki.

A kötet szókincsrétegeinek skálája ezért tágul oly szélesre, az argószínezetű vulgáristól az emelkedett biblikus hangnemig, és ezért feszegeti a versszerűség határait a gyakran teljességgel prózai kifejezésmód (*A próféta, Napforduló*) vagy az értekező-magyarázó szövegtípus irányában (*Hogyan írjunk verset*). A fájdalom dadogásaitól a feszes szentenciáig, a dühöcsten szürrealisztikus képtenyészettől a hangzáspárhuzamra alapozott szójátékokig végigjárja a nyelv összes poétikai lehetőségeit, hogy a létezés mélységei és magasságai közt felajzott idegzetként fel tudja fogni és közvetíteni a teljesség impulzusait.

Kolozsvár

Cs. Gyimesi Éva

A kerek tó

Befelé gyűjti mézét az idő,
fullánkjából keserű percek peregnek,
nem leszek, mégis voltam,
vagyok s magamról ennyit tudhatok,
ha fölnézek az égre, lábam reszket a
biztos talajon, ha végigfekszem a
fűben, cikáznak fölöttem baljós
csillagok, ropogós kenyereim nem
melegíti a Holdat, külön-létemmel
a nyüveket táplálom, mégis saját
képére formált engem az isten,
én is egyik álneve vagyok, külön
zugot bérel bennem is, s egyszer
talán megszáll egy éjszakára, de
én kapupénzért esedezem, kijátszom
személyazonosságát, s ő látja
mindezt, mert egymás között van,
másra testálja magányomat, s ha
eljön a reggel, postás képében
pofámba vigyorog, tanítók kezével
fenyít, s gyermekzsivajjal figyelmeztet
az elmúlásra, s én érzem:
van esélyem, s felneveltek, ha bánatos
vagyok, megszokom a méz keserű ízét,
s hálás vagyok, hogy hálás lehetek...

Kolozsvár

Tompa Gábor

Beszélgetés Vajda Mihállyal

*„Hallom bár a malom zakatolását,
de hol a liszt?”*

Arthur Schopenhauer

– Vállalkozhatunk-e a filozófia általános helyzetének felvázolására? Véleménye szerint mit jelent filozófiával foglalkozni a XX. század végén? Mit örölnék a filozófia malmai?

Ezzel kapcsolatban tulajdonképpen két dolgot tudnék mondani.

Az egyik az, hogy nem tekintem a filozófiát tudománynak. Semmilyen értelemben nem tekintem tudománynak.. Ez nem a filozófia lebecsülése, hanem státuszának, rangjának felemelése. Teljes mértékben egyetértek Heideggerrel, akinek az volt az álláspontja, hogy a filozófia azon kiserlete, hogy magát tudományossá tegye, tulajdonképpen a filozófia önmegsemmisítését jelenti. A másik dolog: azt hiszem nem lehet általános érvényű választ adni, pontosabban aki általános érvényű választ próbál adni erre a kérdésre az valamiféle értelemben rossz úton jár. Egészen röviden ez tehát a válaszom. Hogy ez miért van így és mikeppen van így, arról megpróbálunk majd beszélni

– Próbáljunk meg. Tehát az Ön számára mit jelent a filozófiával való foglalkozás a XX. század végén? S folytatva a kérdést, valóban a filozófia végének lennénk tanúi, vagy sokkal inkább arról van szó, hogy a léthelyzet megváltoztatásával maga a létezés van válságban?

Amikor a kérdésekre válaszolok, akkor nagyon határozottan tudatosítani kell, hogy ez az én válaszom, s nem tö-

rekszik általános érvényességre. Csak azt fogom tudni elmondani, hogy én mit gondolok erről. Nem vagyok biztos abban, hogy az én válaszom a releváns válasz, lehet, hogy más válasz is releváns, lehet, hogy az én válaszom nem releváns, lehet hogy egymás mellett sok releváns válasz létezik, lehet, hogy egyáltalán nincs a kérdésre válasz. Ha így válaszolok, azzal azt is kimondtam, hogy a „filozófia vége” jelszó egy valós helyzetet ír le, mert ha azt állítom, hogy egymás mellett létezhetnek egymásnak ellentmondó, s egyszerűs-mind releváns válaszok, akkor ezzel azt is mondtam, hogy a filozófiának vége van. A filozófiának ugyanis 2500 éven át az volt az igénye, hogy megtalálja AZ IGAZSÁGOT, s ez az igazság egy univerzális igazság akart lenni. Én ha filozófólok, akkor ugyancsak az igazságot keresem, de ez az igazság az én igazságom, s nem mindenható. Ezzel viszont véget vetettünk a filozófiának olyan értelemben, ahogy az 2500 éven át létezett.

A XIX. században Marx például megjósolta a filozófia végét, s ugyanúgy a pozitivista irányzatok is, de más alapról. Alapjában véve a XIX. század hitt a kérdések tudományos megoldásának lehetőségében. A XX. század tapasztalatai viszont azt mutatják, hogy nincs a kérdéseknek végleges, egyértelműen megfogalmazható, valamiféle konceptuális sémán belül megcáfолhatatlan válaszuk. Tehát maradjunk annyiban, hogy a filozófia ma azért nem lehetséges a számomra, mert nem keresem az univerzális igazságot: nem kívánok általános érvényű igazságot kimondani, a magam igazságát keresem.

Egy filozófusnál találtam kifejezetten explicit megfogalmazását annak a gondolatnak, hogy lehetséges olyan abszolút igazság, amely egyedül egyvalakinek az igazsága, s ez Max Scheler. Azt hiszem, Scheler sokkal többet jelentett számomra, mint azt én az utóbbi években gondoltam volna. Amikor legutóbb újrakezdtém Scheler tanulmányozását, akkor értettem meg, hogy az a két rövid időszak, melyben életem során Schelerrel foglalkoztam, valószínűleg döntő hatással lehetett rám, anélkül, hogy ez tudatosult volna ben-

nem. Bár nagyon jól emlékszem arra, hogy az 1975-ben íródott Scheler tanulmányom után néztem először szembe önmagammal, s mondtam, hogy nem vagyok többé marxista. Ma már egyértelműen tudom, hogy Scheler jelentős hatást gyakorolt rám, tulajdonképpen talán azzal az egy gondolatával, melyben azt fejtegeti, hogy van egyfajta intuitív igazság, a fenomenológiai, a filozófiai típusú igazság, amely akkor is megdönthetetlen evidenciára épül, ha az esetleg csak az én igazságom, és senki másnak nem igazsága. Tehát a dolog lényege nem az, hogy a filozófia univerzalizálható legyen, a dolog lényege az, hogy megdönthetetlen evidenciára épüljön.

Heidegger is ezt a választ adja. Igen, vége van annak a filozófiának, amely 2500 éven át uralkodott, Platónról Husserlig, s amelyet az univerzális igazság keresése ösztönzött.

Hogy mit jelent a filozófia számomra? Egy mondatban: a magam igazságának keresését. De miféle igazságról van szó épp most, a XX. század végén? Abban a században, amelyben nem tudunk egyetlen igazi támpontot sem teremteni? Mert ha én most azt mondom, hogy vége a metafizikának, ki tudja, hogy igaz-e ez, s nem csak az európai szellem pillanatnyi megbicsaklásáról van-e szó?

A századot éppúgy fémjelzi Wittgenstein neve, mint Heideggeré.

Wittgenstein megfogalmazása, miszerint a nyelvjátékok egymásba lefordíthatatlanok, egy másik megfogalmazása annak a gondolatnak, hogy mindenkinek meglehet a maga igazsága. Ha a nyelvjátékok egymásba lefordíthatatlanok, s ezt a magam számára értelmezem, akkor azt mondom, hogy mivel privát nyelv nincs, legalább két ember kell egy nyelvhez, de két ember elég is egy nyelvhez, nyelvjátékot játszhatnak, s ha a nyelvjátékok egymásba lefordíthatatlanok; akkor minden embernek meglehet a maga igazsága.

Nos, miért van ez így a XX. században? Persze azt sem tudom, hogy így van-e? Lehetnek olyanok, akik azt a követ-

keztetést vonják le az egészből, hogy elég ebből a sarlatánságból, amit filozófiának neveznek, s igenis vissza a tiszta tudományhoz. S lehetnek olyanok, akik azt mondják, hogy mindez egy lényegtelen történelmi epizód, s tovább kell keresnünk az univerzális filozófiai igazságot. Nem tudom. Csak azt tudom, hogy az a tanulság, amelyet én levontam, vagyis azon igazság keresése amely megdönthetetlen evidencián alapul, ámde nem univerzális, a XX. század történelmének iszonyatos tapasztalatain alapszik. Talán nem kell részletesen elmondani, hogyan függ össze ez azzal, hogy az univerzális igazságot kereső filozófiák jelentős részben kapcsolódtak a XX. század legborzasztóbb történelmi mozgalmaihoz, amelyek a XIX. század a prosperitás, az emberi észbe vetett hit százada után olyan poklot teremtettek a Földön, melyhez hasonlót alig-alig látott az emberiség. Auschwitz és Gulag a két szimbólum, s mindkettő mögött eredetileg tiszteletreméltónak tekinthető gondolati teljesítmény is állt. Vigyázat! Auschwitz és Gulag nem a filozófiai gondolkodás terméke, de odaállt mellé a filozófia is. Én ezekből vontam le azt a tanulságot, hogy csak univerzális igazságot ne! Nincs univerzális igazság, mert ha nem tudom elfogadni, hogy a másik ember igazsága éppoly igazság mint az enyém, akkor arra fogom kényszeríteni őt, hogy elfogadja az én igazságomat.

- Igen, de képes-e az ember abszolút bizonyosság nélkül maradni, hiszen gondolkodásának éppen az a jellemzője, hogy támpontok, biztos fogódzók után kutat? A tudomány sem tesz mást, a bizonyosságot, a konkrétumokat keresi. Tragédia-e az ember számára az abszolút bizonyosság hiánya, vagy – s éppen erre figyelmeztethet a filozófia – egyszerűen önmaga igazságát kell keresnie, ami pedig nem kizárólagos? A filozófia pusztán ennyit akarhat, s talán ebből eredhet „esélytelensége” a tudománnyal szemben? Vagyis abból, hogy a filozófia nem eredménycentrikus, míg a tudomány is és az emberi gondolkodás is eredménycentrikus.

Igen, és mégsem. Nem hiszem, hogy esélytelen lenne a filozófia. Igaz, a tudomány eredménycentrikus, és én lennék az utolsó aki le akarja becsülni a tudomány eredményeit. A

tudományos gondolkodás tulajdonképpem instrumentális gondolkodás. Most mondhatnám azt, hogy a tudomány környezetmegismerés, míg a filozófia világmegismerés. Mondhatnám azt, hogy a tudomány az ember környezet felletti uralmát szolgálja, míg a filozófia – Heidegger szavaival szólva – tiszta gondolkodás, amely nem akar semminek az eszközévé lenni, nem akar eredményeket. Mindezt elmondhatnám, s mindez tán igaz is, de ez nem jelenti a tudományok lebecsülését. Baj akkor van, – de akkor benne is vagyunk az univerzalizálási igényben – ha azt hisszük, hogy a tudomány egységes megcáfолhatatlan világmagyarázatot tud nyújtani számunkra. Arról kell leszoknunk, hogy a tudomány magyarázatát világ egyedül érvényes, magyarázatának tekintsük. Én nem tekintem annak. Ez a kérdés egyik oldala. A másik az, hogy az emberben olthatatlan igény él az egzisztenciális kérdések megoldására. Valószínűleg nagyon nehéz szembenézni azzal, hogy a legégetőbb kérdésekre nincs megnyugtató válasz. De ha ilyen nincsen akkor az a filozófia feladata, hogy elmondja: nincs rájuk válasz. Szembe kell nézni a kérdésekkel, a rájuk adott hamis válasz nem fogadható el. Ebben rejlik a heideggeri értelemben vett metafizikai beállítódás problematikus eleme. Mintha a metafizika nem tett volna mást, mint hogy választ akart adni olyan kérdésekre, amelyekre nem lehet választ adni.

– Az embernek tehát ezt a helyzetet egzisztenciális alázattal el kell tudnia fogadni. Nincs válasz.

Így van. Amíg volt vallás, addig a válasz is megnyugtató volt. Én bizonyos értelemben a XX. század bensőséges, befelé forduló vallásosságáról is csak azt tudom mondani, hogy az már nem vallás. A vallás az, amely kinyilatkoztatáson alapszik.

Ha valaki azt akarja mondani, hogy az én megdöntehtetlen evidenciám is kinyilatkoztatás, ám legyen igaza, azon én nem akarok vitatkozni, hogy az én filozófiám vallásos filozófia-e vagy sem, vagy hogy egyáltalán van-e vallás és filozófia között különbség? Szerintem van. A vallás mindig vala-

milyen tekintély által közvetített kinyilatkoztatáson alapszik. Amióta a modern vallásfilozófusok vagy teológusok egy másfajta kinyilatkoztatásra, valahol a bensőnkben létrejövő megvilágosodásra helyezik a hangsúlyt, én azt hiszem már nem vallásról van szó, elmozdulnak a filozófia irányába. A vallásnak éppen az a lényege, azért ad megnyugtató választ, mert van egy tekintély aki közvetíti számunkra a transzcendenciát, akinek a szavában hinnünk kell. Nem vagyunk magunkra hagyva. Az a modern vallásosság, ahol én magam konfrontálódok a saját Istenem megnyilatkozásával és semmiféle tekintélyre nem hivatkozhatok, nem eredményezheti a megnyugvást. Bizonyosság sohasem lehetséges. Azt hiszem, hogy amíg volt vallásosság, volt számunkra Isten, élt a transzcendencia addig megnyugtató választ kaptunk az alapvető egzisztenciális kérdésekre. Ma nem kapunk megnyugtató választ. Ezeket a kérdéseket elemzi a filozófia, ezekkel a kérdésekkel állít szembe bennünket, és az én filozófiám azt mondja, hogy nincs rájuk válasz. De nem vagyok benne biztos, hogy Heidegger is pontosan ezt mondta.

Amikor a szegedi Heidegger konferencián a *szenről* tartottam előadást, akkor világosodott meg számomra, hogy Heidegger igenis várt egy megoldásra, várt arra, hogy ismét eljőjjön az a lényegi tér, amelyben újra helyük lehet az isteneknek. Én azt hiszem, hogy elvesztettük ezt a lényegi teret, és nem lesz újra helyük az isteneknek. Meg kell tanulnunk úgy élni, hogy nincs helyük az isteneknek. De akkor találunk-e megoldást a magunk számára? Nagyon szépen beszél Heidegger arról, hogy megoldás kell a magunk számára. Ismét el kéne jutnunk a *halál*, a *fájdalom*, a *szeretet* igazi megértéséhez. Ha nincs lényegi terük az isteneknek, akkor kérdés, hogy eljutunk-e ehhez, el lehet-e jutnunk ehhez, vagy el kell tudnunk viselni, hogy nem tudunk mit kezdeni a halállal, hogy mindig gyanakszunk a saját szereteteinket illetően, s hogy a fájdalommal sem tudunk mit kezdeni?

Azt hiszem a filozófia számára léteznek ezek az egzisztenciális kérdések, amellyekkel a tudomány nem tud és nem is akar mit kezdeni. Ebben van a lényeges különbség. Ezek-

nek a kérdéseknek nincs helyük a tudományban. Márpedig ezeket a kérdéseket felteszik az emberek, tehát nem igaz, hogy az emberiség – ma már nagyon is megkérdőjelezett – tudományfanatizmusában szembefordul a filozófiával. A XX. század tapasztalatai után nem lehet ezeket az egzisztenciális kérdéseket nem tudomásulvenni. Nem hiszem, hogy a filozófia irrelevánssá vált volna azáltal, hogy a tudomány bizonyos területeken fantasztikus dolgokat old meg.

– Vajon az európai filozófia meg akarná kerülni ezeket az egzisztenciális kérdéseket? Mert a filozófusok hajlamosak arra, hogy az univerzális választ keressék, elképzelhető-e, hogy ez a totális eszmét helyezheti előtérbe?

Lehet, hogy az univerzális eszmék keresése az európai filozófia sajátossága. Megint Schelerre fogok hivatkozni, aki egy helyen azt mondja, hogy Európának nincs metafizikája. Európában van vallás és van tudományos-technikai gondolkodás, metafizika ezzel szemben nincs. Kétféle nagy magaskultúra van. Az európai, amely arra képes, hogy leigázza saját környezetét, fantasztikus erővel és képességekkel gyűri maga alá azt, amit környezetnek nevezünk, de nem tud mit kezdeni az egyénnel, az individuummal. Ezért kényszerül azokra a világhódító hadjáratokra, amelyek tulajdonképpen a természet leigázást jelentik. A másik pedig a keleti kultúra, amely befelé fordul. Ez metafizikai kultúra, amelyben a mi fogalmaink szerinti vallás nem is létezik, hiszen a transzcendencia nem válik el az evilágiságtól, s ez a kultúra nagyon jól meg tud birkózni az egyén problémáival. Viszont ez a kultúra nem ad eszközöket a világ meghódítására, amelyre az emberiségnek – ha nem korlátozza saját számosságát – valóban szüksége van. Scheler úgy gondolta, hogy ennek a kétféle kultúrának a keverékéből igenis létrejöhet pozitív kibontakozás.

Talán ugyanezt akarja mondani Fritjof Capra, aki – ha jól értem – arról beszél, hogy a modern fizika és a keleti gondolkodás rettenetesen közel állnak egymáshoz. Ő mint fizikus jutott arra a belátásra, hogy úgy lehet megérteni azt,

ami a fizikában történik Heisenberg óta, ha átszokunk a keleti gondolkodásra. Nem tudom mennyire van igaza, de azt hiszem szembe kellene néznünk ezzel a gondolattal.

Európával tulajdonképpen az a baj, hogy – bármilyen furcsán hangzik is – nincs érzéke a pluralizmushoz. Az egy kompromisszum, hogy plurális demokráciában élünk. Talán azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy az európai gondolkodás egy totális irányba mozog, hiszen állandóan az univerzális igazságot keresi. Az univerzális gondolkodásnak megfelelő berendezkedés pedig a totális berendezkedés. A pluralista demokrácia egy kompromisszum ezen a világon belül, abban az értelemben, hogy mintegy félve a másiktól hajlandóak vagyunk engedni, s azt mondani jó, én sem igazom le őt, annak reményében, hogy ő sem igaz le engem. S ez egy nagyon is kérdéses, késélen táncoló egyensúly.

– Ha az európai gondolkodásmódot következetesen végigviszem, s figyelembe veszem, hogy valóban nincs érzéke a pluralista demokráciához, akkor a modern kor evidenciáit lebontó posztmodernt is csak részmozzanatként tekinthetem?

Hogy részmozzanat-e vagy sem, nem tudom. A posztmodern meghatározása is nehéz, de körülbelül azzal írható le, amit említett, az univerzális evidenciának, az univerzális evidenciára való igénynek a megszüntetése, s ennyiben valóban több mint játék a modernitáson belül. Ilyen értelemben igazi radikális fordulat, a modernitással – s ha Heideggerrel akarok gondolkodni – az egész metafizikai korszakkal való szembehelyezkedés lehet. Az európai kultúra sajátossága, hogy igazságcentrikus és alárendeli az igazságnak azt is, ami eredetileg nem az igazság kategóriájával lenne megragadható. Gondoljunk arra hányszor mondjuk, hogy igaz ember, s hogy igaz művészet. Az igazság az alapkategóriánk, holott az ember lehetne jó, a művészet pedig lehetne szép. Tán csak egy bizonyos szegmentumában a gondolkodásnak kellene az igazsággal foglalkozni, mi mégis mindenütt az igazságot akarjuk, az igazság pedig fogalmánál fogva eredetileg egy és oszthatatlan.

Amikor én azt mondom, hogy az én igazságom mellett mások igazsága is érvényes, akkor valami olyasmit mondtam, ami tulajdonképp az európai agy számára szinte elfogadhatatlan, Nekem ezzel kapcsolatban nagyon furcsa tapasztalataim voltak életemben, s a filozófián belül is. Amikor megpróbáltam a posztmodern fogalmát egy kicsit szélesebben felfogni, nemcsak a művészetre, a világlátásra is vonatkoztatni, azt a fajta relativitást védelmezni, amit a posztmodern meghírdetett a művészetben, akkor a végső ellenvetés az volt, hogy azért az igazságról mégsem akarod azt mondani hogy...? Pedig azt akarom mondani. És itt valami olyasmiről akarok beszélni, ami azt hiszem az európai gondolkodásban kifejezhetetlen. Egy igazság amely nem relatív, de mégsem univerzális, – ez nem fér az európai agyba.

– Ez az igazságcentrikusság talán az európai gondolkodás moralizáló világszemléletével is magyarázható, s akkor ezzel szemben érvényesebb, hitelesebb az esztétizáló világszemlélet. Ez utóbbi ugyanis nem akar abszolút normákat felállítani, hanem sokkal inkább ösztönösen működik, s püsztán annyit mond, hogy ez vagy az szép vagy nem szép.

Így van. Teljesen egyetértek magával.

Szándékomban áll esszét írni Kundera regényéről. A lét elviselhetetlen könnyűségéről. Ahogy olvassa az ember, egyre inkább az az érzése, hogy a regény giccs. S akkor beleütközik abba a részbe, ahol Kundera azt fejtegeti, hogy mi a giccs. Ebből már világos, hogy ironikus viszonya van saját írásához is. Nem fordulna elő benne ez a gondolatmenet, ha nem tudná, hogy a regényt elviszi egészen a giccs határáig; s ezt tudatosan teszi, pontosan azért, mert meg akarja mutatni, hogy az európai gondolkodásban állandóan benne van az abszolút azonosulás igénye, s ez vezet mindig a giccshez. Mert mi más lenne a giccs, mint teljes azonosulás önmagammal? Ez maga a giccs.

A regény főhőse Tomaz – illetve dehogy volt hős, egy igazi cseh figura – aki belesodródik abba, hogy ellenáll, élete értelmének feláldozása árán is ellenáll. Pontosabban nem

áll eilene mindennek, csak a politikának. Egyetlen figurája van a regények, aki hiteles, mondjam azt hogy „igazi”. Sabine a festőnő, akinek a szó szoros értelmében nincsenek elveei. Ránéz valamire és azt mondja – ez csúnya. Kész. Annak vége. Ami csúnya azt nem csinálom. Próbáljuk azt tenni, ami szép. És itt pontosan arról van szó, hogy az igazság keresése olyan azonosulás, amely a végén önmaga ellentétébe fordul át. Tomaz, aki az igazságot keresi, aki azámára legfontosabbat, a sebészi hivatást is feláldozva ellenáll a borzasztó cseh rezsimnek – s a végén azt kérdezzük, hogy minek?

Én nem tartom, ezt Kundera legjobb regényének, kicsit tézisregény, Kundera túlságosan is azonosul azzal a gondolattal, hogy nem lehet azonosulni egyetlen gondolattal. Veszélyesen súrolja a giccs határát, majd visszavesz mindent. Szeretném elemezni Kunderának a *regényről* szóló esszégyűjteményét is, ahol többek között azt mondja, hogy a felvilágosodás korának igazi filozófiája a regényben van. Mert a regény pluralista.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

Budapest

Készítette: Laczkó Sándor

Eszmetöredékek

„A múlt ködbe tűnő, távoli partvidék és mi mindannyian egy hajóban evezünk. A tat korlátja mentén egy sor messzelátó; mindegyik más-más távolságból képes közelebb hozni a partot. Ha a hajó szélcsend miatt leáll, valamelyik egyfolytában használatban van. Úgy tetszik, mintha a teljes, nem változó igazságot mondaná. Ez azonban csak illúzió, és mielőtt a hajó ismét útnak indul, visszatérünk szokásos gyakorlatunkhoz, egyik távcsőtől a másikig futkosunk, s látván, hogy az egyikben elhomályosul a kép, várjuk, hogy a másikban majd tisztábban látszik. És amikor csakugyan éles lesz, azt képzeljük, hogy ez teljességgel a mi érdekünk.”

(Julian Barnes: *Flaubert papagája*.
Bp. Magvető, 1989. 129.p.)

„...Tudomásunk csupa negatívum. Mint Pompeji negatív szobrai, a lávába kövült üregek, melyek menekülő hajdani teste nyomát, a végső mozdulatokat őrzik, s amelyekből ki-
porladt a test. De a művészi hatás, a lényeg titkait, a sok nem-tudomot nem lehet gipsszel kitölteni, mint régészek tették azokkal a pompeji lávaüregekkel, hogy kinyerjék a félelmes szobrot. A lényeg szobra egyelőre ismeretlen.”

(Nemes Nagy Ágnes: *Szó és szótlanság*.
Bp. Magvető, 1989. 17. p.)

„Mikor kint koromsötét éjszaka van, csapkod az eső, és éles karmaival a fák ágait tördelve, hegyes csőrével a tetőket kopácsolva tombol a szél, az embernek önmagában kell reményt találnia, mert a világ képe, annak szépsége nem segítheti. Eljön az az idő, mikor az a rész, amit oly nagy fáradtsággal, esetenként nehezen meghatározható eltökéltséggel kiharcolt magának a világ maradékából, elfordul tőle, és visszatér eredeti ingatag létállapotába, mikor az óceán csak óceán, név és egyéb jellemző jegyek nélkül, amilyenekkel az ember felruházta, mint ahogy az erdő is csak újra zord erdő, amiben nincs az ember számára hely. A hegyek is csak amaz ősi hegyek, melyekre nem mer az ember felkapaszkodni (nehogy meglássa a határt, amelyen túl már nincs semmi). És minden dologgal ugyanígy vagyunk, nem számít, nagy vagy kicsi, születésétől az ember tulajdona vagy csak most kezd hozzátartozni, mint ahogy a meszes habarccsal összeragasztott kövek is a ház vagy a szélmalom részei, noha sem a ház, sem a szélmalom még nincs és tán soha nem is lesz (az a körülményektől függ). És senki meg nem mondhatja, miért van ez így. Felvirrad a hajnal (vagy tán leszáll az éj?), de a nap fölkeltét csak találgatni lehet, mert a nappalok és éjszakák váltakozása többé nem az embert szolgálja, nem akarja az idejét mérni, mikor az egész föld általános félhomályba süpped, a szelek elszabadulnak láncaikról a világ négy sarkán, és a föld egybefolyik az éggel, egész tavak, folyók, tengerek emelkednek az egyik helyen a levegőbe, s szállnak alá másutt, minden nyirkossággal itatódik át, mindent elnehezít és bevon az apró, hegyes hópelyhek penésze.

A természet belefáradt az emberbe, és pihenni akar, visszakapni a maga bár engedetlen, ám mégis mértéke szerinti természetiségét.”

(Saulius Tomas Kondrotas:
A Kígyó pillantása.
Bp. Európa, 1986. 35. p.)

A la recherche du sens Perdu

(Georges Perec: „53 nap”)

(i)

1989 őszén jelent meg Georges Perec bizonyosan utolsó, huszonegyedik regénye, a „53 jours” a párizsi P.O.L. Kiadónál. Bár halála után még négy könyvét kiadták, ez bizonyosan az utolsó, mert ez a végső, utolsó jelleg be van kalkulálva a szövegbe. (Egyébként magyar fordításokkal a szerző rosszul járt: sorrendben az első és a harmadik könyvét, *A dolgok* és *Az alvó ember* címűt lefordították, majd e biztató kezdet után az érdeklődés náluk, úgy tűnik, elfordult tőle. Valószínűleg a következő kötet, a híres lipogrammatikus *Az Eltűnés [La Disparition, 1969]* 'kezelhetetlensége' különösége volt ebben a ludas). Georges Perec ezen, mármint az „53 nap”-on dolgozott élete végén, egészen 1982 március 3-án bekövetkezett haláláig.

A könyv egyszerre befejezett és befejezetlen: külsőlegesen 3 egységet foglal magában. 1) A 28 fejezetre tervezett regény első részének 11 fejezetét, kidolgozva, eredetileg írógéppel írva; 2) füzetekbe jegyezve az első rész maradék 2 fejezetének rezüméit a befejezéséig, kézírással (fél- vagy negyed-kidolgozottságban); a füzeteket a sajtó alá rendezők különböző elnevezésekkel jelölik meg és különítik el: *kék füzet* (B1.), *Az éjjeliszekrényen lévő füzet* (MC), *Az íróasztalon lévő fehér füzet* (Blanc), stb: 3) az ú.n. *Dossziék*: többnyire szintaxis nélküli jegyzetek, rajzok, ábrák, szókatalógusok az

I-XXVIII. fejezet mögött vagy mellett. A gépelt vagy kézzel írott szövegnek, a lejegyzés formájának a mű történetében magában, mint majd látható lesz, igen lényeges szerepe van. Bár a teljes történet rekonstrukciója különösebb nehézség nélkül megtehető, a *Dossziék* anyaga rengeteg módosítást és menet közben felmerült alternatívát rögzít. Ilymódon, formálisan ez valóban az utolsó könyv. De lényegileg is az. A regényt a jelen formájában az amerikai Harry Mathews és a szintén oulipini Jacques Roubaud rendezte sajtó alá, látható módon hosszantartó, kemény munkával. Úgy érzem, számos érv szól amellett, hogy nem haszontalan gondolkodni róla: leginkább egyrészt az, hogy egy különös regényfelfogás lenyomata, amely szemlélet általában számunkra sem lehet érdektelen; másrészt e művön keresztül bemutatható az OuLiPo-társaság szövegtől való gyakorlatának némely vonása; harmadrészt az 53 nap elgondolása idézőjelek nélkül is fontosnak tűnik.

Perc szerint az író elsődlegesen, definitíve szerkezetalkotó. Ezért van. A szerkezetet hol irónikus, hol melankólikus játékokban teremti meg: ennek a játéknak a két fő terepe nála a go és puzzle. Talán legjobb könyve, *Az Élet, használati utasítás* (*La Vie mode d'emploi*, Hachette, 1978) című regényei (a kötet műfajmegnevezése: regények, így, többszámban) és a puzzle elvére épül(nek). Idézetes regény ez, katalógusokkal, személy- és helységnévmutatóval, időrendi táblázattal, történetmutatóval és az idézett szerzők – nálunk Esterházytól megszokott – felsorolásával, nem véletlenül Raymond Queneau emlékeztetének ajánlva, aki a mai napig az OuLiPo – méltán – legfőbb háziszentje. A szövegalkotó jelképes figurája itt a lexicográfus. Ezt a gigantikus szerkezetet, melyet a lexicográfus létrehoz, a szerző intenciója szerint puzzle-nek kell tekinteni, ahol az egyes puzzle-darabok egyetlen egységet, formát, struktúrát alkotnak: ebben az egységben nem az egyes darabok a meghatározóak, hanem az egység az, amely meghatározza az egyes darabokat. A puzzle nem csak a regény, hanem a humán élet metaforája, még pontosabban: modellje is, innen Perc neveze-

tes „barokkos realizmusa”. Az egyes darabok (szövegek, emberek, tevékenységek, mi) csak illeszthetőségi lehetőségeik szerint működnek, csak ezek szerint értelmesek, önmagukban semmitmondóak, illetve semmitjelentőek. (Egyébként, és ez fontos, Perec két matematikus barátjával, Pierre Lussonnal és Jaques Roubaud-val együtt kézikönyvet írt a go kifinomult és még tovább finomított játékszanyálairól (*Petit Traité invitant à l'art subtil du go*, Chr. Bourgois, 1969). Bár az „53 nap” alcíme egyszerűen „regény”, ez is több regényt foglal magában. S mivel általános műfajmegnevezése rom pol (detektívregény), nem véletlenül jön elő a 129. oldalon a puzzle-utalás: „hiába igyekszem, hogy a helyükre rakjam ennek a puzzle-nek a darabjait”. De miféle puzzle-nak?

Tehát a szóbanforgó mű – amelynek játékosságát és finom ironiáját e dolgozat szerzője sajnos képtelen visszaadni – egy többregényes egyregény, ráadásul olyan detektívregény, amelynek centrumában egy (vagy inkább több) detektívregény áll. A rom pol hőse a rom pol. A teljes mű két nagy részből áll: az első rész címe *53 nap* (idézőjel nélkül), a másodiké a titokzatos *Egy R olyan T, amely V-zik az U H-ján* (*Un R est un M qui se P le L de la R*) című. A regények mint hősök az első részben jelennek meg.

Az indítás egy képzeletbeli országba visz Észak-Afrikába, Griantába. Az ország ismerős, túlságosan is: rendkívül kemény katonai diktatúra, a hadsereg és a rendőrség bekeřítette a várost, kihirdették a rendkívüli állapotot, a gyülekezést betiltották, feltételezett felbűjtőket keresnek, átkutatják a járműveket, esténként kijárási tilalom lép életbe, s mint ahogy később megtudjuk, ezek mögött nem annyira a mindenható elnöknek (a Président-à-Vie) és feleségének aranyozott mosolya vagy a Belügyminiszter (a L'Homme-qui-Monte) áll, hanem egy titkos szervezetek mintájára kiépült afféle pretoriánus gárda, egy titkos belső osztag, „állam az államban”, élén Blabamival. Bár meg kell jegyeznünk, hogy az indítás politikailag feszült légkörét a XXII. fejezet rezüméje egy helyütt jócskán visszaveszi: „Az első soroktól kezdve minden ki van mondva: a megszállt város, a rendkívüli álla-

pot: természetesen egy rendőrállam szomorúan banális leírása” csak (180.p.). Ennek a résznek a narrátora „egy szegény kis matematikatanár”, aki a Francia Gimnáziumban tanít, már ha az iskola nincs éppen zárva. Az akkreditáltak világában él, s e világ küszöbén, azaz a Hilton portájánál vagy a biztonságosan őrzött tengerparti naturista strand bejáratánál a diktatúra megszűnik a külföldi, főként a franciák számára. (A couleur locale festésénél nem elhanyagolható, hogy Pèrec tanulmányai egy részét Tuniszban végezte.) A narrátor itt kapja meg a feladatot, a francia konzultól. Küldetése a megértés, a megértés kényszere, vágya, az, hogy derítse ki egy detektívregényíró, bizonyos Robert Serval eltűnésének hátterét, körülményeit. A nyomozás útja az olvasás: Serval ugyanis hátrahagyott egy utolsó kéziratot (!), amelyről azt állította, hogy az igazság benne van, csak kódolva van benne, s bizonyos, hogy a matematikatanár érteni fogja. S bár olvasónk nem detektív és nem irodalmár, azzá kell válnia. Hiszi, hogy a szövegben benne van valamilyen üzenet, jelentés, és ennek az eltűnt jelentésnek a nyomába szegődik. Kénytelen hermeneuta álláspontot elfoglalni és – képletesen szólva – kénytelen beköltözni a hôte du Sens-ba, a Jelentés Hotelbe, amit én afféle kopott, lerobbant garniszállónak tudok csak elképzelni. Megszállnak itt kedves, öreg, motyogó hermeneuták Gadamerrel és Heideggerrel a kezükben, ikonológusok, intertextualizálók, Posztmodern kritikusok és ideológiai-kritikusok, jószándékú, naív eszmétörténészek, az illő és gyorsan bomló jelentés mumifikátorai. Tanárunk meg nem tudja, mire vállalkozott, amikor beköltözött közéjük. Az hôte du Sens-t egyébként egyik lehetséges irodalmi szövegében Harry Mathews építette meg (*La Bibliothèque oulipienne*, I, présentée par Jacques Roubaud, Ramsay, 1981), s nem véletlen, hogy *A Gyilkosa Bíró* bírója az „53”-ban is Párizsban épp itt vesz ki szobát (60.p.). (Az olvasó – itt, most: mi magunk – szintén nehéz helyzetben van: hiszen megtudjuk, hogy Serval 21 regényt adott ki; megtudjuk, hogy utolsó regénye egy gépirat, különös gondossággal gépelve, s azt ai, hogy 28 fejezetből áll. Mindez meglehetősen hasonlít az

„53” tervezett egészére.) A kötet címe *A Kripta*, de a címlapra rá van ragasztva egy festményről készült silány fotó – az 1989-es könyv elején is megtalálható –, a képen arabok, tévék, homokdűnék, meg egy arab és francia nyelvű felirat: TOMBOUCTOU 52 nap. De ha *A Kripta* azonos az „53 nap”-pal, akkor ez azt jelenti, hogy... Ráadásul: „*A Kripta* detektívregény, kétrészes detektívregény, amelyben a második aprólékosan lerombol mindent, amit az első megkísérelt felállítani; a rejtélyre épülő számos regény klasszikus eljárása ez, de itt majdnem karikatúraszerűen végletes” (42.p.). Ugyanez elmondható az „53 nap”-ról is. A könyvébe Serval úgy jár el, mint Ellery Queen: eredeti neve ugyanis Stéphane Réal, Robert Serval olyan álnév, amely egyben a detektívregény hőségének a neve is. Ellery Queen pedig két szerzőt jelöl.

Ezt a kezdő eltűnés-történetet követi a sok tekintetben diametrális *A Kripta* ismertetése (olykor idézőjelben szó szerint, olykor rezümézve): ennek cselekménye egy jeges, hideg északi ország, Fernland fővárosában, Gotterdamban játszódik, szintén dzsungelszerű benyomást tesz a szövése, s ebben is bekövetkezik egy titokzatos eltűnés. Rémi Rouard tengerészeti attasé eltűnése. A regényíró Serval kedvelt eljárása, hogy sosem ad egyértelmű megoldást: a végén az olvasót két, diametrálisan szembenálló hipotézissel faképnél hagyja. Amikor ebben a regényben Serval mint detektív dolgozik a Rouard-ügyön, egy krimi segíti őt a rejtély megoldásában: *A Gyilkos a Bíró* című, Laurence Wargrawe könyve (aki nem más, mint a bíró Agatha Christie *Tíz kicsi négerében*). Serval megoldja Rouard eltűnésének kérdését, azt a problémát, hogy miként lehet tökéletesen eltűnni. De a matematikatanár számára ez azt a feladatot jelenti, hogy neki kell *A Gyilkos a Bíró* segítségével megoldania Rouard eltűnésének kérdését *A Kriptában*, majd *A Kripta* segítségével Robert Serval alias Stéphane Réal igazi (illetve kettős, belső regénybeli és „valóságos”) eltűnésének kérdését. Ráadásul, az utóbbinak, *A Kriptának* 4 modellje volt, ezeket is figyelembe kell vennie; 1) Agatha Christie: *Tíz kicsi néger*; 2) Maurice Leblanc: *Edith au con de cygne* (az eltűnés és az azonosít-

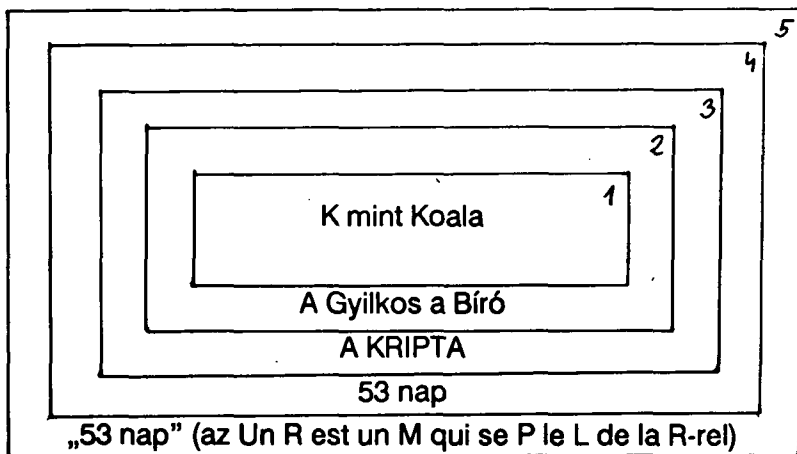
hatatlan hulla problematikájával); 3) Bill Ballinger: *Une dent contre lui* és Serval egy kéziratós kémregénye, a *K mint Koa-la* című. Következik ez utóbbi cselekményének ismertetése KGB-stül, CIA-stül. Ebben (egyés és) kettős ügynökök keresnek egy Kolala-listát, ügynökök listáját. Tudják, hogy a lista megtalálható W. Marsden könyvében: *A Grammar of the Malayan Language* című szakmunkában, csak azt nem tudják, hogyan. Matematikatanárunkat, az olvasó narrátort egy véletlen vezeti rá, hogy a saját kérdésére a megoldást a griantai Fekete Kéz körül keresse. Felírja a kémregény szereplőinek nevét, összevetve, hogy ki kivel azonosítható ebből A Kripta-történetében:

VIDornaugh – (BLAnes) – BLAckstone	
BARrett	– BARrett
MONitor	– MIsène.

Majd a második oszlop kezdetét összeolvasva megkapja Blabami nevét. De lehet, hogy ez üres blabla csak, VIDE BLABLABla. S mint értelmezési technika, eléggé BARBARE. Korábban egyszerű explication du texte-et művelt, de ez hamis út volt. Korábban meg volt győződve arról, hogy „Az igazság itt van ezeken a lapokon. Itt kell lennie. De hol? A számtalan lehetséges út közül melyik vezet oda?” (77.p.). Majd azzal a felismeréssel próbálkozik, hogy „...a keresett igazság nem a könyvben van benne, hanem könyvek között... a *különbségeket* kell olvasni, úgy kell olvasni a könyvek között, ahogyan a „sorok között” olvasunk” (107.p.). (E felismerést nyilvánvalóan nekünk Perec egész életművének, a 21 könyvnek az olvasván is érvényesítenünk kellene. Pokoli szerzői elvárás az irodalom olvasójától.) Ám idővel a tanárnak rá kell jönnie arra, hogy hermeneutává kell válnia, azaz a direkt utalások helyett értelmezési kulcsot kell keresnie. Ezt váli megtalálni a névolvasásban, tegyük hozzá, egy sajátos, oulipini névolvasásban: az üzenet tán onomasztikusan szét-szórt, tán anagrammákban, betűrejtvényekben, lipogram-mákban, inverz szavakban, természetes és mesterséges palindromokban, stb. rejtőzködött el. Ne feledjük, a műbeli első olvasó egy rejtett üzenet, vagy ahogy olykor fogalmaz, egy

elrejtőzött tartalom után kutat. Hasonlóan Ferdinand de Saussure-hoz, amikor a genfi mester a paragrammákat kutatta: tán igaza van J.-C. Milnernek, amikor azt mondja kutatásakor egy *titkot* akart megfejteni, hogy eljusson egy elveszett *tudáshoz*. Paragramma, eltűnt titok és eltűnt tudás, aprólékos nyomozás, olvasati stratégiák kimunkálása – úgy látszik, szorosan összefüggenek (Jean-Claude Milner: *L'amour de la langue*, Éd. du Seuil, Paris, 88. és 88-96). „De – rosszul olvasva – úgy sem látom, miféle „igazság” szóródhatott szét e kéziratában” (115.p.).

Ennek az olvasási módnak az eredménye, az olvasás eredménye mindössze ennyi: „Félek.” (117.p.) S ezekhez az olvasási-értelmezési módokhoz járul még egy: „Ez az „igazság” nem pusztán a könyvben kódolt, de elkészítésének körülményeiben is” (116).p.) – ami oulipói jelmondat lehetne. Az első rész látszólag az összes belső regényben felmerült valamennyi kérdés briliáns megoldásával fejeződik be: a puzzle kirakása tökéletes, majdnem. Hiszen eddig csak az első részről volt szó, az *53 nap* címűről, így, idézőjel nélkül. De tudjuk a servali regénytechnikáról, hogy a kétrészes rom polban a második tökéletesen lerombolja azt, amit az első felépített. Eddig 4 regényről volt szó. Befoglalási viszonyaikat foglaljuk ábrába a világos áttekinthetőség kedvéért!

(1. és egyben utolsó ábra)

Ha úgy tetszik, az első rész a matematikatanár megoldási diadalával fejeződik be. Az olvasás- és értelmezéstörténetek nyelvére lefordítva az intertextuális és a paragrammatikus értelmezés diadalával: a részek majdnem rések híján illeszkednek az egészbe. Ez azonban a szövegrétegző hamis győzelme. Az illeszkedések nem teljesen pontosak. Mert azt hiszi, hogy az eltűnt jelentés, az üzenet feltárható a jelentésegységek mentén. Annyiban igaza van, hogy valami feltárrul, de hogy ez a „vrai vérité”, az igazi igazság volna, az kétséges. És nagyon sok a kétesélyes eredmény. Mert a jelentés nem itt, a denotata, hanem a szerkesztés, az illésztések, a formális mentén tárható fel: az olvasásnak játéknak kell lennie, puzzle-özésnek, legózásnak, gózásnak, amiként az írás is az. A második rész bizony ténylegesen felborítja az első. Egy szoborlopásos történetrészben keresztül a színhely elmozdul Franciaország felé, majd Serval múltja, az Ellenállás időszaka felé. A végén a Dossziében sem kapunk teljes megoldást, pontosabban servali módon egymásnak ellentmondó, de egyként lehetséges (kétesélyes) megoldásmódokhoz jutunk, illetve jut Salini, akiről egy másik narrátor – megszüntetve az egyes szám első személyt – már harmadik személyben beszél.*

Erről a nézőpontváltásról következő, irónikus és fordított verzió olvasható a jegyzetlapok között:

„1. rész: ő

(X nézőp[ont]jából elbeszélve)

2. rész: én

a) mintha én lennék. G P

b) mintha Serval lenne!”

} I don't think so
(197.p.)

De az előzőekben említett alternatív „megoldást” követi még további igazság-fordulat.

* Salini neve többszörös utalás: ügyvédként már feltűnt *Az Élet* használati utasítás lapjain is

A teljes regény szerkezetéből következően két végső befejezéssel kell számolnunk. Az egyik a *Dossziék* befejezése, amit Mathews és Roubaud kompozíciós termékének (értelmezésének) tekinthetünk, hiszen az anyag közlése a (Perec által) *Nem osztályozott lapokkal* zárul. Így:

„Az alig megérintett igazság távolodik.
Meg kell keresni + messzebb, mint az összes
közvetlen utalásban” (332.p.)

Meglepő és furcsa itt olvasni, holott egyértelműen az egyik, már említett értelmezési útról való lemondáshoz kapcsolódik, a teljes regény középrészéhez. A kiadásnak ez a kompozicionális megoldása a kijelentés relatív érvényességét rendkívüli módon kitágítja. A másik befejezés a tervezett XXVIII. fejezet vége. E fejezetben, hogy a leglényegesebb kérdéshez, a szerzőség kérdéséhez végre eljussunk, egészen váratlanul – de ne feledjük, a megfogalmazás rezümé-szerű, tehát egy esetleges kidolgozás esetén lehet, hogy előkészítetten – új szereplő bukkan fel Salini és Patricia (Serval volt felesége) mellett. Ez az alapkérdés a legszorosabban összefügg Serval és több más szereplő eltűnésével is. „Dél-Marokkóban, Zagoránál találkoztunk Perec-kel. Egy napos rövid kirándulást tettünk a sivatagban. (...)

A BEFEJEZÉS

Salini (Patriciához): Ki írta ezt a könyvet?

P. Egy regényíró, akit ismerünk G P-nek hívják, s látható módon imádja ezt a nehéz műfajt; mi csak megadtunk neki bizonyos számú kulcsszót, témát, tulajdonnevet. Azt csinált belőlük, amit akart.

S: Nem csalódott az eredményben?

P: Igazából nem is olvastam a könyvet, csak igazoltam, hogy az összes utalás ül. Nem szeretem az ilyen könyvön belüli tévutakat.

S: De miért „53 nap” a címe?

P: Ennyi idő alatt írta Stendhal *A pármái kolostort*. Nem tudta? Sokat beszéltünk erről első találkozásunk óta.

Neki is nagy kedve támadt regényt írni 53 nap alatt. Nekünk is ez adta a kihívás ötletét: írjon 53 nap alatt egy regényt úgy, hogy ezt mnmeg azt az elemet megadjuk neki.

Valójában sokkal több időbe került...” (187.p.)

(ii)

Miről is van szó?

A PPI dosszié 3. lapján olvasható a következő utalás:

„... (oulipini f(ő)m(ű)?? (...) – Lipogramma

– Pal(índrom)

– Pángramma

– Hangzó sorozat

– M(agán)h(angzó) M(ással)h(angzó) V C

– Tautogramma

– Mathews-i algoritmus

– X-et Y miatt Z-ként” venni (318.p.)

Ezek a szövegalakító technikai eljárások arra a társaságra utalnak, amelynek Georges Perec is – Roubaud-val, Mathews-zal és sokan másokkal együtt – a munkatársa. A társaságot (teljes neve *Ouvrois de Littérature Potentielle*, A Lehetséges Irodalom Műhelyei) 1960 novemberében alapították: Raymond Queneau, François Le Lionnais és mások. Bár mégoly vázlatos bemutatására itt nem vállalkozhatunk (annak ellenére, hogy egyáltalán nem volna felesleges, mivel nálunk, azt hiszem – tán műveik javarés�ének fordíthatatlansága miatt –, igen kevésbé ismertek e szerzők; szimptomatikus, hogy a társaságot a mi Világirodalmi Lexikonunk sem ismeri), néhány, az „53 nap”-pal a legszorosabban kapcsolatos kutatásukra és eljárásukra szükséges röviden kitérnünk. Egyébiránt az OuLiPo történetének első évtizedét

megírta már Paul Pernel *Clefs pour la littérature potentielle** címen (Paris, Denoël, 1972), a kötet közli a legfontosabb manifesztumokat és dokumentumokat is; szövegtranszformációs tevékenységük tömör értékelése a szemlélet kibontása nélkül olvasható Gérard Genette *Palimpsestes***-jében (Paris, Éd. du Seuil, 1982, az „Oulipói játékok„ fejezet, 40-49.): ajánlatként első tájékozódásra tán e két munka elégséges. Itt most kizárólag a Perec-mű néhány feltűnő oulipini vonását sorakoztatnám fel.

Az „53 nap” egyik központi problémája az eltűnés. Végző soron a szerző(k) eltűnése. Visszautal ez a *La Disparition* című műre is, amely lipogrammatikus, azaz végestelen végig egy betűjel, az e hiányában, az e nélkül íródott. Az e eltűntetése bizonyos értelemben a szerző eltűntetését vonja maga után, mert a szerző gEorgEs pErEc.

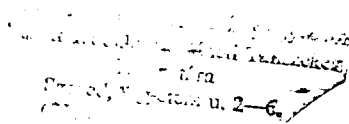
A Dossziék jegyzetei alapján felfigyelhetünk palindromikus szavakra is, azokra, amelyek visszaolvasatai ugyanazt a sort adják. A *Narancsszínű füzet* 1. oldala egy ilyen sorozatot rögzít „természetes palindromok” megnevezés alatt:

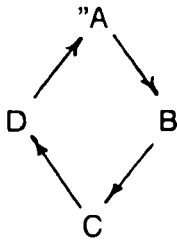
„lager	régal	sac	cas
cab	bac	élimé	Emile
noël	Léon	Eton	note
émir	rime	Erie	Eire
as	sa	état	tâté
amuser	résuma	Eric	cire
aval	lava	trace	écart” (193.p.)

De palindromikus például a gyilkosságok egyik megoldás-
változata. Perecet a személy eltűntethetősége vagy felismer-
hetetlenségének kiszámíthatósága mellett a tökéletes bűn-
tény problematikája is érdekelte. Íme egy egyszerű palindro-
mikus elgondolás a *Dossziékból*:

* Kulcsok a lehetséges irodalomhoz

** Palimpszesztuszok

8 h D megmérgezi A-t
 8 h 15 C megöli D-t
 9 h B megöli C-t
 9 h 15 A megöli B-t
 9 h 30 A (mérgezéses) halála
 D révén

A megöli B-t, aki megöli C-t, aki megöli D-t, aki megöli A-t!!" (218.p.)

Következő példánk legyen az X-Y-Z funkciócsere. E kombinatorikus megoldás képletezését Az *oulipói könyvtár* már említett I. kötetében a bevezetőben épp Roubaud-tól olvashatjuk, aki erre építette fel *Hoppy hercegnő avagy Labrador meséje* című lehetséges szövegét. A Dossziében így épül rá terv a többregényes egyregény szisztémáján belül:

„	1	2	3	
x	Aa	Cc	Bb	A: detektív
y	Cc	Ba	Ac	B: áldozat
y	Bc	Ab	Ca	C: bűnös

az 1. k(önyv)ben X: a konzul a detektív
 Y: Serva az áldozat
 Z: Xavier a bűnös

a 2.-ban a Konzul az áld(ozat)
 Serv(al) a bűnös
 Xavier a detektív

a 3.-ban

a Konzul a bűnös
Serval a detektív
Xavier az áldozat"

(318-319.p.)

Nem térnék ki részletesen a nevek anagrammatizáltságára, a névösszeolvadásokra, szétválásokra, névrészmegkettőződésekre, stb. Az „53 nap” befejezésének Stendhal-utalásával együtt ez is itt gyökerezik, abban a tényben, hogy Stendhalnak 171 álneve volt (meg Ellery Queenben, stb.). Így Stéphane Réal kapcsolatban áll a stendhali St Real-lal, amit Perec egy helyütt így old fel: SZENT REALITÁS; a regényben szereplő Shetland Stendhal anagrammatikus neve; a matematikatanár iskolatársának neve, Chappuis szintén *A Pármai Kolostor* szerzőjének egyik álneve; Angéla és a St Severin említése (utcácska az V. kerületben, közel a Notre Dame-hoz) természetesen Angelina Sanseverinára utal; Serval Valserre megfelelése és inverze, Valserre pedig a del Dongo-k családi neve, stb, stb. Ezek keresztül-kasul behálózzák a regény egész szövetét és részesei, valamint irányítói a konstrukciónak. Szintén nem beszélnék a rengeteg szövegelcsúsztatásról, csak két pereci változatát említem. Az egyik Proust-címre íródott: „à la recherche de l'étang perdu” (az eltűnt tó nyomában); a másik Stendhaléra: „l'acheteuse de Parme” (a páрмаi vásárló). Egyébként ez az eljárás inspirálta e dolgozat címét is. Befejezésül a lexicográfus itteni munkáját szeretném illusztrálni és a (művön kívülre irányuló, tehát inter-, is nem intratextuális) utalások működését. E kettő egyébként összefügg.

A második rész címe; az *Egy R olyan T, amely V-zik az U H-ján* (*Un R est un M qui se P le L de la R*) egy Stendhal-idézetre utal. A híres definíció kétszer, egymáshoz képest enyhén módosított formában kerül elő a *Vörös és Feketében*: 'Un roman est un miroir qui se promène le long de la route' (Egy regény olyan tükör, amely végigsétál az utca hosszán). A tükör-elv érvényesül a mű kétszerességében, az egyes belső regények tükörszerű (megfordítós) viszonyában, de így kerül a szövegbe a Spiegel, a Daily Mirror, Psyché és sok

minden más. A definíció csontvázára Perec rengeteg változatot készít, ez a csontváz szervezi a regény számos mondatának szintaxisát. A változat-mondatok elkészítését a p-kezdetű igék, az r és l kezdetű főnevek katalógusa előzi meg. Ennek bemutatására készítsünk egy analóg magyar játékot, először egy egyszerűbb kombinatorikus változatot!

mert vétekesek közt cinkos, aki néma	1 2 3
mert vétekesek közt néma, aki cinkos	1 3 2
mert némák közt vétkes, aki cinkos	3 1 2
mert némák közt cinkos, aki vétkes	3 2 1
mert cinkosok közt vétkes, aki néma	2 1 3
mert cinkosok közt néma, aki vétkes	2 3 1

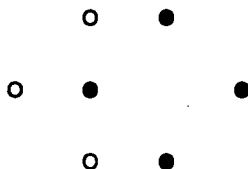
A kiinduló definitív kijelentésből elvonható a következő formula: mert V-k közt C, aki N. Ez újabb definíciók tömegét teszi lehetővé, esetleg rímelve:

mert vörösek közt cinkelt, aki népi
 mert véresek közt céda, aki nézi

(majdnem) ad infinitum. A további kijelentések már egyszerűek, azzal együtt, hogy feltételként beiktatható a jelentésbeli koherencia, azaz a rész-katalógusok nem kombinálhatók teljesen szabadon egymással. A már ismertetett eljárásokkal együtt ez az eljárás is mintegy behálózza az „53 nap” szövegét. Éppen úgy, mint a rengeteg Stendhal-utalás. Ha nyomoznivaló kedvünk van, nem árt párhuzamosan olvasni a könyvet a Stendhal-művekkel és a levelezéssel.

Mint már tudjuk, *A pármái kolostort* Stendhal 53 nap alatt írta. Erre az 53 napra utal az *53 nap* rész-cím, az „53 nap” műcím, a TOMBOUCTOU 52 nap felirat és sok minden más. Georges Perec saját eltűnésének megszervezésére – Salini és Patricia beszélgetése szerint – szintén ennyi idő adott. Játékszervezésre, amely itt játszmaszervezés. Több-szintű fikció és többszintű realitás megteremtésére egy regény üres terében, ahová Stendhaltól és másoktól szavak gurulnak be, mint egy rulettasztalra. Az eltűnés megtervezése bravúros. Azzal együtt, hogy Perec túlment az időn, és a

végző kidolgozás elvégzetlen maradt. Mire mutat az 53 nap a játékon keresztül? A könyv számomra legszebb idézete, egy Perec-idézet, a címlapon olvasható, és nyilván a sajtó alá rendezők műve az, hogy odakerült. Így szól:

Eleinte nem tudtam, mi ez, kiadói márkajegynek véltem. Mígnem *Az Élet*, *használati utasítás* 566. lapján, egy magyar utalás után

(„24-től március 1-ig: a magyar film bemutatkozása: minden nap más film, 26-án világpremier, a szerző jelenlétével: *Nem szükséges, hogy kilépj a házból**, Gabor Pelos”, a *-gal jelölt cím a szövegben magyarul, lefordíthatatlanul) ugyanerre az ábrára találtam. A négy fekete és a három fehér márványkorongocskának ezt a konfigurációját Georges Perec szerint „...a go-ban úgy hívták, *Ko* avagy *örökkévalóság*”.

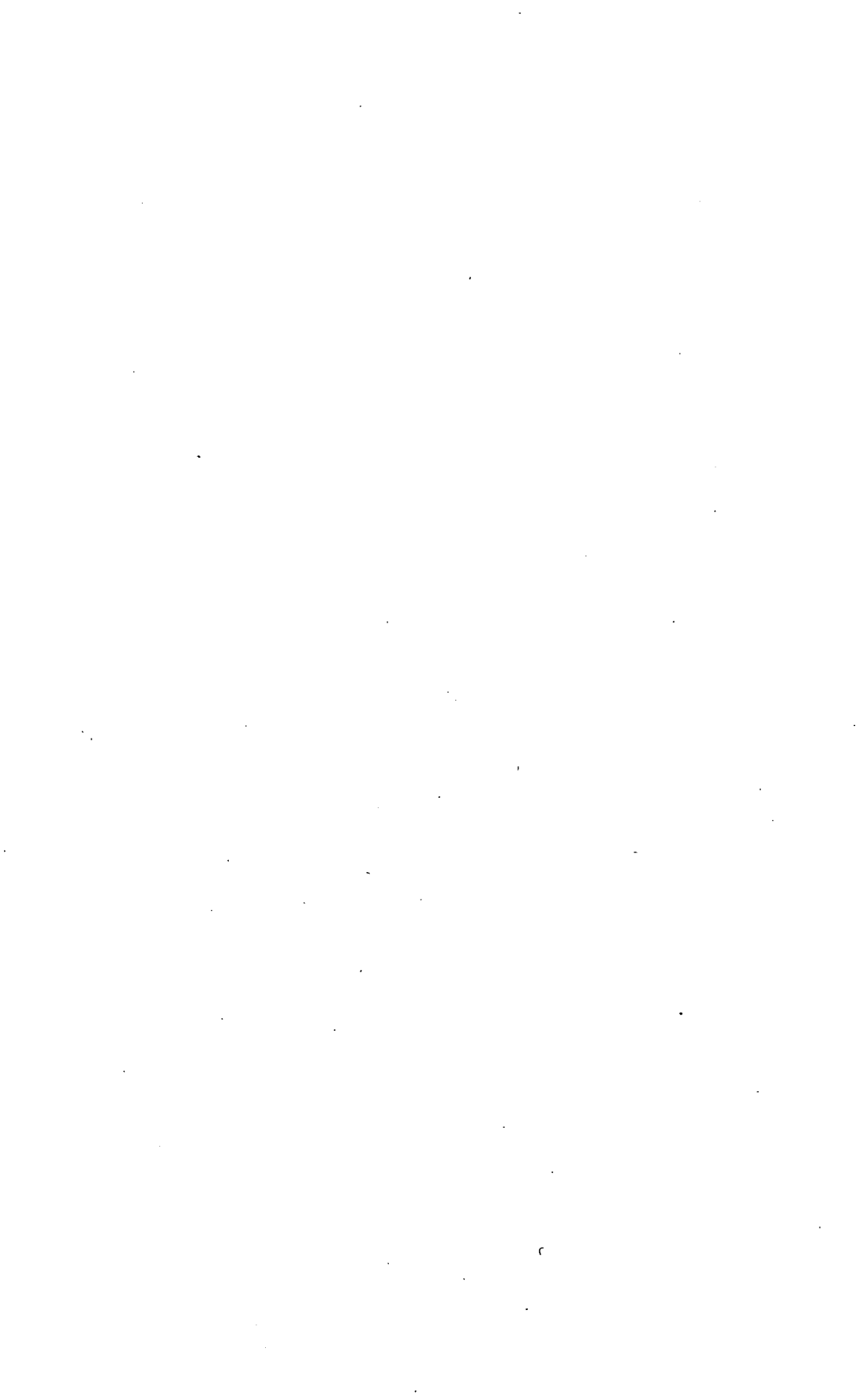
P.s. Idáig a végéig, azóta, hogy S. (Sébastien) a könyvvel megajándékozott, ötvenhárom nap telt el, véletlenül. Ez most egybeesés vagy utalás vagy idézet vagy kihívás? A telefont mindenestre kikapcsolom. B M M K Sz Cs

Szeged

Szigeti Csaba

Európai levél

Bécsi levelek

(1989 szeptember: Donauland)

Ha úgy kora délelőtt kinyitom bécsi lakásunk ajtaját, jó esély van arra, hogy a kilincsen már ott lóg egy csinos kis nyilonszatyor, az aznapra esedékes reklámokkal. Ezek persze csak amolyan „mezei” hirdetések, melyeket arab és török vendégmunkások osztanak szét, a bécsi polgárok jó része pedig zacskóstól hajtja a szeméjbe őket. Érdekesebbek azok a reklámok, amelyeket a postás helyez el a levélszekrényben. Persze ezek jó része is egyszerűen az An einer Haushalt címet viseli, némelyik azonban valóban névre szól. Személy szerint nekem, pontos címezéssel; az első ilyen küldemények után jöttem rá arra, hogy miért kötelező Bécsben is a bejelentkezés. De most nem erről szeretnék mesélni, hanem arról a csinos, közepes nagyságú borítékról, amelyet a Donauland nevű, könyv- és hanglezkereskedő bolthálózatától kaptam. A küldemény már első pillantásra megnyerőnek tűnt, mivel ablakán egy jól ismert Eurocheque mosolygott kifelé, az én nevemre kitöltve, 250 schillingről. Mit mondjak, mindjárt kibontottam. Kiderült persze, hogy a 250 schilling nem készpénzben jár nekem, hanem ebben az értékben tetszésem szerinti könyvet, hanglezet, kazettát stb. választhatok a mellékelt katalógusból. A megrendelőt kitöltve bele kell tennem az ugyancsak mellékelt bélyeges borítékba, s ha még fel is adom, akkor a postás pár nap múlva hozza a kért könyvet. Megtoldva egy további ajándékkönyv-meglepetéssel, valamint, ha egészen gyorsan cselekszem, egy ezüstözött fém könyvjelzővel is.

Mindez olyan szép, hogy nem is lehetett igaz. Nem is volt. Azaz lényegében minden stimmelt, csak hogy a megrendelő kitöltése egyben belépési nyilatkozatot is jelent a Donauland-klubba. Aki belép, az minden negyedévben megkapja a Donauland 124 oldalas, színes katalógusát, az éppen érvényes választékkal, árendemé-nyekkel, szabadidő ötletekkel és így tovább. A klubtag szinte kötele-

zi magát arra, hogy ebből az ajánlatból minden negyedévben legalább egyvalamit (mindegy, hogy milyen értékben) rendel. Ha a negyedév közepéig nem vásárol semmit, akkor kap egy udvarias levelet, ha ekkor sem rendel, akkor kérés nélkül elküldik neki a negyedév éppen aktuális bestsellerét. Amit persze kötelező kifizetnie. A Donauland ajánlata egyébként szélesebb érdeklődésre számot tartó regényekből, gyerekkönyvekből, jól ismert személyiségek életrajzaiból, mindennapi használatra szánt lexikonokból áll. Meg persze szakácskönyvekből. Mindezt itteni mércével mérve olcsón kínálja, teheti is, hiszen biztos vevőköre van (800 000 klubtag!), akik több millió könyvet vásárolnak évente, a nagy példányszám pedig csökkenti a kiadásokat. Ha valaki új klubtagot hoz, ajándékot kap, egyéves klubtagság után már hűségajándék is jár.

Herceg János, a jugoszláviai magyar irodalom doyenje mesélt arról egyszer egy interjúban, hogy a két világháború közötti magyar irodalmat nem az írók csinálták, hanem a könyvügynökök, a Kohn meg a Grün, akik annak is könyvet adtak el, akinek esze ágában sem volt könyvet venni. A könyvügynökök azóta eléggé kimentek a divatból. A Donauland ajánlata azonban nem is hangzik rosszul. Azt hiszem, az ajándékcsekken meg is rendelem tőlük a Meyers Grosses Handlexikont. Igaz, rá kell még fizetnem 45 schillinget, de biztosan forgatják majd a gyerekek is, a kislányom úgys mindig tele van kérdésekkel. A többit meg majd meglátjuk, a következő negyedév még elég messze van.

(1989. október: *A kimondhatatlan játéka*)

Szeptember közepén Mészöly Miklós *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötetéről igyekeztem szavakba foglalni a gondolataimat, s ha ez nem köt le annyira, bizonyosan már előbb is felfigyeltem volna a hírre: a századforduló filozófusáról, Ludwig Wittgensteinről kiállítás nyílt a Naschmarkt mellett, a Wiener Secession épületében. Bizonyosan oda is mentem volna mindjárt, már csak azért is, mert éppen Mészöly kötetének olvasása során találtam magam szembe megint egyszer Wittgensteinnel, s indultam neki a városnak, hogy előkerítsem a *Tractatus logico-philosophicus*-t, melyet Mészöly többször is idéz kötetzáró novellájában. Wittgenstein újraolvasása nyomán került be aztán a következő néhány sor a kritikába: „Mészöly jól ismeri, *Levél a völgyből* című írásában emlegeti is Wittgensteint, akinek *Tractatus logico-philosophicus* című munkája a követ-

kező mondatlall zárul: „Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen. Saját munkássága azonban értelmezhető úgy is, mint látens vita ezzel a wittgensteini állásponttal: a művészetnek éppen ott kell elkezdenie a maga küzdelmét, ahol a filozófia kénytelen feladni a sajátját.” Tegnap aztán, amikor végre eljutottam a Secessionba, eléggé meglepett Joseph Kosuth, a Concept Art egyik leghíresebb amerikai mestere. Menthogy a Wittgenstein-kiállítás egyáltalán nem olyan, amilyeneket az irodalomtörténeti múzeumok tárlóiban látni szoktunk. Pontosabban van olyan része is, a Secession kisebb szobáiban, a pincében meg az emeleten. Aki végigjárja ezeket a termeket, megismerkedhet Wittgenstein életével, láthat családi fotókat, árnyképeket, könyveket, néhány festményt a századfordulós Bécsről, valamint Wittgenstein saját kezűleg készített ágját, amiről mindjárt az is eszébe juthat, hogy a nagy filozófus aligha lehetett magas növésű ember..., vagy pedig szeretett összetekeeredve aludni. Majd jön a nagyterem, Kosuth és a meglepetés. Meglepő már maga a terem is, különösen annak, aki korábban is járt benne: a magas oldalfalak egyharmad-kétharmad osztásban szürkére és ezüstsínré festve, a tér egybefüggő, nem osztják részekre a paravánok, s a szürkés háttérből szinte előugranak a ráaggatott-eléhelyezett műalkotások színei. Méghozzá nem is akármilyen műalkotásoké. Egy nagy kampón lóg Marcel Duchamp hókotró lapátja, aztán René Magritte, Claes Oldenburg képei, Guillaume Bijl stilizált madárfészke három húsvéti tojással, fotók, tükrök, fazekak és medicinlabdák, meg még sokféle ez-az, a 20. századi (jórészt mai) képzőművészet terméséből. S ezek a műalkotások itt-ott takarják is azokat a nagy fekete nyomtatott betűket, amelyekkel Kosuth a *Tractatus*ból vett Wittgenstein-idézeteket írta a falra; az idézetek mind a beszéd, a nyelv, a megnevezhetőség korlátairól szólnak, arról, hogy a megnevezhetőn túl van valami megnevezhetetlen misztikus, s persze ott áll a falon a mű zárómondata is: amiről az ember nem tud beszélni, arról hallgatnia kell. A fekete betűk részei a szürkés-ezüstös háttérnek, a műalkotások viszont kiugranak ebből. A concept-művész Kosuth azt a gondolatot érzékelteti Wittgenstein születésének századik évfordulóján, hogy a művészet igenis képes beszélni mindarról, amelyről a filozófusnak hallgatnia kell, mert róla csak hallgatni képes.

(1989. november: Öreg Kovácsműhely)

A Kärtnerstrasse-t, végén a Stephansdommal, valószínűleg mindenki ismeri, aki járt már Bécsben. S bizonyára sokan jártak már a Stephansdom mögötti városrészben is. Keskeny, girbegurba utcák, öreg házak, drága éttermek, apró vendéglők, és plakátokkal teleagatott falú diákkocsmák vegyesen; itt-ott egy kicsit (egészen picit) a párizsi Quartier latin hangulata. Tegnap este megint végigloholtam ezeken az utcákon. Loholtam valóban, mert az Alte Schmiede programján ott áll a szigorú figyelmeztetés: „Kein Einlass während der Veranstaltungen!”, azaz a rendezvények alatt nincsen bebocsátás. Ezt persze nem kell egészen komolyan venni, de egy olyan helyről, amilyen ez az Öreg Kovácsműhely, mégsem késik el szívesen az ember. Mert az Alte Schmiede Öreg Kovácsműhelyt jelent, s ha valaki a nagy üvegablakokon lenéz a régi ház pincéjébe, valóban láthatja az egykori szerszámokat. A műhely fölött-mellett pedig, egy nagy vasajtó mögött, ott a Literarisches Quartier, Bécs legmodernebb, legélénkebb irodalmi és művészeti szalója. Szabálytalan alakú, nem túl nagyméretű terem, a falak mellett körbefutó széles fapadokkal, középen székekkel; ha a padok tetején is ülnek, meg állnak is néhányan (mint tegnap este) akkor befér úgy 100-120 ember. Aki eljár ide, az egy-két év után elég megbízható áttekintéssel rendelkezhet arról, hogy milyen is a mai osztrák irodalom, a modern osztrák zene- és filmművészet. S megtudhat persze sok mindent a nagyvilág művészetéről is, mert az Alte Schmiede egyáltalán nem zárkózik be az országhatár mögé.

Tegnap este két költő és két prózaíró olvasott fel itt nemrég megjelent köteteiből. Az, hogy az osztrák állampolgár, ám szlovén nemzetiségű, szlovénul író Florjan Lipus mindenféle kommentár nélkül szerepelt egy esten a másik három, német anyanyelvű osztrák íróval, legföljebb a Lajtán inneni (azaz Bécsből nézve: túli) füleknek volt meglepő. Az ő, egyébként szép, elégikus hangú regényrészleténél (s a két költő verseinél) azonban rám jobban hatott a másik prózaíró, az 1961-ben született Norbert Gstrein felolvasása. Első munkája, egy kisregényi elbeszélés, tavaly jelent meg a Suhrkamp kiadónál; második könyve, egy kötetnyi novella, ez évben ugyanott. S e második könyv igazi siker lett. Első kiadása olyannyira elfogyott, hogy a tegnapi estre is csak mutatóba maradt belőle egy példány; második kiadása hamarosan a könyvesboltokba kerül. Gstrein szó-

vegeinek hihetetlenül erős az atmoszférája. Világa szomorú világ. Bukások és adósságok, szóltan tehetetlenség és hosszantartó lemondás: az emberi kapcsolatok mélyén rejtőző hazugságok. S mindez indulatok nélkül, inkább szomorú melankóliával. Első kötetének hátlapjára írt sorai írói ars poeticaként is olvashatók: „Nem volt mit mondani, nem, és amit maguk között suttoztak, annak csak hangzása volt, de jelentése semmi. Úgy ragadta meg őket, ahogyan azt magától elvárhatónak gondolta, és azért beszélt, valahányszor csak beszélt, mert úgy hitte, hogy ennek lenne ideje most.”

A tegnap esti felolvasásokat hosszan tartó taps követte, majd mindenki elindult hazafelé. Beszélgetést kezdeményezni senkinek sem jutott eszébe. S ez megint csak egyedül a magamfajta lajtánin-neni-lajtántúlinak volt furcsa, aki megszokta, hogy a közönség nem csupán műveket, hanem megnyilatkozásokat is vár íróitól.

(1989. december: Bécs, az valami más)

Emlékszem, mennyire megdöbbsentem pár évvel ezelőtt, amikor Bécsben járva szemtanúja voltam annak, hogy egy jól öltözött idősebb hölgy a forgalmas belvárosi utcán, két parkoló autó között kakiltatta-pisiltette földszintes tácskóját, majd egy papírzsebkendővel gondosan kitörölte a kutyuska fenekét. Valahányszor Bécsbe jövök azóta, s a város határában, az út mellett meglátom a nagy, kétnyelvű feliratot: Wien ist anders – Vienna is different – azaz: Bécs, az valami más – mindig ez a régi jelenet jut az eszembe. Az amerikai Susan Kordát és D. Leitnert persze nem a kutyákat kakiltató-pisiltető nénik-bácsik, hanem a Waldheim-botrány készítette arra, hogy *Vienna is different* címmel filmet készítsen Bécsről. A kutyusok azért elég sűrűn felbukkannak e most bemutatott film kockáin is. Meg a piros villamosok, a Ring, az öreg bácsi, amint botjára támaszkodva átcoszog a külvárosi utcán, öreg nénik, amint az utcasarkon állva, vagy egy kávéház szögletében brióst majszolva beszélgetnek, a Donaukanal partja és a Heldenplatz, kitűnően elkapott apró gesztusok, arcok, önérzetes butaságtól ragyogóak, vagy apró mosolyok és befelé forduló tekintetek... E filmben a látvány nem csupán illusztráció, hanem legalább olyan fontos, mint az, amit az interjúalanyok elmondanak. A beszélgetések a Waldheim-ügy kapcsán élővé lett kérdések körül forognak. Valóban áldozata volt-e Ausztria Hitlernek, vagy valódi lelkesedés állt az Anschluss mögött? Szembenéz-e a mai Ausztria ezzel a kérdéssel, mit gondolnak róla azok, akik átélték a

hajdani eseményeket, s mit az azóta felnőtt nemzedékek? Az öreg katona, aki a fényes bálteremben büszkén hordja a második világháborús kitüntetést, s szemmel láthatóan – a riporter jóvoltából – először találkozik azzal a kérdéssel, hogy ha az a háború rossz háború volt, akkor miért tűzi mégis mellére az érdemrendet. A tizenévesek, akik az utcasarkon állva unottan forgatják a szájukban a nyalókát, s láthatóan nem értik, hogy miért tesz föl nekik a csinos riporternő hülye kérdéseket. Waldheim választási kampányfőnöke, aki a riportot filmszerepként fogta fel, s háromszor indult neki annak, hogy elmondja, milyen dedikációval ajándékozta neki bekeretezett fényképét a köztársasági elnök, hálából a sikeres munkáért. S bizonygatja, az osztrákok áldozatok voltak, Waldheim pedig csak a kötelességét teljesítette, mint annyian mások. Az angolul kifogástalanul beszélő idős hölgy, aki pontosan megmutatja a bécsi utcán azt a helyet, ahol annak idején osztrákok inzultáltak egy pajeszos zsidót, míg az arra járó német katonák meg nem elégtették a dolgot, s ki nem szabadították az öreget. Mert ilyen jelenetekhez ők akkor még nem voltak hozzászokva... Az osztrák televízió 35-40 év körüli riportere, aki arról beszél, hogy az ő nemzedéke számára az iskolában 1918-cal befejeződött a történelemoktatás. Korabeli híradórészlet arról, ahogyan óriási tömeg ünnepli a Bécsbe érkező Hitlert. Osztrák értelmiségi társaság 1989 tavaszán, a neves osztrák filmrendező félrészegen megkérdi: minek jöttek ide filmezni, neki eszébe se jutna, hogy az amerikaiak identitásproblémáiról készítsen filmet. Négyezres tömegtüntetés ugyanezekben a napokban, az Anschluss 50. évfordulóján, Waldheim lemondását követelve. Utcai viták részletei. Színházi bemutató és az egyetem előcsarnoka, meg egy kávéházbelső. Premier planban a jellegzetes bécsi tejeskávé készítése, amit itt francia szóval melange-nak hívnak, s tejszínhabbal fölösen megrakva, a zsúfolt kávéházban úszó sramlizenével együtt a füledt, magába zárkózó és önmagával szembenézni nem szerető Bécs jelképévé válik... Bécs, az valami más. Aki megnézi ezt a filmet, sok mindent megtudhat erről a másságról. Csak közben nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy végigüldögni egy délutánt egy bécsi kávéházban, olvasgatni a lapokat és melange-ot kortyolgatni tejszínhabbal, az a jelentősebb örömök közé tartozik a világon.

(1990. január: Kockás papír és golyóstoll)

A január Bécsben is szürke és kedvetlen. A város lassan tér magához az ünnepek utáni, év eleji kábulatból. Elsőként mintha a kisebb kiállítótermek élednének: így tizedike táján sorra nyílnak az újabb tárlatok. Nem tudom, a nyugatnémet Michael Deistler rajzai és az obermüllnerstrassei pincegaléria véletlenül találtak-e egymásra, vagy szándékosság van-e a dologban, de az mindenesetre tény, hogy a nyugatnémet művész munkái számára el sem tudnék képzelni jobb háttérrel az alagsori helyiségek vakolatlan téglafalainál. Deistler rajzainak ugyanis alapeleme a négyzetháló; következetesen egyforma méretű (70x50 cm nagyságú) képeinek többsége mintha iskolai matematikafüzetek felnagyított lapjaira készült volna. A csupasz téglafal hálózata pedig egységes, azonos jellegű háttérrel biztosít e füzetlapok számára. Deistler ugyanúgy játszik hálója négyzeteinek betöltésével, mint az Op Art egyes művészei, rajzai mégsem az ő munkáikra, például Vasarely képeire emlékeztetnek, hanem inkább (mint egyik kritikusa megállapította) geometriai absztrakciókra, apró részletekből összeállított robot- és fantomképekre, digitális feliratokra. Ennek oka az, hogy Deistler vonalai sohasem kanyarognak, az ő hálója mindig szabályos négyzetekből áll, s így képei síkban maradnak, nem keltik a homorú-domború hullámszásának a képzetét. Pontosabban nem is síkban maradnak, hanem síkokban. Deistler ugyanis nemcsak a háló síkját, hanem a háló előtti és mögötti síkokat is használja. Képeiről mégis hiányzik a perspektíva; egymást részben fedő síkokkal dolgozik, akár a századelő szecessziós művészei; képeinek elemei nem a *közel*, *távolabb* és *még távolabb*, csupán az *előtt* és *mögött* kapcsolatában állnak. Mennyivel előtte és mennyivel mögötte: az nyitott kérdés. A művészettörténészek sokat írtak már arról a hatásról, amelyet a régi egyiptomiak egydimenziós rajzai gyakoroltak a szecessziós festészetre, s nyilván nem véletlen, hogy Deistler maga úgy tartja: stílusának kialakulásában egyéves (1980/81-es) egyiptomi tanulmányútja alapvető szerepet játszott. Végző soron azonban a szecesszióhoz Deistlernek semmivel sincsen több köze, mint Vasarely munkáihoz. Képeiről nem csupán a perspektíva hiányzik, hanem sok esetben az előtt-mögött viszony is, legalábbis a szecesszió óta hagyományossá vált értelemben. Ha például a kép valamely eleme (mondjuk a gyakran visszatérő sas-ábrázolás) *előtt* van a négyzetháló, akkor a sas nyilván a háló *mögött* van; ha a sas takarja a négyzethálót, akkor a sas

nyilván a háló előtt van; de hol van a sas akkor, amikor csak körvonalai látszanak, s a körvonalakon kívül-belül ott a négyzetháló? Hiába keresnénk Deistler képein a Gustav Klimmt-féle szecessziós dekorativitást is. Éppen ellenkezőleg, az ő munkáinak legfőbb jellemzője a puritánság, mely leginkább abból következik, hogy nem ismeri az ecsetet és a festéket, csupán a hétköznapi kommunikációs eszközt, a golyóstollat. Paletta helyett golyóstollakat használ, feketét, kéket, pirosat, zöldet, lilát, oranzsot. A beszínezett négyzetekből pedig, sok egyéb mellett, betűk is kirajzolódnak minden képen. A betűk szavakká állnak össze, a szavakból pedig a képek címei, melyek maguk is részei a látványnak. Hagyományos, különcdulas címaláírásokat hiába keresnénk; rájuk itt nincsen szükség. Az obermüllnerstrassei pincegaléria látogatója így egyszerre nézője és olvasója Deistler munkáinak; a vakolatlan falakon függő rajzokon mintha a hieroglifák óta egymástól elszakadt kétféle kommunikációs forma, a kép és az írás találkozna újra össze.

Bécs – Szeged

Szajbély Mihály

Szegedi írók és tanárok 1989 nyarán **POMPEJI** címmel folyóiratot alapítottak a tudás és szépség jegyében. Tiszta és pontos beszédmód a **POMPEJI** alapítóinak célja és eszménye. Régi és új kultúra dialógusa az anarchikus disputák után: a klasszikus korok befogadható és befejezhető, töredékes tökéletességét jelzi a **POMPEJI** neve.

A POMPEJI szerzői: *Joszif Brodskij, Cs. Gyimesi Éva, Darvasi László, Eperjesi Ágnes (borítóterv) Horváth Elemér, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zsolt, Lengyel András, Nádas Péter, Solymosi Bálint, Szajbély Mihály, Szigeti Csaba, Szilasi László, Tompa Gábor*